Gavril Istrate

ORIGINEA LIMBII ROMÂNE LITERARE

editura junimea·1981

Scanned with OKEN Scanner

GAVRIL ISTRATE

ORIGINEA LIMBII ROMÂNE LITERARE

EDITURA JUNIMEA
IAȘI
1981

Scanned with OKEN Scanner

În amintirea părinților mei

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Limba română literară a fost mult discutată, în vremea din urmă, dar, cu toate acestea, părerile specialiștilor sînt departe de a se întîlni într-un acord unanim. Faptul se datorește, deopotrivă, poziţiilor deosebite de pe care este abordată problema, cît și unor elemente subiective, alimentate fie de ideea de grup, fie, mai rar, de imposibilitatea, unora, de a renunța la păreri mai vechi, bazate pe o documentare care nu mai poate fi considerată satisfăcătoare.

Părerile lingviștilor mai vechi deși au mai mult un caracter ocazional, au constituit, în cele mai multe cazuri, puncte de plecare în vederea limpezirii lucrurilor. Dar dezbaterile au scos în evidență și unele neajunsuri. N-a fost greu de văzut, spre exemplu, că diferiții specialiști se deosebeau unii de alții, atît de mult încît aproape nu se puteau stabili nici un fel de puncte comune între ei. În plus, cei mai mulţi înțelegeau cu totul altfel noțiunea însăși de limbă literară, decît o înțelegem noi astăzi. În general se credea că limba literară se identifică cu limba literaturii artistice. Nu exista unitate de vederi nici în privința terminologiei, fiindcă, pe lîngă termenul de *limbă literară*, se întîlneau și cei de *limbă scrisă*, *limbă tipică*, *limbă poetică*, *limbă comună*, *limbă artistică*, folosiți fără diferențierile pe care le-au impus cercetătorii de azi.

Atîta vreme cît limba literară nu era definită precis, nu se știa, măcar, dacă ea trebuie să intre în preocupările lingvistului ori în cele ale istoricului literar. Cei dintîi care au pus termenul în circulație au fost cercetătorii literaturii și, mai rar, ai limbii române vechi. Studierea diferitelor texte din secolul al XIX-lea a stîrnit curiozitatea, în rîndul specialiștilor, nu

Scanned with OKEN Scanner

numai în privința locului din care provin, ci și a influențelor care i-au determinat pe români să abandoneze limba slavă a textelor de pînă atunci și să înceapă să scrie românește.

În marea majoritate a cazurilor, s-a crezut că limba literară poate fi legată de o dată fixă, că se poate vorbi, și în cazul ei, ca în cel al indivizilor, de un moment unic, comparabil cu ziua, luna, anul din biografia cutărui individ. Această dată era asociată, adesea, cu un anume text și, prin urmare, textul respectiv „indica", în același timp, și elemente de localizare ; cel puțin din punctul de vedere al cercetătorului în cauză.

Ideea aceasta, oarecum apriorică, mai mult împrumutată decît formulată pe baza unor cercetări proprii, avea să ducă la concluzii neconforme cu realitatea și, ceea ce ni se pare și mai curios, la generalizări care nu se sprijineau pe fapte. În loc să se bazeze pe un examen riguros al particularităților lingvistice din textele pe care le aveau în vedere, singurul „izvor" de care dispunem în lipsa datelor și documentelor istorice, unii specialiști au recurs la analogii și la interpretări forțate, deși exista, în istoria limbii noastre, un început pe care se putea clădi fără riscul de a te abate, cu totul, de la drumul adevărat, cum vom încerca să demonstrăm în paginile acestei cărți.

Și în privința influențelor, dinafară, care i-au determinat pe români să scrie în limba proprie, problema a fost privită în mod unilateral. Mai corect ar fi să spunem că, de data aceasta, în funcție de concepția asupra originii limbii literare, lucrurile nici nu puteau fi puse altfel. Din moment ce s-a plecat de la ideea că limba literară s-a născut odată cu textele rotacizante ori cu tipăriturile coresiene, s-a căutat să se facă o legătură între aceste texte și o anume influență din afară, și s-a spus, în general, că această influență a putut fi husitismul, în primul caz, și luteranismul, în al doilea.

Cum, însă, limba literară nu poate fi legată de o anume zi, nici măcar de un an, ci de o perioadă mult mai lungă, problema unei singure influențe din afară nu mai rezistă. Trebuie să admitem că, din secolul al XVI-lea pînă într-al XIX-lea, se poate presupune că s-au exercitat asupra noastră tot felul de influențe, că, din acest punct de vedere, nu putem privi toată activitatea cărturărească în bloc, că vom fi mult mai aproape de realitate

Scanned with OKEN Scanner

procedînd la determinarea influenței care s-a exercitat asupra fiecărei cărți în parte. Deci, nu numai husitismul, cum au susținut lingviștii clujeni, sub influența lui N. Iorga, nici numai lutheranismul, cum au afirmat unii dintre reprezentanții școlii lingvistice de la București, ori catolicismul, cum credea Ilie Bărbulescu, ci toate, împreună, în funcție de relațiile istorice, politice, religioase pe care le-au avut românii în trecut, de la epocă la epocă, ne-au putut determina să scriem românește. Nu uităm celelalte curente reformatoare, în frunte cu calvinismul, și nici așa-numitul imbold propriu, după care românii n-au avut nevoie de o influență din afară ca să scrie în limba națională.

Influențele religioase pomenite au jucat oarecare rol în prima fază de dezvoltare a limbii noastre scrise, pînă aproximativ spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd s-a produs înlocuirea limbii slave cu limba română, în cult.

După această dată au urmat, se înțelege, alte influențe datorită cărora s-a îmbogățit sensibil vocabularul limbii noastre și, cîteodată, a fost ușurată pătrunderea unor anume idei în rîndul cărturarilor români.

Într-o conferință intitulată *Ce e românesc în literatura noastră?*, pe care Sextil Pușcariu a ținut-o la Cluj, în anul 1929, și a publicat-o în revista „Țara Bîrsei" I, 1929, nr. 1-2, mi se pare a descoperi o imagine veridică a dezvoltării culturii noastre naționale, deci și a limbii literare, cu influențele care ne-au venit din afară, dar și cu contribuțiile noastre proprii. Iată, în rezumat, formularea lui Pușcariu, așa cum apare ea chiar la începutul conferinței: „De cîte ori constatăm, în literatura noastră, o epocă de înflorire, totdeauna observăm un impuls venit din Apus. Astfel, *Reformațiunea lui Luther — și, probabil înainte de ea, mișcarea religioasă pornită de Ioan Huss*[1] *— a fost prilejul extern care a produs întîiele traduceri de cărți religioase, deschizînd limbei române drumul în biserică.* Cronicarii moldoveni scriu sub influența scriitorilor poloni, în a căror țară fac cu-

[1] În „Cercetări de lingvistică" XIX, 1974, p. 46, nota 15, Romulus Todoran nu împărtășește punctul de vedere exprimat de mine (în AUI XIV, 1968, partea 2, pag. 168) în legătură cu unele ezitări ale lui Pușcariu, în privința rolului pe care l-a jucat husitismul în determinarea românilor de a scrie românește. Avem în citatul de mai sus, o primă îndoială asupra părerilor mai vechi. Vom vedea, în continuare, că aceste îndoieli cresc pe măsură ce trece vremea.

Scanned with OKEN Scanner

noștință cu marea mișcare a Renașterii, care revoluționase literele și artele cu mulți ani înainte în țările apusene. Prin unirea cu Roma a unei părți din biserica ardeleană, a pornit, o sută de ani mai tîrziu, însăși renașterea noastră ca popor romanic. Cînd, în sfîrșit, la începutul secolului al XIX-lea, s-a rupt legătura ce ținea încătușate de Constantinopol Principatele Române, și în locul ei se făcu apropierea de civilizația apuseană, totodată cu europenizarea noastră a început epoca nouă în viața spirituală a Românilor.

Cel ce urmărește dezvoltarea literaturii și a culturii noastre va trebui deci să studieze cu atențiune influențele acestea externe, care au produs schimbări din cele mai remarcabile în mentalitatea și în gusturile artistice ale scriitorilor și cititorilor români. Întregul nostru fel de cercetare științifică e orientat în direcție istorică și de cîte ori constatăm o modificare importantă, în spiritul public, căutăm totdeauna să deslușim cauza imediată care a produs-o.

Dar, constatînd influențele exterioare, am făcut prea puțin pentru înțelegerea literaturii noastre. Esența ei o vom prinde numai cînd, alături de elementul dinamic al impulsului din afară, vom ține seama și de elementul static al structurii noastre etnice. Aceleași raze de soare, aceeași ploaie abundentă și același vînt de primăvară fac să înflorească la noi liliacul și să se acopere în ținuturile îndepărtate din miazăzi orhideea cu florile ei încolăcite. *Abia cercetînd cum s-a resfrînt prin firea noastră impulsul extern, cum am reacționat noi, cu urzeala sufletească moștenită, la înrîurirea din afară, vom avea o imagine adevărată a culturii și literaturii românești.* Altminteri riscăm să cădem în exagerări și concluzii false de felul celor făcute de un critic român, care nu găsește nimic original în literatura noastră, ci numai imitații lipsite de interes"[1].

Este limpede că influențele din afară, cărora li s-a acordat de multe ori un rol mai important decît cel pe care l-au putut avea în realitate, n-au făcut decît să ne pună în acord cu ceea ce se întîmpla în alte părți. Ele au avut rostul vîntului care, abstracție făcînd de hotarele dintre țări, a determinat grîul și păpușoiul nostru să se aplece în aceeași direcție cu holdele din alte zone ale Europei. Dar creșterea și dezvoltarea acestui

[1] În extras, p. 1-2.

grîu și a acestui păpușoi au fost, întotdeauna, condiționate de sămînța pe care noi am aruncat-o în pămîntul pe care trăim, iar fecundarea și rodnicia lor au fost determinate, deopotrivă, de ploile și lumina solară care descind din cerul care adăpostește acest pămînt. Faptul, banal în aparență, poate fi dovedit, cum se știe, cu calitatea acestui grîu, care este alta decît a celui din țările vecine, cu elementele specifice care îi conferă o notă aparte, explicabilă numai prin calitatea pămîntului care îl hrănește și îl susține.

În legătură cu originea limbii române literare s-au emis, în ultima sută de ani, mai multe teorii, dintre care unele s-au bucurat de o adeziune relativ largă în rîndul specialiștilor. Trei dintre aceste teorii sînt mai vechi; una de la începutul secolului nostru și două chiar anterioare. A patra nu datează decît de două decenii și jumătate. Pentru primele trei, trebuie să subliniem, ca o trăsătură comună, faptul că fiecare dintre ele reprezintă concluziile la care au ajuns, în acest domeniu, specialiștii din centrele universitare de tradiție: București, Cluj, Iași. Uneori acest punct de vedere a fost determinat, cel puțin parțial, de locul unde și-a desfășurat ori își desfășoară activitatea un specialist sau altul.

Ordinea în care urmează să prezentăm diferitele opinii nu este una strict cronologică. Începutul îl facem, adevărat, cu cea mai veche și încheiem discuția noastră cu ultima dintre ele. Dar în interior am procedat la o schimbare determinată de faptul că teoria emisă de Alexandru Philippide s-a bucurat, multă vreme, de o atenție redusă, spre deosebire de cea pusă în circulație de N. Iorga și îmbrățișată de lingviștii clujeni. Am ținut seamă, în prezentarea noastră, deci, de modul în care aceste teorii s-au reflectat în epocă și de măsura în care au determinat un anume curent în rîndul opiniei publice.

Scanned with OKEN Scanner

GRAIUL DINTRE TÎRGOVIȘTE-BRAȘOV SAU CEL DIN SUDUL TRANSILVANIEI ?

Părerea cea mai răspîndită, în sensul că a fost îmbrățișată, la un moment dat, de cel mai mare număr de specialiști, este aceea după care limba noastră literară ar fi luat naștere din graiul muntean, pe care unii l-au numit, în mod impropriu, dialect. Oricît s-ar părea de curios, originea acestei păreri trebuie căutată în cercetările de natură fonetică ale unui moldovean. Este vorba de Al. Lambrior care, cel dintîi, a arătat că, sub aspect fonetic, limba noastră literară este mai apropiată de graiul din Muntenia decît de cel moldovenesc, în primul rînd pentru motivul că în cel dintîi nu întîlnim, decît în mod cu totul sporadic, palatalizarea labialelor (vezi *D. Gafițanu, Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior*, în AUI II, 1956, p. 35-51). Părerea lui Lambrior a fost exprimată cu totul întîmplător și, alteori, el spune că toate graiurile românești stau la baza limbii noastre literare. Nu trebuie uitat, apoi, că nu numai caracterele fonetice hotărăsc în această direcție și că Lambrior, datorită concepției dominante din vremea sa, n-a putut să îmbrățișeze întregul domeniu al limbii. Concluzia la care a ajuns, la un moment dat, bazată numai pe considerente de natură fonetică, trebuie văzută în funcție de concepția generală a școlii neogramatice la care se formase și pe

care o reprezenta lingvistul nostru. Nu poate fi neglijat, apoi, faptul că, în vremea în care a făcut Lambrior această afirmație, limba noastră era concepută ca avînd numai două variante: una muntenească și alta moldovenească. Atunci cînd unui specialist i se părea că nu poate pleda în sensul unei tradiții moldovenești, el avea mai mult decît impresia că nu-i rămîne decît să se afilieze punctului de vedere după care întîietatea i se cuvine graiului muntean.

Cam în aceeași vreme cu Lambrior, făcea și B. P. Hasdeu o afirmație care ne-ar da dreptul să-l socotim și pe el susținător al acestei teorii. Vorbind despre traducerea coresiană „Întrebare creștinească", el spunea: „Deși vechi de peste trei secole, acest catehism este scris totuși într-o limbă care se apropie, foarte mult, și s-ar putea zice că nu diferă de graiul actual al sătenilor din Țara Românească și din regiunile învecinate ale Transilvaniei. El ne prezintă fără comparațiune mai puține dificultăți fonetice, morfologice, lexice și sintactice, decît limba proprie a lui popa Grigorie, măcar că preutul din Măhaci trebuia să fi fost încă copil în anul cînd acest text ieșea la lumină din teascurile Brașovului. *S-ar putea dară afirma în cunoștință de cauză, că pe la jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba tipică a românului*" (Cuv. d. bătr. II, p. 98)[1].

Să reținem din acest citat, ideea că „pe la jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate...," atît din cauză că ne vom mai întîlni cu ea

1 Cfr. și pag. XLIII.

cît și din motivul că dacă ea ar fi fost luată, de la început, în considerație, de toți specialiștii, aspectele teoretice asupra limbii noastre literare ar fi evoluat cu totul altfel, în ultima sută de ani.

Citatul de mai sus prezintă interes și din alt punct de vedere. B. P. Hasdeu se folosește, aici, de termenul *limbă tipică* în loc de *limbă literară*, pe care îl vom mai întîlni, în scrierile sale, și mai tîrziu, între altele în studiul *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial* (extras din AAR, s. II, t. XVIII, mem. secț. lit., Buc., 1896), p. 14-15, unde face cîteva considerații asupra limbii din *Anonymus Lugoshiensis* (vezi citatul mai la vale !).

Filologul M. Gaster, autorul cunoscutei lucrări, în două volume, *Chrestomație română*, Leipzig-București, 1891, este, în ordine cronologică, al treilea învățat care reprezintă acest punct de vedere (vol. I, p. LXXXVIII-XC): „Dacă urmărește cineva textele reproduse din cărțile tiparnice bisericești, ușor va putea constata aici în literatura română același mers al dezvoltării limbistice ce ni-l prezintă celelalte limbi literare, și adică: după fluctuațiuni și nehotărîri naturale la început, limba literară se fixează cu încetul și capătă o formă hotărîtă. Cu cît dezvoltarea literară este mai mare cu atît mai mult devine limba literară o limbă artificială, deosebindu-se din ce în ce mai mult de limba propriu-zisă a poporului. Întocmai așa s-a întîmplat și cu limba literară română. Cărțile tipărite în secolul întîi al literaturei, adică de prin secolul al XVII-lea, la început reprezintă nuanțe dialectale mai pronunțate. Limba unei cărți nu se potrivește întocmai cu limba unei alte cărți, altfel identice în cuprins. Pe la începutul secolului al XVIII-lea însă

limba bisericească, adică a cărților întrebuințate în slujba bisericei devine aproape uniformă muntеană, formele dialectale dispare (!) din ce în ce mai mult și cu greu se poate preciza originea adevărată a unei atare cărți bisericești tipărite. Cărturarii încep a scrie toți într-un fel, întrebuințînd aceeași limbă literară".

Afirmația de mai sus nu are un caracter singular. Autorul revine asupra ei și la pagina CIV, ceea ce înseamnează că îi acordă o atenție deosebită: „În vol. al II-lea al Chrestomației avem întîi Calindariul (no. 120) *care are deja caracterul limbei literare muntenești*; tot așa este cazul cu Catechismul (no. 147, p. 97) care s-a tipărit în Viena și anume pentru folosul românilor de supt stăpînirea Austriei. Nici Biblia lui Clain (no. 165) *cartea cea mai voluminoasă ce a apărut în Transilvania în tot cursul secolului al XVIII-lea nu se depărtează de această limbă literară, din care au dispărut mai toate urmele dialectale.* Nu intru în chestiunea originalității acestei producțiuni cu toate că e lesne de presupus că s-a folosit Clain de Biblia de la București."

Nu-i greu de văzut că, pentru Gaster, problema originii limbii române literare se pune altfel decît pentru majoritatea reprezentanților acestei teorii. Pentru el, primele noastre texte au un caracter pronunțat dialectal și numai pe măsură ce trece vremea limba noastră literară se „muntenizează", spre deosebire de ceilalți specialiști care susțin că muntenizarea s-a făcut de la început, prin acceptarea ca bază a limbii scrise a unui grai sudic. Din acest punct de vedere, Gaster are dreptate și ideea lui poate fi demonstrată, măcar indirect, de o serie de afirmații ale unor cercetători de mai tîrziu. Nu-i mai puțin adevărat că și celălalt punct

Scanned with OKEN Scanner

de vedere își are adepții lui pînă în momentul de față, dar nu-i greu de arătat că aceștia teoretizează pe baza unei documentări insuficiente. Studierea atentă a textelor vechi nu poate să nu ducă la ideea unei diferențieri a lor, în funcție de zona geografică din care provine un traducător sau altul. Faptul acesta, însă, nu ne dă dreptul să vorbim, în cadrul limbii noastre vechi, de „dialecte literare", pentru motivele pe care vom încerca să le arătăm mai la vale. Este, în același timp, tot atît de adevărat că pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, diferențierile se șterg și limba scrisă capătă un caracter din ce în ce mai unitar.

În primul citat din *Chrestomația* lui Gaster trebuie să corectăm și o eroare ; aceea că primele noastre tipărituri datează din secolul al XVII-lea, nu din cel anterior. Lucrul acesta este cu atît mai curios cu cît pentru Gaster textele rotacizante ar putea fi posterioare tipăriturilor coresiene. El susține că manuscrisele noastre, provenite din nordul Transilvaniei, sînt simple copii după cărțile lui Coresi și aceasta din cauză că în nord nu exista nici o tipografie : „Un alt rezultat la care am ajuns este că *am stabilit prioritatea tiparelor asupra manuscriselor*, acestea nefiind decît copii ulterioare, puțin modificate, ceea ce se va dovedi mai limpede cînd vom examina, mai la vale, aceste texte și din punctul de vedere filologic" (Chrest. rom. I, p. XXX). Ideea va fi reluată, în altă parte, și exprimată mai categoric : „După cele ce precedă, pentru mine cel puțin, nu mai încape nici o îndoială cum că manuscrisele, cu toate formele lor dialectale, neposedînd nici o formă mai arhaică și nici un vocabular mai arhaic decît acel al lui Coresi, nu sînt anterioare ci sînt posterioare lui Coresi, sînt variante dialectale ;

simple copii făcute după tipar și schimbate de către copietori" (Ib., XCIV)[1].

Gaster însuși pare a se contrazice, în continuare, cînd face delimitarea între cele două zone lingvistice ale Transilvaniei (vezi citatele imediat următoare !), pagina CII :

„Dacă am divide dialectul transilvănean într-unul de nord-ost și altul de sud-vest, aș zice că cel dîntîi se apropie mai mult de graiul popular din Moldova și Bucovina, pe cînd cel din urmă se apropie mai mult de cel din Muntenia. Textele pomenite pînă aici aparțin toate clasei de nord-ost, sau, pentru a preciza-o și mai mult geograficește, aș spune că toate acestea sînt din Maramureș sau din Bucovina, pe cînd graiul din Ardealul propriu-zis și din Hațeg este acela din sud-vest. Tipăriturile ce voi pomeni de aici înainte aparțin, în cea mai mare parte, acestor provincii din urmă[2], pe cînd manuscrisele,

---

[1] Nu vom nega că, în cazuri izolate, s-au copiat unele cărți, tipărite. Lucrul acesta s-a petrecut, însă, pe scară relativ redusă și n-a căpătat caracterul general la care se referă Gaster. Altceva este cînd Xenopol, *Ist. rom.* V, Iași, Șaraga, 1896, p. 198, vorbește de copierea unei tipărituri : „În 1559 iese un alt catehism românesc, tipărit în Brașov, care devenind pe la 1607 prea rar, este copiat de popa Grigorie din Măhaci alăturea cu celelalte texte conținute în scrierile sale". Sîntem de acord și cu afirmațiile Floricăi Dimitrescu din *Introducere* la *Tetravanghelul lui Coresi* (București, 1963, p. 19), în legătură cu „circulația" textelor coresiene prin copii, dintre care unele au fost efectuate în nordul Mureșului, dar nu credem, cum susține Gaster, că toate textele din această zonă sînt copii după Coresi. Iată, acum, citatul reprodus după Florica Dimitrescu : „Circulația textelor coresiene se poate deduce și din copiile ulterioare care le-au urmat cu fidelitate. Astfel N. Drăganu a arătat că *Molitvenicul românesc* (scris în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea) conține *Apostolul* și *Evanghelia* corespunzătoare textelor coresiene, prototipul *Întrebării creștinești* din Codex Sturdzanus este *Întrebarea creștinească* a lui Coresi, iar *Tatăl nostru* și textele *Evangheliei* din acestea sînt extrase din *Tetravanghelul* lui Coresi. În fine, *Tetravanghelul* lui Coresi a fost copiat în 1574 de Radu de la Mănicești".

[2] Să se observe contradicția în care se mișcă Gaster. Cum mai putem vorbi de caracterul muntenesc al acestor texte dacă ele au fost scrise în graiul din Ardealul propriu-zis și din Hațeg ?

Scanned with OKEN Scanner

în mare parte, constituie monumentele literare ce posedăm din nord-ostul Transilvaniei. Acolo nefiind niciodată tipografii, ușor putem înțelege că s-au făcut copii în scris, după cărțile tiparnice de prin sudul Transilvaniei, cari erau rare și scumpe, și că s-a modificat limba, căci nu se potrivea întocmai cu graiul de acolo; cu atît mai mult cînd acelea au fost de origine muntenească".

Pe lîngă ideea, în general neacceptată de specialiști, că textele rotacizante ar fi simple copii după tipăriturile coresiene, din citatul de mai sus se desprinde și o altă concluzie asupra căreia se cuvine să întîrziem puțin. *Moses Gaster vorbește, în cazul Transilvaniei, de o subdiviziune nord-sud și punctul acesta de vedere îl vom mai întîlni, mai tîrziu, la Sextil Pușcariu, spre exemplu, care credea că limita sudică a graiului nordic n-ar fi Carpații, care despart Transilvania de Muntenia și de Oltenia, ci Mureșul.* Este adevărat că punctele de vedere exprimate de cei doi învățați nu sînt identice; ele diferă în măsură apreciabilă. Pe cîtă vreme M. Gaster se referă la situația din limba română veche, consemnată în textele noastre scrise, Pușcariu are în vedere o perioadă cu mult anterioară, cum se vede din următorul citat, extras din articolul *Probleme nouă în cercetările lingvistice* (Conv. literare XLIV, 15 febr. 1910, p. 452-471): „Sînt o mulțime de indicii care ne fac să credem că în nordul teritoriului locuit de strămoșii-români limba a păstrat un caracter mai arhaic decît în sud și se pare că acest nord nu era despărțit prin Dunăre, ci prin Mureș, de sudul românesc" (p. 469).

Lucrul acesta apare exprimat mai hotărît în lucrarea fundamentală, din același an 1910, publicată în limba germană, *Zur Reconstruktion des Urrumänischen*: „Cred că nu greșim dacă concepem regiunea din nordul

Mureșului ca fiind rotacizantă. Se include aici și Bucovina și Moldova de nord. Acest teritoriu coincide aproape cu cel al răspîndirii pronunției *fărînă* de azi..."[1]

„Dacă deci în româna primitivă exista vreo graniță naturală care să constituie un obstacol, atunci, judecînd după limbă, aceasta era mai degrabă Mureșul și nu Dunărea. Căci în nordul Mureșului s-a spus *buru*, eu *lăudà*, *adunari*, *riu*, *audzu*, *piept*, probabil și *împenge*, pe cînd mai la sud, pe ambele maluri ale Dunării, limba a fost destul de unitară, iar *bunu*, *rîu*, *lăudam*, *adunări* trebuie să fi fost generalizate"[2].

În acest caz, avem o imagine mai clară a așa-numitelor particularități muntenești de limbă a căror origine va trebui căutată nu în Muntenia propriu-zisă, ci în Transilvania sudică de unde s-au extins tot mai mult spre Dunăre. Spre această concluzie ne duc și rezultatele dialectologiei de azi. Dacă urmărim anumite particularități în graiurile din Oltenia, pe baza volumelor atlasului lingvistic al acestei provincii, constatăm cu ușurință cum influențele ardelenești se prelungesc, în special pe cursurile apelor principale, pe Olt și pe Jiu. Reprezentarea grafică a acestor fenomene, așa cum apare pe hărțile atlasului, seamănă cu o pîlnie cu gura în sus; aria respectivă se îngustează, pe măsură ce înaintăm spre sud, pînă dispare cu totul. Îngustarea la care mă refer a fost determinată, cu siguranță, de rezistența din ce în ce mai mare a particularităților sudice, amenințate cu scoaterea din circulație de cele care „curgeau" pe rîuri, în jos, „spălînd" încet-încet trecutul.

---

[1] Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, Buc., 1974, p. 75. Să se observe cum Pușcariu reia, de fapt, ideea exprimată mai înainte de M. Gaster.

[2] Id., *ibid.*, p. 97.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea că punctul de vedere exprimat imediat mai sus s-ar găsi în oarecare contradicție cu teoria lui Philippide, referitoare la cele două ramuri de români care s-au așezat, cu ocazia migrațiilor, una în Banat, Crișana, Transilvania, Moldova, și cealaltă în Muntenia, și Transilvania sudică, nu are temei, din cauză că „mișcările" de care vorbește Philippide au loc între secolele VI—XIII, pe cîtă vreme migrațiile ardelenilor peste Carpați sînt fixate, în timp, mai ales din secolul al XIII-lea încoace.

Constatarea aceasta este întărită și de alte fapte. Unele texte populare, mai vechi sau cu totul recente, vorbesc în același sens. Într-un volum publicat sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Vîlcea, intitulat *Plaiul dorului* și semnat Vartolomei *Todeci* (1972), caracterele lingvistice aparținînd Ardealului de sud sînt mult mai numeroase, și mai importante, decît cele oltenești propriu-zise. Iată, mai întîi, o serie de cuvinte provenite din zona respectivă: *bace* (77, 78, 81, 82, 84, 206, 207, 227), *băciță* (76, 80, 82, 87, 199), *bărc* (88), *birt* (215, 221), *bolînjor* <diminutiv al lui *bolînd*> (224), *botă* <ciomag> (71), *cătană* (213, 227, 234), *cătănește* (213), *cinaș* (212), *ciopor* (71, 79, 87, 203), cu pluralul *ciopoară* (87) și cu diminutivul *cioporel* (203), *cucuruz* (128), *făgădău* (70), *feți* (220), *fetie* (189), *gloabă* <amendă> (88), *goz* (166), *hore* (81), *june* (117, 223), *junie* (189), *mieruț* <mieriu, vinețiu> (189), *mintenaș* (226), *mohorît* (152), *pită* (226), *poienăroaie* <femeie sau fată din Poiana Sibiului> (79, 202) *probozeală* (110), *pruncuț* (62), *sălhui* (64), *sănune* (167), *sîmbrie* (167), *șopru* (106), *tină* (100, 116, 140, 219, 224), *tinos* (185), *țîdulă* <bilet> (180), *țuca* <săruta> (132), *vălău* <uluc pentru adăpat vitele> (229).

Scanned with OKEN Scanner

Notăm, în continuare, alte cîteva particularități lingvistice ardelenești : *bătrîni* <îmbătrîni> (193), *beţiu* (214), *cemeteu* <temeteu, cimitir> (94), *durmi* (143, 165, 176), *ficior* (149, 176), *firişteu* <fierăstrău> (194), *fluieră* <fluier> (sbst) (76, 77, 112, 178, 191, 200, 204), *gătà* <termina> (87,167, 168, 206), (ea) *horcăieşte* (231), (el) *înseară* <înserează> (104), să *joare* (118), *jolj* (48), *mere* <merge> (58, 171, 187, 211, 213), *mîne* (84), *nost* <nostru> (145), *păhar* (183), *părău* (89, 126, 176, 224), *părăuţ* (196), *păstramă* (234), *surupà* (90, 204), *şurţă* (168), *şuştar* <şiştar> (207) *Sibii* <Sibiu> (155) etc.

Şi aspectele morfologice sînt bine reprezentate în textele pe care le avem în vedere. Pe lîngă unele particularități, notate, deja, la fonetică, iată şi altele : „Să te văd sara *ce cini* (131), *nu-l lăsareţi* (229), *el lucră* (prezent !) (59), (eu) *mînc* (75, 186, 187), (tu) *mînci* (94), (ele) *mîncă* (95, 170, 205), să *mînce* (101, 170, 203, 226, 227, 229), *se uscă* (prezent) (201), *să se uște* (222), el *m-o văst* (118), el *a vint* (62, 160, 176, 183) etc. Aş trece, tot aici, şi construcția *duce-vă-ţi*, în loc de *duceţi-vă* (229), pe care o întîlnesc în ALR, serie nouă, VII, hărțile 2098 (*duce-vă-ţi*) şi 2099 (*face-ne-ţi*), precum şi substantivul *cîrlan*, cu înțelesul de *mînz* (39), singurul sens cunoscut în sudul Transilvaniei, prin părțile Sebeşului, spre exemplu. Construcția la care ne-am oprit apare, în colecția lui Todeci, într-o strigătură, unde este foarte bine încadrată de alte particularități neoltenești :

Vai săracu cum îi zice
Fetele gura i-*o mînce*
Duce-vă-ţi în călcătură
Nu-l lăsareţi fără gură !

Scanned with OKEN Scanner

Față de aceste particularități lingvistice ardelenești, cele care caracterizează graiul din Oltenia și, în special, vorbirea românilor din sud, sînt extrem de reduse. Notăm, mai întîi, forma arhaică a adverbului *abia*, păstrată, se pare, numai în Oltenia: *abi* (188). Sub aspect fonetic ne mai interesează *deșt*, pentru *deget* (220), și pronumele feminin, plural, *tele* (108), în locul lui *tale*. La formarea cuvintelor, menționăm formele prefixate de tipul *împarfumat* (174), *înciucurat* (227) și *înconcentrat* (143).

Din citatul lui Gaster desprindem și ideea că așa-numitele texte sudice, care se confundă, în general, cu tipăriturile coresiene, nu conțin atît particularități muntenești, cît ardelenești propriu-zise și din Hațeg. Autorul *Chrestomației române* este, prin urmare, cel dintîi învățat care face o breșă în rîndul reprezentanților părerii după care la baza primelor noastre texte ar sta un grai de proveniență muntenească. Dar părerea sa n-a fost luată în seamă, mai tîrziu, și s-a perseverat, în continuare, într-o idee a cărei valabilitate n-a fost demonstrată nici pînă astăzi.

În vremea din urmă, însă, punctul de vedere al lui Gaster își găsește susținători printre dialectologii tineri. În teza sa de doctorat, *Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, susținută la Universitatea din Timișoara, în anul 1973, V. Frățilă ajunge la următoarele concluzii, comunicate mie printr-o scrisoare:

„*Graiurile vorbite în centrul și sudul Ardealului*, avînd ca limită de nord cursul mijlociu al Mureșului, ca limită de sud—cursul Oltului transilvănean și ca limită de vest—rîul Strei (cuprinzînd deci partea de sud-est a județelor Hunedoara și Alba, jud. Sibiu, jumătatea de nord a jud. Brașov și Covasna, sud-estul

jud. Mureș și sudul jud. Harghita) *nu se încadrează în subdialectul muntean, cum s-a susținut de obicei de către cei care s-au ocupat de repartiția graiurilor daco-române.* De la Weigand încoace s-a acreditat ideea că nu există un dialect sau subdialect transilvănean, că teritoriul Transilvanei este împărțit din punct de vedere lingvistic la celelalte varietăți regionale mai mari ale daco-românei : sud-vestul Ardealului merge cu Banatul, sudul cu Muntenia și nord-estul cu Moldova. Nu mai reiau teoria lui Petrovici, completată de R. Todoran, I. Pătruț și Șt. Gicsu, care recunosc și un subdialect crișean și unul maramureșean. Vreau să subliniez doar faptul că în Transilvania (incluzînd aici și Crișana și Maramureșul) există suficiente fapte de natură lingvistică care să permită individualizarea unui mare subdialect ardelean, cu mai multe varietăți, unele individualizate, mai mult, altele mai puțin. *Prin urmare există un subdialect ardelenesc cu următoarele graiuri : crișean, maramureșean, transilvănean de nord-est și transilvănean de centru și sud".*

Dintre fenomenele comune graiului din sudul Transilvaniei cu graiurile din Muntenia și Oltenia avem, în primul rînd, iotacizarea verbelor : *să văz, să simță, să auză* etc., precum și fonetismul *mumă* în loc de *mamă.*

Aceste note comune, în graiurile respective, au făcut pe unii să creadă că sudul Transilvaniei nu este decît o prelungire, spre nord, a unei arii dialectale care își are centrul de iradiere în Muntenia. Părerea aceasta mi se pare neconformă cu realitatea și, în consecință, nu o pot împărtăși.

Ideea lui Gaster, în legătură cu graiul ardelenesc din sud, care nu trebuie confundat cu cel din nordul Munteniei, poate fi demonstrată, după părerea noastră, în chip convingător, cu ajutorul unui manuscris anterior tipăriturilor coresiene. Este vorba de un *Apostol*, copiat de popa Bratu, în perioada septembrie 1559—31 august 1560. Un studiu asupra acestui manuscris ne-a dat G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavoromân al popii Bratu (1559-1560)* (vezi *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, Editura Academiei, 1972, p. 301-345)[1]. Plecînd de la constatările, mai vechi, ale unor specialiști de reputație, printre care pomenim, în primul rînd, pe Al. Rosetti, semnalăm cîteva trăsături fundamentale pe baza cărora putem vorbi de două arii deosebite, sub raport lingvistic; una în nordul Transilvaniei și al Moldovei, cealaltă în sudul teritoriului de limbă românească. Iată cele mai importante fapte de limbă, prin care se deosebesc aceste arii:

1. Lui -gi-, din nord, îi corespunde, în sud, j: *agiun-ajun.*

2. Lui dz, din nord, îi corespunde, în sud, z: *dzic-zic.*

3. În locul unei vocale, avem în sud, diftong: *sară-seară.*

4. Rotacism, în nord, lipsa lui, în sud: *pîre-pîne.*

5. R vibrant (rr), în nord, și obișnuit în sud: *rrădica-rădica.*

6. U final, în nord; lipsa lui în sud: *omulu-omul.*

---

[1] Cfr. și C. Dimitriu, *Originalitatea vocabularului din Apostolul popii Bratu* (1559—1560) (SCL XXV, 1974, p. 149—167); C. Dimitriu, *Vocabularul din Apostolul popii Bratul* (în AUI XXI, 1975, p. 19—37).

Scanned with OKEN Scanner

Apostolul popii Bratu, caracterizat printr-o mare unitate lingvistică, superioară, în orice caz, tipăriturilor coresiene, reprezintă aria sudică a limbii române, înțeleasă în sensul conceput de Gaster ; sudul Transilvaniei, deci. Spre această concluzie ne duce faptul că, împotriva prezenței masive a lui j (*ajun, ajuna, ajunge, ajuns, ajuta, ajutor, botejune, înconjura, jos, jude, judeca, judecare, judecată, judecător, județ, jumătate, june, junie, junghi, junghia, jura, jurământ, răsjudeca* etc.) și a lipsei totale a lui *gi*, ca și împotriva existenței lui *dz*, pe care nu-l întîlnim decît o singură dată (*dzeului* 78/8), manuscrisul se caracterizează printr-o serie de cuvinte proprii vorbirii din Transilvania. Între acestea avem elemente latinești : *conteni, cumineca, cumpli, deșidera, deștinge, iuo* <unde>, *încări*, <încălzi>, *pănătare, pedestru*, ori ungurești: *alduit* <binecuvîntat>, *cealău* și *celuitor* <înșelător>, *hasnă* <folos>, *hition* <slab>, *tar* <povară, greutate>. Toate cuvintele acestea sînt cunoscute în graiurile din Transilvania pînă astăzi. Întîlnim, în paginile manuscrisului brașovean, printre cuvintele latinești dispărute din limbă, verbul *via*, pe care Corneliu Dimitriu l-a notat de nouăsprezece ori, față de *trăi*, întîlnit numai o singură dată. Din glosarul alcătuit de Corneliu Dimitriu mai rezultă că apare, foarte des, *amu* (alături de *acmu*, care este, totuși, mai rar !) și nu se întîlnește, niciodată, *acum*[1]. Alte ardelenisme : *berean, mainte* <adineaori>, *muiere, muieresc, prunc, unsură*

1 Observația este valabilă și pentru *Liturghierul* lui Coresi și pentru *Pravila ritorului Lucaci* (1581). Din cercetările întreprinse de Corneliu Dimitriu, asupra vocabularului limbii române vechi, rezultă că dintre textele coresiene, studiate, *acum*(*a*) apare numai în *Cazania* a doua (1581).

Scanned with OKEN Scanner

<grăsime, unsoare, untură>. Cu titlu de curiozitate mai notăm că *vreme* a fost înregistrat de 22 de ori, iar sinonimul *timp*, niciodată; apare, în schimb, *timpuriu*.

Dintre fonetismele rare, cunoscute și din alte texte din secolul al XVI-lea, mai notăm *putredi* și *putredire*. În comparație cu textele rotacizante, în care întîlnim numeroase cazuri de nevelarizare a lui *e* și *i* (*remînea, reu, ris, singe* etc.), *Apostolul* popii Bratu evită fenomenul; numai foarte rar ne întîmpină cîte un exemplu (*insul*, în loc de *însul, dînsul*).

Subdiviziunea nord-sud, la care s-au referit M. Gaster și Sextil Pușcariu, rezultă relativ clar dintr-o serie de hărți pe care le găsesc în volumul I din *Limba română*, București, 1940, a lui S. Pușcariu. Unele dintre acestea, cum ar fi 31 (*gresie*), 32 (*zeamă de varză*) și, mai ales, 33 (*varză*) pledează în sensul unei subdiviziuni în două părți aproape egale (în favoarea zonei de nord, totuși). În schimb, din harta nr. 34 (*rinichi*), rezultă că zona nordică, în care se spune *rărunchi* este mult mai întinsă decît cea din sud, reprezentată de *rinichi*[1]. Zona sudică își găsește compensația, însă, în cazul hărții nr. 35 (pluralul de la *mînă*), nu numai în sensul că pluralul *mîni* este răspîndit pe o arie sensibil mai întinsă decît *mînuri*, ci și prin faptul că forma literară s-a infiltrat, adînc, în zona nordică, amenințînd, în mod foarte serios, nu numai unitatea teritorială a lui *mînuri*, ci chiar existența acestei forme arhaice.

---

[1] În limba veche se pare că avem numai *rărunchi* (v. Dimitriu, *Dicț. de frecvență*, 372; Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, 1973, p. 213), nu și *rinichi*. Faptul pledează în sensul localizării textelor în Transilvania, unde se spune *rărunchi*, și nu în Muntenia, unde este răspîndit *rinichi*.

Scanned with OKEN Scanner

Răspîndirea, relativ largă, a formei *mînu(le)*, în textele noastre vechi, pledează iarăși pentru localizarea acestora în zona din nordul Carpaților și nu în sudul lor.

Părerea că graiul muntenesc ar sta la baza limbii noastre literare a fost susținută, de asemenea, de Ovid Densusianu[1], de I. Bianu[2], de P. V. Haneș[3], de Lazăr, Șăineanu[4], de Alexandru Rosetti[5], de G. Călinescu[6],

---

[1] „textele lui Coresi, scrise în acea limbă a unei părți din Muntenia, care s-a impus ca limbă comună și a pregătit limba română literară" (*Histoire de la langue roumaine* II, 1914, p. 13. Citatul este reprodus după ediția în limba română, 1961, p. 15).

[2] *Cărțile românești tipărite în Ardeal, aproape toate la Brașov, în secolul al XVI-lea, între anii 1544 și 1582, au cea mai mare însemnătate nu numai ca documente filologice pentru studiul istoric al limbii, dar mai ales ca documente de istorie culturală și literară, fiindcă prin ele s-au răspîndit mai întîi în preoțimea românească principalele cărți ale credinței creștine pe limba națională înțeleasă de toți și astfel prin ele s-au așezat formele limbii noastre literare, care se dezvoltă pînă astăzi pe acea bază"* (Prefață la Lucrul apostolesc, al lui Coresi, București, 1930, p. III). „Această activitate a diaconului Coresi face epocă de mare însemnătate în dezvoltarea culturii românești, pentru că formează începutul literaturii noastre naționale, așezînd formele limbii literare a neamului" (ibid., VII)..." așa se înțelege cum limba vorbită în Țară, între cele două orașe de scaun — Tîrgoviște și București — s-a făcut limba cărții, limba literară, a neamului românesc întreg" (ibid. X). În ultimul citat, în care autorul apasă asupra rolului celor două capitole ale Țării Românești, ni s-a părut că poate fi întrevăzută ideea potrivit căreia originea limbii litarare este considerată ca provenind din limba clasei dominante, așa cum o vedea Cantemir în „Descriptio Moldaviae".

[3] „limba românească literară s-a născut din dialectul muntenesc, ca element fundamental, ... și a scoborît la rîndul de provincialisme particularitățile tuturor celorlalte dialecte românești" (*Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1904, p. 52. În ediția a II-a (1927), p. 46).

[4] În „Prefață" la *Dicționar universal al limbii române*, I, 1896, al lui Lazăr Șăineanu, ni se indică, printre izvoare, și „viul grai, așa cum el sună în Muntenia și în special printre clasele culte din București". De aici, autorul ne lasă să înțelegem că el este adeptul teoriei după care graiul muntean stă la baza limbii literare. Prefața respectivă este reprodusă și în ediția a VI-a a dicționarului, Craiova, 1929.

[5] „Coresi și colaboratorii săi au supus la o serioasă modificare limba manuscriselor maramureșene sau nord-ardelene pe care le-au avut la îndemînă, pentru că limba acestor traduceri era diferită de limba vorbită în Țara Românească și în sudul Ardealului : Coresi venise din Tîrgoviște și adusese cu el graiul acelei regiuni, iar ucenicii săi — brașoveni — întrebuințau graiul din regiunea Brașovului" (*Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, 1942, p. 76).

[6] „Graiul coagulant al limbii literare române este acela muntenesc, care este dialectul nostru toscanic. Explicația ar putea fi găsită în faptul că Muntenia

Scanned with OKEN Scanner

de N. Cartojan[1], de J. Byck[2], de Al. Graur[3].

G. Ivănescu a arătat, în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași 1948, p. 45, că această părere a fost difuzată și de alți elevi ai lui Ovid Densusianu, cum ar fi „Gh. Adamescu, Gh. Nedioglu și alții, în manualele de curs secundar, ceea ce a făcut să fie foarte răspîndită și între nespecialiști".

Punctul de vedere al bucureștenilor a fost însușit, în parte și de lingvistul clujean Sever Pop[4].

Am zis *în parte* fiindcă, într-adevăr, Sever Pop se întîlnește cu bucureștenii numai în punctul de plecare. În continuare, el vede lucrurile cam în genul lui Philippide care a susținut, cum vom arăta mai la vale, că toate graiurile din nordul Dunării au contribuit la formarea limbii române literare.

În sfîrșit, merită a fi menționată aici și părerea lui Carlo Tagliavini care, în lucrarea sa *Le origini delle*

---

se află cam în centrul teritoriului de formație al limbii române care se stabilește acum în Oltenia, Banat, Ardeal, Muntenia, Moldova de jos, Dobrogea, zona danubiană. Dar factorul psihic (oricare ar fi cauzele) e mai lămuritor. Munteanul central și subcarpatic nu are accent și dacă în mahalalele Bucureștilor și în satele împrejmuitoare se vorbește o varietate destul de trivială (nu însă fără posibilități pentru umorist) munteanul cult ajunge cu ușurință la un limbaj canonic, protocolar. *Muntenia este apoi totalitară și asimilistă*". (*Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 14).

[1] „Tipăriturile coresiene, răspîndindu-se în toate ținuturile românești, au dus cu ele pretutindeni graiul muntean, pe care l-au impus cu autoritatea cărților sfinte. Astfel Coresi, folosind graiul din sud-estul Ardealului și din Țara Românească, a îndeplinit, fără să bănuiască, o operă de o importanță deosebită în cultura noastră: a pus primele pietre solide la temeliile limbii literare de azi" (*Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 63).

[2] „Această răspîndire a cărții tipărite este primul pas spre stabilirea prestigiului graiului din nordul Munteniei și din sudul Ardealului, punct de plecare al limbii literare românești. Vreme de un secol, poate și mai bine în unele locuri, tipăriturile coresiene au beneficiat, fără nici o constrîngere, de exclusivitate" (*Studii și cercetări lingvistice V*, 1954, p. 31).

[3] „Limba națională s-a format pe baza dialectului (graiului) din regiunea Tîrgoviște-Brașov unde au apărut primele tipărituri în limba română" (*Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 118).

[4] *Grammaire roumaine*, Berne, 1948, p. 14.

lingue neolatine, Bologna, 1969, p. 359, susține că : „La lingua letteraria rumena si basa sulla varietà delle Valàchia, ma vi sono scrittori, anche classici, che non disdegnano l'uso di alcune peculiarità dialettali moldave"[1].

Sever Pop înclină să creadă că graiurile ardelenești urmează, în privința participării lor la formarea limbii literare, celor din Muntenia și din Moldova. Nouă ni se pare, dimpotrivă, că aportul lor este mai important; el nu poate fi considerat numai ca o completare, tîrzie, a contribuțiilor celorlalte provincii istorice, din moment ce primele noastre texte scrise apar în Transilvania. Modul de exprimare al lui Pop a fost determinat nici vorbă, de felul de a gîndi al celor ce au atacat problema înaintea lui. O să vedem, însă, că, de fapt, Transilvania trebuie considerată vatra limbii noastre literare, că cele mai numeroase trăsături ale acesteia își au originea nu în sudul Carpaților meridionali, ci în nordul lor, că majoritatea particularităților considerate muntenești sînt, în realitate, de proveniență ardelenească. Transilvania ocupă, sub raportul cronologiei, primul loc nu cel din urmă.

Ideea exprimată în *Gramatica*... lui Pop este mai veche; ea provine din cursurile de literatură ale lui G. Ibrăileanu și se sprijină, în primul rînd, pe faptul că ardelenii n-au avut creatori mari, în literatură, pînă în a doua jumătate a secolului trecut (I. Slavici, George Coșbuc), eventual pînă la începutul secolului nostru (Octavian Goga). În cazul lui Ibrăileanu, cel puțin, limba literară era concepută ca limbă a literaturii artistice și, din acest punct de vedere, afirmația

[1] În ediția românească, a cărții (Editura științifică și enciclopedică, București, 1977), avem următoarea traducere a textului respectiv : „Limba literară română se bazează pe varietatea din Muntenia, dar sînt scriitori, chiar clasici, care nu disprețuiesc folosirea unor caracteristici dialectale moldovenești" (pag. 287-288).

Scanned with OKEN Scanner

de mai jos pare a se integra în realitate : „Atît scriitorii munteni, cît și cei moldoveni au încetățenit în limba literară comună forme din graiul provinciei respective. Mai în urmă și unii scriitori ardeleni, ca Coșbuc și Goga, au dat limbii literare unele expresii din poeziile lor" (*Cultură și literatură*, p. 69-70).

Reprezentanții teoriei pe care o discutăm au în vedere, așa cum am spus, numai caracterele fonetice ale textelor noastre vechi și se sprijină, în afirmațiile lor, adesea, pe constatările în legătură cu lipsa palatalizării din textele literare. Împotriva acestui mod de a vedea lucrurile se pot invoca o serie de contraargumente. Iată, doar, cîteva dintre ele :

a. Faptul că diaconul Coresi a plecat de la Tîrgoviște la Brașov nu ne poate da dreptul să susținem că graiul dintre aceste două localități ar reprezenta nucleul limbii noastre literare. Se știe că diaconul Coresi nu era și traducător, ci numai tipograf, deci nu „limba" pe care o vorbea el o găsim în textele respective, ci pe aceea a adevăraților traducători, care nu erau de la Tîrgoviște. În epilogul *Tetravanghelului*, tipărit la Brașov, în anul 1560-1561, ne atrage atenția, în mod deosebit, următoarea frază : „Și cu zisa jupînului Haneș Beagner *scris-am* eu diaconu Coresi ot Tîrgoviște și Tudor Diac," din care rezultă că verbul subliniat are un sens special, acela de a *tipări*, nu de a *traduce* sau de a *compune* singur. Dacă, dimpotrivă, nu acceptăm această presupunere și considerăm că diaconul brașovean este și traducător, nu numai tipograf, din afirmația de mai sus rezultă că diacul Tudor trebuie acceptat, și el, în aceste calități. În acest caz, concluzia duce la ideea, cu totul probabilă, că ne găsim în fața unei lucrări de colaborare.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea de mai sus nu-i singulară în legătură cu activitatea lui Coresi. Că diaconul braşovean nu poate fi considerat şi traducător rezultă dintr-o afirmaţie a lui Lucas Hirscher, citată de A.D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană* V, 1896, Iaşi, editura Saraga, p. 198-199 : „După moartea lui Ioan Benkner, un urmaş al său în judeţia Braşovului jupînul Hrăjilă Lucaci, cum transformară românii numele său german de Lucas Hirscher, însărcinează tot pe diaconul Coresi, cu redarea pe limba română a psaltirii, pe care el o îndeplineşte cu ajutorul preoţilor de la biserica din Schei în Braşov, Ioan şi Mihai. Este interesant de a cunoaşte cele ce le spune însuşi jupînul Hrăjilă, asupra chipului cum a ajuns să deie fiinţă gîndului său : „Şi foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolit, marele Ghenadie din ţinutul Ardealului şi al Oradiei şi cu mult cliros de preoţie, că le trebuie această carte, încă şi alţi sfetnici mici şi cu voia tuturor acestora, şi cu voia mitropolitului Serafim, *noi o detem lui Coresi diaconul, ce era meşter învăţat într-acest lucru, de o scoase de în carte sîrbească pe limba românească, împreună cu preoţii de la biserica Şcheilor de lîngă cetatea Braşovului, anume popa Ioan şi popa Mihai*".

b. Lipsa palatizării labialelor nu caracterizează numai graiul dintre Tîrgovişte-Braşov. Ea este invocată de Nicolae Drăganu, în *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu* şi *codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 7, în sprijinul localizării textelor rotacizante nu în Maramureş, cum au susţinut N. Iorga, Sextil Puşcariu, Al. Procopovici şi alţii, ci în părţile Bihorului : „Limba cărţilor noastre vechi este aşadară o contaminaţie a limbii bihorene cu cea maramureşană. Călugărul român

Scanned with OKEN Scanner

husit, care ne-a dat cea dintîi traducere a cărților sfinte în românește, a trebuit să fie de origine din Bihor, dar traducerea a făcut-o în vreo mănăstire din Maramureș, unde împrejurările l-au silit să se refugieze. El cunoștea bine atît graiul bihorean, cît și pe cel maramureșean, și a ales din el ce i se părea mai frumos : *a încunjurat palatalizarea labialelor obișnuită astăzi în Maramureș, păstrîndu-le nealterate ca în Bihor*, în schimb însă a luat rostirea altor sunete din Maramureș, iar în privința lexică a luat și dintr-o parte și din alta".

Nu trebuie neglijat faptul că palatalizarea labialelor este unul dintre fenomenele fonetice cu cel mai pronunțat caracter dialectal. Numărul extrem de redus de exemple, din întreaga limbă veche, duce la ideea că era evitată chiar de cei care plecau dintr-o zonă geografică care se caracterizează prin palatalizare. Aceasta din cauză că, cel puțin uneori, se puneau și probleme de transcriere. Nu-i imposibil ca fenomenul să fi fost simțit, încă din secolul al XVI-lea, ca dialectal și, din cauza aceasta, evitat, întocmai ca rotacismul ori ca *u* final. În această situație, am putea vorbi de unele dintre primele norme fonetice ale limbii noastre scrise. Nu trebuie uitat că, dat fiind caracterul colectiv al textelor noastre bisericești, fonetismele rare ca și formele ori cuvintele mai puțin obișnuite aveau nevoie de acceptarea tuturor celor care răspundeau de imprimarea unei cărți. Un nemoldovean, să zicem, rămînea surprins de varianta palatalizată a unui cuvînt, după cum un moldovean sau un ardelean nu puteau accepta pe *pă, dă, dîn, picere* etc. pe care nu le aveau în vorbirea lor. Acest control reciproc, exercitat de colaboratorii prin grija cărora se elabora o carte nouă, a ușurat drumul spre unificarea limbii, a făcut ca limba

textelor religioase să elimine, mai repede, diferitele caractere regionale. Celelalte scrieri vechi, în schimb, mai puțin unitare, poartă pecetea autorului individual, unic, vreau să spun că elementele regionale, proprii fiecărui cărturar din trecut, ies mai ușor în evidență, aici, din moment ce nu era cineva, din altă zonă a limbii românești, care să le opună rezistență și să militeze împotriva introducerii lor în limba scrisă.

Unii dintre susținătorii teoriei de care ne ocupăm consideră că limba noastră literară începe chiar în secolul al XVI-lea. Pentru aceștia, cel puțin, însemnează că atît textele rotacizante cît și tipăriturile coresiene au o limbă normată, o limbă din care au fost evitate particularitățile cu caracter prea dialectal. Personal, am susținut, altă dată,[1] că textele noastre vechi trebuie localizate nu atît între Tîrgoviște și Brașov cît în sudul Transilvaniei, între Brașov și Orăștie. Ipoteza privea, în primul rînd, traducerile coresiene și admiteam, împreună cu Nicolae Drăganu, că textele rotacizante nu se leagă numai de Maramureșul propriu-zis ci trebuie plasate pe o arie mult mai largă, care cuprinde și Bihorul. În felul acesta s-ar face legătura, absolut necesară, între jumătatea de nord a Ardealului, din care provin textele rotacizante, și jumătatea lui sudică în care au fost traduse tipăriturile coresiene. Mă sprijineam, în presupunerile mele, nu numai pe argumente lingvistice, ci și pe o tradiție culturală și, mai ales, tipografică, glorioasă, care începe cu Coresi și continuă cu *Palia de la Orăștie*. Înglobam, aici, și romanul popular *Alexandria*, al cărei prim manuscris a fost descoperit în preajma Hunedoarei, după cum

1 AUI, III, 1957, p. 84-85. Cfr. și AUI VI, 1960, fasc. 2, p. 68-69.

Scanned with OKEN Scanner

nu uitam pe Nicolae Olahul și pe alți cărturari străluciți, de la Gheorghe Șincai și I. Budai-Deleanu, pînă la Ion Codru Drăgușanu. Tot de aici au plecat Samuil Micu, Radu Tempea, doctorul Ioan Molnar și nu-i prea departe de această zonă geografică nici Paul Iorgovici. În secolul al XIX-lea și, mai departe, în vremea noastră, creația și cultura românească au continuat să strălucească, în această parte a țării. Brașovul și Sibiul au stat în fruntea multor inițiative și s-au bucurat de numeroase realizări, pe aceste planuri. De ele se leagă numele lui Gheorghe Lazăr și apariția „Tribunei" lui Slavici și a lui Coșbuc, precum și poezia lui Șt. O. Iosif, a lui Octavian Goga și a lui Lucian Blaga. Tot în această zonă se plasează și acțiunile celor care au întemeiat presa de peste munți de la „Foaie pentru minte, inimă și literatură" la „Gazeta Transilvaniei", la „Transilvania" și la „Telegraful român". Cum a fost posibil ca toate aceste apariții să aibă loc în sudul Transilvaniei, și nu la Tîrgoviște, dacă teoria de care ne ocupăm este justă ? Eu cred că fosta capitală a Țării Românești a revenit în discuție mai mult din motive sentimentale. Singur faptul că acolo lucrase, mai înainte, Coresi nu mi se pare concludent. Eventuala tradiție creată de el la Tîrgoviște, nu poate fi dovedită în secolele următoare.

Dimpotrivă, dacă localizăm textele coresiene între Brașov și Orăștie, putem vorbi, aici, de o tradiție culturală neîntreruptă din secolul al XVI-lea pînă astăzi și putem stabili o punte de legătură cu manifestările similare din Banat, unde știm că a fost descoperit manuscrisul primului dicționar al limbii române și acolo a activat Mihail Halici. În Banat, palatalizarea

labialelor este ca şi inexistentă. În cercetările sale asupra *Alexandriei*, N. Cartojan[1] a arătat că manuscrisul cel mai vechi al acestei cărți, pe care el îl localizează în Hunedoara, nu prezintă nici măcar un singur exemplu de palatalizare. Este posibilă apariția unui asemenea text, deci, și în afara Munteniei. Vom conchide, prin urmare, că lipsa palatalizării dintr-un text pledează numai pentru caracterul nemoldovenesc al acelui text, în sensul că graiul moldovenesc cunoaște fenomenul ca o trăsătură generală a sa. De aici, însă, nu rezultă că textul respectiv trebuie considerat, în mod obligatoriu, ca fiind de proveniență muntenească. Cazul *Alexandriei* mi se pare grăitor și, dacă ar fi să ne mai oprim și la alte exemple, am mai putea cita *Palia de la Orăștie* (1582) și *Noul Testament de la Bălgrad*, din secolul al XVII-lea (1648), în care, de asemenea, nu înregistrăm nici un singur caz de palatalizare. Și lucrurile nu se opresc aici. Deosebit de importantă mi se pare constatarea lui D. Macrea care, în *Probleme de fonetică*, București, 1953, vorbind de răspîndirea palatalizării labialelor în textele noastre vechi, se exprimă în felul următor: „Lipsesc cu desăvîrșire atestările fenomenului în textele provenind din Țara Românească și sudul Transilvaniei" (p.96)[2].

Dacă nu uităm că inițiatorul acestei teorii este moldoveanul Alexandru Lambrior și că, multă vreme, diferențierile dialectale ale limbii noastre erau rapor-

---

1 *Alexandria în literatura românească, Noi contribuții*, București, 1922, p. 43.

2 Împotriva acestei afirmații, categorice, a lui D. Macrea, graiurile din Muntenia (cf. ALRM, I, h. 30, 54, 64, 71, 84, 102, 106, 107, 115, 132, 137) și unele texte vechi din zona respectivă, cunosc sporadic palatalizarea labialelor. O întîlnim la cronicarii munteni, în „Îndreptarea legii" (1652), la Antim Ivireanu și chiar în *Codicele popii Bratu* (1559-1560), p. 431, unde apare, de trei ori, *vrăghie* <vrabie> (rîndurile 6, 10, 11).

Scanned with OKEN Scanner

tate numai la realităţile din Principate (Transilvania aparţinea, din punct de vedere administrativ, altui stat !), ne vom da mai uşor seama de ce, prin eliminarea din discuţie a Moldovei, a graiurilor ei, unii specialişti au crezut că nu mai rămîne decît o singură posibilitate, aceea, anume, de a îmbrăţişa ideea după care originea limbii noastre literare ar fi în Muntenia.

Palatalizarea labialelor se leagă de discuţia noastră şi sub altă formă. Spre deosebire de Ovid Densusianu, care considera fenomenul ca aparţinînd limbii române comune şi, deci, făcea legătura necesară între existenţa lui în graiul moldovenesc şi în dialectul aromân, Al. Rosetti a susţinut, dimpotrivă, că este vorba de o apariţie recentă, în nordul Dunării, şi considera că ne putem baza, pentru sprijinirea acestui punct de vedere, pe numărul redus de exemple întîlnite în limba secolului al XVI-lea. Cu alte cuvinte, numărul redus de exemple de palatalizare, în textele vechi, ar fi un indiciu că fenomenul abia începuse şi n-a avut timpul necesar să se generalizeze în limbă. Nu m-am putut declara de acord nici cu această idee pentru că am considerat, şi consider, că textele respective au fost traduse într-o zonă în care palatalizarea nu intră printre fenomenele caracteristice. Slaba ei prezenţă în vorbirea respectivă face ca, în textele care provin din zona în discuţie, să apară tot numai sporadic, eventual să nu apară deloc. La drept vorbind, problema aceasta nici n-ar trebui pusă în discuţie fiindcă toţi susţinătorii teoriei de care ne ocupăm pleacă de la ideea, justă, că, pentru localizarea primelor noastre texte, nu trebuie aduse în discuţie graiurile moldoveneşti. Palatalizarea labialelor prezintă interes numai în măsura

Scanned with OKEN Scanner

în care plecăm de la aceste graiuri, unde ea se constituie într-o trăsătură fundamentală.

Problema mai are un aspect. Comparînd textele noastre vechi cu *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu, sub raportul frecvenței palatalizării labialelor, ajungem la aceeași concluzie. Și în unele și în cealaltă se poate vorbi doar de palatalizarea lui *f*, pentru care găsim exemple relativ numeroase. Celelalte labiale se păstrează, în general, intacte. Aceasta înseamnă că primele noastre texte au putut apărea, aproximativ, în aceeași regiune din care provine autorul *Țiganiadei*. Nu va putea nimeni susține că Budai-Deleanu, nefolosind decît rar palatale în locul labialelor, ar fi scris în graiul muntenesc dintre Tîrgoviște și Brașov. Nu se poate susține nici că palatalizarea este relativ slab reprezentată, în *Țiganiada*, din motivul că fenomenul ar fi de dată recentă, din moment ce, așa cum s-a văzut din expunerea de mai sus, el este prezent în textele scrise, încă din secolul al XVI-lea. Concluzia ultimă nu poate fi, deci, decît aceea că palatalizarea este slab reprezentată, în textele noastre vechi, din motivul că textele respective au apărut într-o zonă unde fenomenul era slab reprezentat în vorbire. Limba scrisă a epocii reflectă realitatea din limba vorbită într-o zonă care nu se identifică cu aria Tîrgoviște-Brașov.

În secolul al XVII-lea, înmulțindu-se textele de proveniență moldovenească, se înmulțesc și cazurile de palatalizare, deși nici în limba scrisă din Moldova fenomenul nu este prea răspîndit. Fără îndoială că avem exemple mai numeroase decît în textele anterioare, ardelenești, dar nu se poate vorbi de o generalizare a fenomenului. Relativa răspîndire a palata-

lizării lui *f*, în *Cazania lui Varlaam*, în traducerile mitropolitului Dosoftei ori în scrierile lui Miron Costin și, mai tîrziu, în cele ale lui Dimitrie Cantemir, nu mai poate impune fenomenul în limba literară. Se vede că încă de atunci el era simțit ca avînd caracter regional. Dar chiar la moldoveni, el nu poate fi considerat general. Iată, spre exemplu, cum se prezintă situația în „Psaltirea în versuri", a lui Dosoftei : *her, herbătoare, herbinte, here, hi, hiară, hierbe, hiică, hiiu, hir, hire* și în traducerea păstrată în manuscris, a *Istoriei* lui Herodot : *heresteu, hiiară, hier* (pl. *heră* !), *hierbe, hierbinte, înhige, schinos, chiperi, ghielșug.*

Cazurile de palatalizare, de mai tîrziu, trebuie puse pe seama „stricării" limbii, de care vorbea Ibrăileanu[1].

Ideea că palatalizarea labialelor ar fi de dată recentă a fost susținută și de Al. Graur, în „România literară" din 26 iulie 1973, p. 12, cu ocazia prezentării cărții lui Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir, studiu lingvistic.* Plecînd de la o afirmație a lui Giosu, în legătură cu prezența fenomenului în vorbirea femeilor și absența lui relativă, în cea a bărbaților, autorul recenziei conchide : „Toate bune, dar cum să explicăm atunci că pînă în zilele noastre mai găsim bărbați care palatalizează ? Evident, valul de uniformizare șterge în acest moment ultimele urme ale fenomenului, dar acum 50 de ani, în ținuturile cu palatalizare, țăranii de ambele sexe și de toate vîrstele menținеau pronunțarea regională Ar fi fost posibil acest lucru, dacă încă acum 300 de ani numai feciorii de babă o mai cunoșteau ? Desigur, în timpul lui Cantemir culturalizarea era slabă și foarte

1 Cf. *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970, p. 82.

rari erau cei care își însușeau normele academice. *De atunci încoace, învățătura de carte s-a răspîndit iar limba a dat înapoi ? E mult mai plauzibilă ideea că în secolul XVII-lea palatalizarea era incipientă, cel puțin în Moldova*" (pag. 12, col. 4).

Personal, cred că adevărul trebuie căutat în altă parte. Ideea lui Cantemir e mai mult poetică decît științifică. Sînt de acord cu Al. Graur că bărbații palatalizau și ei, întocmai ca femeile, nu numai în timpul lui Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea, ci și acum douăzeci de ani. Aș zice că mai palatalizează și în momentul de față, împotriva relațiilor, mult mai dese și mai strînse, pe care le au cu vorbitorii din alte zone, nepalatalizante, eventual cu cei care vorbesc literar. Și împotriva faptului că citesc presa și urmăresc emisiunile de radio și televiziune. Peste 30-40 de ani situația va fi alta, cu siguranță. Acolo unde mi-aș permite să fiu de altă părere decît Al. Graur este vechimea fenomenului în discuție. Nu insist prea mult asupra acestui lucru fiindcă mi-am spus punctul de vedere mai sus. Mă întreb, totuși, cum s-ar împăca afirmația respectivă cu susținerile lui Ovid Densusianu, că palatalizarea face parte dintre particularitățile limbii române comune, că era cunoscută încă înainte de despărțirea în cele patru dialecte ? Și, mai departe, cum s-ar putea realiza o legătură între acest punct de vedere și cel al lui Hasdeu, reluat de unii cercetători de astăzi, nedovedit, desigur, că ne găsim în fața unui fenomen fonetic de origine dacă ?

Punctul de vedere al lui Graur, care, de fapt, este cel exprimat încă acum cîteva decenii de Al. Rosetti, a fost combătut de D. Macrea, tot în „România literară",

Scanned with OKEN Scanner

numai o săptămînă mai tîrziu (2 august, 1973, p. 12), tot cu ocazia unei discuții asupra cărții lui Ștefan Giosu, cînd afirmă că palatalizarea labialelor caracterizează „vorbirea populară, neîngrijită", spre deosebire de „limba scrisă, literară, a vremii", care o evită.

Pusă astfel problema, nu se mai poate susține că palatalizarea ar fi un fenomen recent, în limba noastră. Existența ei, deopotrivă, în dialectul dacoromân (în primul rînd în graiurile moldovenești !) și în cel aromân, distanțat, în spațiu, de atîta vreme, de celălalt, duce, mi se pare, spre o singură concluzie : aceea că fenomenul aparține limbii române comune. În acest caz, exemplele de palatalizare din textele noastre vechi nu pot fi explicate decît ca o reflectare a realității din anume graiuri în care fenomenul nu era general nici atunci, cum nu este nici astăzi.

Caracterul ardelenesc al limbii din textele secolului al XVI-lea poate fi probat cu o serie de particularități regionale, bine reprezentate în traducerile care stau la baza scrisului în limba română. Unele dintre aceste particularități au fost invocate de multă vreme, în vederea localizării textelor respective. Este vorba, în primul rînd, de rotacism și de elemente lexicale de origine maghiară, cu circulație restrînsă. Ne putem sprijini pe rotacism, după cum se știe, numai în cazul localizării manuscriselor numite, tocmai datorită prezenței acestui fenomen, rotacizante. Cît privește elementele ungurești cu circulație restrînsă, ele pot servi și în cazul textelor coresiene și al celor de mai tîrziu, cum vom vedea mai departe. Și acum, înainte de a trece la demonstrația propriu-zisă, ni se pare că e necesar să atragem atenția asupra unui amănunt de natură metodologică. Împotriva faptului că rotacismul a fost ac-

Scanned with OKEN Scanner

ceptat, de toată lumea, ca un argument în sprijinul localizării manuscriselor numite, impropriu, și maramureșene, cînd e vorba de alte fapte, aduse în sprijinul localizării, mai largi, a tuturor textelor din secolul al XVI-lea, argumentele invocate în acest scop par a nu impresiona, cîtuși de puțin, pe unii cercetători care, din comoditate, se mulțumesc să rămînă la păreri formulate mai demult, de către alții. Pînă la un punct, această rămînere pe o poziție veche ne lasă impresia unei atitudini neștiințifice și, cîteodată, sentimentale.

O analiză aprofundată a faptelor caracteristice din limba textelor din secolul al XVI-lea și, în același timp, compararea acestora cu unele trăsături similare ale vorbirii ardelenești de astăzi, ne conduc spre ideea că între limba cărților vechi și graiurile actuale, de peste munți, sînt apropieri așa de numeroase și așa de importante, încît ele nu se pot explica printr-o simplă întîmplare. Putem afirma, de la început, fără frica de a cădea în exagerare, că toate trăsăturile arhaice ale limbii traducerilor din secolul al XVI-lea se suprapun peste principalele trăsături regionale din vorbirea ardelenilor de astăzi. Similitudinea este atît de mare încît nu deformăm cîtuși de puțin realitatea afirmînd că același fenomen lingvistic este, în același timp, și arhaic și regional ; depinde numai de perspectiva în care ne plasăm și de unghiul din care îl privim. Fenomenul acesta conduce, în continuare, spre ideea că o apropiere așa de importantă, între realitățile din secolul al XVI-lea și cele de azi, pledează în mod convingător nu numai pentru o mare stabilitate în limbă, ci, în primul rînd, pentru menținerea în aceeași zonă, a unor trăsături lingvistice specifice. Așa cum prezența rotacismului în anume zonă de peste munți duce spre

Scanned with OKEN Scanner

concluzia că tot acolo erau vorbitori care rotacizau și în secolul al XVI-lea, la fel trebuie să conchidem și cînd e vorba de alte particularități comune scrisului cărților vechi și vorbirii de astăzi din Transilvania. Ne sprijinim, în această afirmație a noastră, pe spusele lui A. Philippide, din cursul său *Originea limbii române* (1906), după notele studentului de atunci, M. Costăchescu (p. 116-118), asupra cărora ne-a atras atenția Carmen Gabriela Pamfil: „După cum în istoria pămîntului geologul nu admite cataclizme, ci numai exercițiul lent al acelor forțe ce și azi lucrează asupra pămîntului, tot așa ar trebui istoricul oamenilor să se deprindă a pricepe trecutul prin prezent și de a pune mai multă bază pe analogiile scoase din viața actuală decît pe documentele trecutului. Cum e azi, așa a fost întotdeauna... Noi, românii, n-avem, pentru a proba constanta existență, acolo unde azi trăim, în contra noastră documente, dar probele prin mărturii istorice ar trebui la noi să întărească pe acele scoase din analogia prezentului. *Lumea se schimbă foarte încet în totalitatea ei și tot așa încet în viața popoarelor, una din manifestările sale.*

La o privire superficială, foarte mari zdruncinări au loc cîteodată, însă acele zdruncinări apar la distanță ca niște minime evenimente. Și cele mai grozave întîmplări care au tulburat mai mult pentru un moment viața omenească apar, la distanță văzute, ca furtunile pe mare ce răscolesc și tulbură fața oceanului, dar nu pot schimba firea imensă. Cîte războaie, cîte întîmplări n-au avut loc de la Caesar pînă azi, și cu toate aceste aceleași nații vechi stau față în față, cu alte nume, cu alte limbi, cu alte credințe, dar cu același sînge și aptitudini. Ca și atunci Ariovistus stă

Scanned with OKEN Scanner

înarmat pe malurile Rinului, dincolo de care spre sud se întinde țara celților cu care necontenit germanii azi ca și atunci se luptă. Iberii trăiesc încă în Peninsula lor, vechii italieni, cam schimbați, nu-i vorbă, trăiesc încă pe malul Tibrului, apoi grecii foiesc prin insule, iar tracii trăiesc pe la stîne, încălțați cu opincile și îmbrăcați cu ițarii dacilor de pe Columna lui Traian.

Unde-s vandalii, goții, maurii ? Nu au fost cataclizme, ci picături de apă. Unde-s romanii, ei înșiși, și grecii, cărora nu le ajungea pămîntul ? Furtuni pe mare ; toată lumea a rămas aceeași ; și aici în Dacia, în special, pietrele au rămas ca pretutindeni și apa a trecut. Sîntem ca și acum 2 000 de ani în urmă, avînd la nord și răsărit pe sciți și la apus popoarele amestecate, nu bine lămurite, ale Panoniei. Dacă în masa compactă a aborigenilor s-au rătăcit colțuri de neamuri streine, dacă vreun mongol de pe Altai s-a rătăcit prin cîmpiile Dobrogiei sau Panoniei, dacă vreun got de la nord își preumblă albastru ochilor prin campagna romană, ce înseamnă aceste grăunțe de nisip față de întreg pămîntul ?"

Textele rotacizante sînt, fără nici o îndoială, de proveniență ardelenească, cum se poate dovedi printr-un examen lingvistic al lor. Cel mai caracteristic fapt din limba acestor texte este rotacismul însuși, transformarea lui *n* intervocalic, din cuvintele latinești, în (*n*) *r*[1] : *adura* (p. 6, 8, 16) ; *arină* (al. de năsip) (94) ; *bătrării* (30, 50, 58, 162, 164) ; *biînre* (44) ; *botegiure* (156) ; *buînru* (40, 46, 60) ; *burătate* (20, 22) ; *cîînre* (6) ; *cuntiri* (34, 158) ; *curură* (112, 164) ; *demăreață* (16, 18) ; *dumerecă* (18) ; *fuînre* (92) ; *genrunchiele* (24, 26) ; *gerure* (90) ; *giurel* (16, 52) ; *închira* (60) ; *înrainte* (4, 18, 46) ; *înrapoi* (154) ; *înrel* (116) ; *înremă*

[1] Urmează exemplele, extrase din *Codicele voronețean*.

Scanned with OKEN Scanner

(126) ; *înțelepciure* (152) ; *lăsăciure* (78) ; *lumănrare* (16) ; *luminrat* (116) ; *lumiră* (38, 40, 148) ; *lunră* (4, 14) : *margire* (94) : *măreștergură* (4) ; *mărule* (4, 10) ; *menre* (38, 40, 42, 44, 60) ; *menciuros* (166, 172) ; *mierurat* (148) ; *minciură* (150, 154) ; *oameri* (20) ; *omeresc* (166) ; *pănră* (4, 14, 16, 46) ; *pănre* (16) ; *rugăciure* (30, 154, 158-160) ; *ruginră* (132) ; *ruginri* (132) ; *rugiros* (142) ; *rușira* (162) ; *sarcină* (26) ; *sărătos* (56) ; *sinre* (10) ; *slăbăciunre* (64) ; *spure* (6, 30) ; *spurcăciure* (114, 156) ; *supure* (128, 130, 164) ; *tinre* (32, 42) ; *ținrut* (64) ; *uru* (4, 6, 10, 12, 26) ; *venri* (2, 4, 6, 10) ; *verirul* (124).

Într-un studiu referitor la *Limba poeziei lui Octavian Goga*, publicat inițial în „Iașul literar" din octombrie 1968 și inclus, apoi, în sumarul volumului *Limba română literară. Studii și articole*. (București, Minerva, 1970), semnalam prezența masivă a construcției cu verbul înaintea pronumelui („Printre șindrile *facu-și* cale" ; „Și chipul tău *cutremură-mi* făptura" etc.) și o explicam prin influența graiului din sudul Transilvaniei asupra scrisului poetului.

Dar fenomenul nu caracterizează numai poezia lui Goga. El apare, în scris, încă din secolul al XVI-lea, unde trebuie explicat toț prin influența graiurilor de peste munți. Iată doar cîteva exemple din *Codicele voronețean* : „*puse-vă* cercetători" (p. 22) ; „*întra-vor* lupi grei între voi" (22) ; „însuși *scula-se-vor*" (22) ; „și toate *spus-am* vouă" (24) ; „*cade-se* se oprim netarii" (24) ; „iară ei *întoarseră-se*" (26, 56) ; „*rugămu-ne*" (28) ; „*rogu-te*" (36, 58) ; „*rogu-vă*" (90,148) ; „*rădică-se*" (34) ; „*turbură-se*" (34) ; „*cuntirură-se*" (34) ; „întrebă cinre iaste și ce *fapt-au*" (34) ; „*tîmplă-se*" (36) ; „*sculară-se* cărtularii..." (48) ; *spămîntă-se miiașul*" (48) ; *sfătuiră-se* (52) ;

nevoiescu-mă (62) ; *aflară-mă* (62) ; „și cînd Lisie miiașul *veri-va, spune-voi* ce e de voi" (62) ; „Ce acmu pasă, vreme de voi dobîndi *chemate-voi*... și *nădăia-se* că mită *da se va* lui Pavel..." (64) ; „și *lua-te voi* dintru oamenri și dintru limbi (78) ; *duseră-se* (104, 106) ; „Și ceia ce ainte au murit *învie-vor* și *giudeca-se vor*... Cu bunrătatea învierei *prebîndi-vor*, că sfîrșitul tuturor *apropiese*" (138).

Din *Psaltirea scheiană* (ediția Bianu, București, 1889) : *adurară-se* (3) ; *rîde-ș* de ei (4) ; *bate-ș* giuc (4) ; *grăi-va* (4) ; *născuiu-te* (4) ; *da-ți-voi* (4) ; *mînie-se* (5) ; *mîniară-te* (12) ; *încinde-se-va* (5, 25) ; *sculară-se* (6) ; *sculaiu-mă* (7) ; Domnul *agiută-mi* (7) ; *frămt-ai* (7) ; *rugaiu-mă* (10) ; *sta-voi* (10) ; *apropie-se* (10) ; *închiru-mă* (11) ; *veseliră-se* (12) ; *veselescu-me* (21) ; *nedejduiră-se* (12) ; *bucura-se-vor* (12) ; *Bucuru-me* (21) ; *bucurămu-nă* (23) ; *hi-veri* (12) ; *curunat-ai* (13, 20) ; *smentiră-se* (13) ; *smenti-se* (14, 15) ; *ispovedi-se-va* (14) ; *udă-se* (14) ; *sfiiască-se* (15) ; *întoarcă-se* (15, 17, 21, 24) ; *rușineze-se* (15) ; *pus-ai* (20) ; *supus-ai* (20) ; *fapt-ai* giudeț (21) ; *șezut-ai* (21) ; *cuntirit-ai* (21) ; *rădicași-me* (23) ; *întinară-se* (23) ; *legă-se* (24, 25) ; *învrătoașă-se* (24) ; *giudece-se* (24-25), *spurca-se-vor* (26) ; *lua-se-vor* (26) ; *vence-va* (26), *plecă-se* (27) ; *cere-se* (28) ; *află-se* (28) ; *adaugă-se* (29) ; *măreasc-ă-se* (29).

Exemple tot așa de numeroase întîlnim și în *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi (1577). Citez după ediția îngrijită de Stela Toma (Editura Academiei, 1976) : *peri-va* (35) ; *adunară-se* (36) ; *rîde-ș* de ei (36) ; *grăi-va* (36) ; *spămînta-va* (36) ; *născuiu-te* (37) ; *da-ț voi* (37) ; *naște-veri* (37) ; *zdrobi-veri* (37) :

„Cînd *toarnă-se* dracul meu înapoi, nu putu și
pier de fața ta,
că fapt-ai județ mie și pîră mie ;
șezut-ai în scaun, judeci dereptate ;
contenit-ai limbilor, și peri necuratul..." (56).

Auzi-te Domnul în zi de grije,
apără-te numele Dumnezeului lu Iacov.
Tremease-ți ajutor de sfînt
Și den Sion *apără-te.* (97).

Și de mine *veseliră-se* și *adunară-se* ;
adunară-se spre mine rane și nu simții.
Împărțiră-se și *milcuiră-se,*
ispitiră-mă și *întărîtară-mă* cu întărîtare,
scrîșniră spre mine dinții săi (154-155).

Demîneața *înfluri-va* și *treace-va,*
e seara cade, veștejaște și *usucă-se.*
Că *cumplimu-ne* cu mînia ta
și cu urgia ta *turburămu-ne* (385).

Cela ce împlîntă urechea nu *auzi-va* ?
sau cela ce feace ochiul nu *vedea-va* ?
Ce învață limbile nu *oblici-va* ? (398).

De apăratul tău *fugi-vor,*
de glasul tunetului tău *spămînta-se-vor* (431).

Ispovedescu-mă ție că fricos *minunași-te.*
Minunate lucrurele tale și sufletul mieu *știe-le* foarte.
Nu *ascunde-se* osul mieu de tine ce *fapt-ai* în
ascuns (569).

Asemenea construcții, care nu erau căutate, în limba veche, din motive de expresivitate, ci „copiau" vorbirea din Transilvania, se întîlnesc și în alte numeroase texte ardelenești din secolul al XVI-lea și de mai tîrziu. Frecvența lor mare pledează în favoarea unei influențe puternice a limbii vorbite asupra celei scrise. Nu este exclus ca unele exemple să se fi sprijinit, în limba veche, pe modele slave, întîlnite în originalele după care se efectuau traducerile cărților religioase, dar faptul hotărîtor în impunerea fenomenului, în limba scrisă, n-a putut fi decît prezența lui în vorbirea populară. Pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, el își pierde caracterul obiectiv și capătă unul special, stilistic, cum se vede, bine, din unele exemple din poezia lui Coșbuc, ca să rămînem tot în cadrul literaturii de peste munți. Iată un prim exemplu din „Nunta Zamfirii" :

Iar mai spre-amiazi, din depărtări
Văzutu-s-a crescînd din zări
Rădvan cu mire, cu nănași,
Cu socri mari și cu nuntași
Iar nouăzeci de fecioraș
Veneau călări.

și un al doilea din „El-Zorab" :

Nu vor grăi cu tine blînd
Te-or înjura cu toți pe rînd
Și te vor bate-odorul meu
Și te-or purta și mult și greu ;
Lăsa-te-vor flămînd !

Coșbuc folosește procedeul în vederea realizării unor rime rare, ca în „Brîul Cosînzenei" :

„Vai brîul meu !" Gemea copila,
„Atît de mult eu l-am temut,
Dar Făt-Frumos *descinsu-mi-l-a* !"

ori ca în „Prahova" :

Și sub codru, visătoare
Trece-n gînduri o regină
Palidă-e Carmen Sylva !
Al ei nume *pomeni-l-va*
Codru-n veci...

după cum, alteori, recurge la el din nevoia de a mări expresivitatea celor spuse și de a pune mai multă energie, ca în „Un cîntec barbar"

Ieși-vor din negru pămînt
În zale de-argint cavalerii
Puternici ca grindina verii,
Și roibii cu nările-n vînt
Vor trece-n sălbatec galop
Spre Roma ! Și miei vor fi leii,
Fugi-vor de spaimă mișeii
Cuprinși de pornitul potop
Spre Roma ! Călcînd pe cohorți,
Răzbi-ți-vom colosul de-aproape
Și nu va fi cine să-ngroape
Mulțimea cea mare de morți.

Nu este locul să epuizăm exemplele, numeroase, din poezia lui Coșbuc, dar, în același timp, nu putem trece mai departe înainte de a sublinia rolul fenomenlui în discuție în tonalitatea generală a poeziei „O scrisoare de la Muselim-Selo", unde îl întîlnim chiar în primele versuri mai întîi :

Măicuță dragă, cartea mea
Găsească-mi-te-n pace !

și apoi în strofa a V-a :

Pe Nuțu vi-l lăsasem mic,
Cu creștetul cît masa —
O fi acum ștrengar voinic
Și vă răstoarnă casa ?
Făcutu-i-ați și lui la fel
Căciulă cum am vrut-o ?
Aveam o piele-n pod, de miel,
Doar nu veți fi vîndut-o.

Înaintea lui Coșbuc, procedeul a fost folosit de Eminescu, ale cărui preocupări de limbă au depășit hotarele Moldovei, provincia sa natală. În mai mare măsură decît la oricare alt scriitor, procedeul este urmărit în vederea realizării unor efecte artistice deosebite :

Putut-a oare-atîta dor
În noapte să se stîngă,
Cînd valurile de izvor
N-au încetat să plîngă ?

(*Cînd amintirile*)

Pe genunchii mei *ședea-vei*,
Vom fi singuri-singurei,
Iar în păr, înfiorate,
Or să-ți cadă flori de tei

(*Dorința*)

Trecut-au anii ca nori lungi pe șesuri
Și niciodată n-or să vie iară,
Căci nu mă-ncîntă azi cum mă mișcară
Povești, și doine, ghicitori, eresuri.

(*Trecut-au anii*)

Scanned with OKEN Scanner

Adormi-vom, troieni-va
Teiul floarea-i peste noi.
Și prin somn *auzi-vom* bucium
De la stînele de oi.

(Povestea codrului)

La capul meu cu grijă tu ramura s-o-ngropi,
Asupra ei să cadă a ochilor tăi stropi;
Simți-o-voi odată umbrind mormîntul meu...
Mereu va crește umbra-i, eu voi dormi mereu.

(O, mamă)

Rugămu-ne-ndurărilor
Luceafărului mărilor;
Din valul ce ne bîntuie
Înalță-ne, ne mîntuie.

(Rugăciune)

De la Nistru pîn-la Tisa
Tot românul *plînsu-mi-s-a*

(Doina)

De ce taci cînd fermecată
Inima-mi spre tine-ntorn ?
Mai *suna-vei*, dulce corn,
Pentru mine vre odată ?

(Peste vîrfuri)

Pentru ultimul exemplu îmi permit să trimit cititorul la interpretarea lui Lucian Blaga, din *Geneza metaforei și sensul culturii*[1]: „Este desigur în ultimele două versuri o exclamație întrebătoare, menită să dea

1 Vezi *Trilogia culturii*, Fundația pentru literatură și artă, București, 1944, p. 407.

expresie unor stări de lină melancolie. Poezia acestor versuri nu consistă însă numai în împrejurarea că poetul a izbutit să dea o expresie concretă unei întrebări și nedumeriri abstracte, care privește durata vieții sale. Dacă aceste versuri ar fi simplă expresie concretă a acestei întrebări, ne-ar fi dată posibilitatea să remaniem cuvintele și ordinea lor prin expresii echivalente. Să încercăm odată operația de substituire „Vei mai cînta vreodată dulce bucium pentru mine ?" Ni se va concede să această expresie, deși logic și concret echivalentă, nu poate înlocui pe aceea a versurilor. Cuvîntul „suna-vei" are, prin neobișnuitul inversiunii gramaticale, carate rare, un aer indecis între firesc și solemn".

Blaga însuși va recurge, relativ des în poezia lui, la acest procedeu poetic, prin folosirea căruia nu se apropie atît de Coșbuc și de Goga, ardeleni ca și el, cît de Eminescu. Vreau să spun că, la el, a contat mai puțin caracterul regional, la origine, al procedeului, cît „caratele rare" la care s-a referit. Aceasta și din motivul că, între timp, ceea ce fusese regional la origine devenise bun comun în limba literară.

Din cele peste cincizeci de exemple, întîlnite în poezia lui Blaga care interesează discuția de aici, ne vom opri doar la două citate, și anume la poezia „Glas de seară", pe care o reproducem integral :

Din prag un gînd se uită lung.
Să-l las în casă ? Să-l alung ?
Cuvînt încearc-a se rosti :
Veni-va zi ! *Veni-va* zi !

Scanned with OKEN Scanner

Din veac în slujbă viermii sînt.
Sub glie-i văd lucrînd, lucrînd.
Intra-voi iar, sub veghea lor,
în ciclul elementelor.

Din prag un gînd se uită lung.
Să-l las în casă ? Să-l alung ?
Avea-voi fața nimănui
asemenea pămîntului.

Cuvînt încearc-a se rosti:
Veni-va zi ! *Veni-va* zi !
Înmormîntat în astă stea,
în nopți voi lumina cu ea.

(Opere, II, 1974, pag. 99-100)

și la ultimele trei strofe din poezia „Îngerul lumii" :

Alege-va-n ceasul din urmă
să-nalțe cu el numai urne
și sorți, care în humă se curmă ?

Voi-va să mute-n povestea
de sus — materia toată și vestea ?
Nimic, vai, din toate acestea.

Din luna Aprile *lua-va*
doar curcubeul — în slava
unde de toate *uita-va*.

(id. ibid., 135)

Să urmărim, acum, o serie de cuvinte cunoscute traducătorilor cărților vechi, păstrate, pînă astăzi, în graiurile de peste munți.

Răspîndirea cuvîntului *custà*, în limba veche, ne-a dat-o, acum 60 de ani, N. Drăganu („Dacoromania" I, p. 308-312). Începînd cu *Palia* de la Orăștie îl întîlnim des și la unii cărturari neardeleni, cum sînt

Varlaam și Dosoftei. Apare, de asemenea, la unii latiniști, ca P. Maior și Gh. Șincai, după cum îl întîlnim și în colecțiile de folclor. În acestea din urmă are, cîteodată, un aspect fonetic modificat, de unde conchidem că cel puțin o parte dintre vorbitorii care îl folosesc nu au o noțiune clară despre el. Drăganu menționează, prin jurul Beiușului, prezența locuțiunii *zo te cuște.* <Dumnezău te țină; Dumnezeu te trăiască>, singura în care cuvîntul a ajuns pînă la noi.

Problema a fost reluată de E. Petrovici („Dacoromania" X, p. 354-355) care, fără să lărgească aria de răspîndire a locuțiunii, spune că bihorenii pronunță *custe* cu *s*, nu cu *ș*, cum pretindea Drăganu.

În același volum din „Dacoromania" (X, p. 361), cuvîntul este discutat și de I. Pătruț, care l-a înregistrat în Banat, atît sub forma *custa* cît și sub aceea cu *și*: *cușta*. Scurta notă a lui Pătruț se încheie astfel: „Cuvîntul, după cum am spus, e întrebuințat rar, numai în jurăminte, și atunci numai de generația mai în vîrstă, în special de femei. Putem presupune, deci, că nu va mai putea dăinui mult timp nici în această parte a Banatului" (p. 361).

Th. Capidan a semnalat prezența cuvîntului și în dialectul aromân (v. „Langue et Littérature" I, 2, 1941, p. 290) unde este, de asemenea, rar întrebuințat, în expresii ca: *iu sun multe mîni, lucurlu custă* (=unde sînt multe mîini treaba merge repede).

De la acest verb, moștenit, s-a format, pe terenul limbii noastre și un substantiv, *cust*, care nu poate fi o creație a lui Dosoftei, cum credea Densusianu[1], din

---

1 „Din verbul *a custa* care și astăzi mai este cunoscut în unele regiuni cu sensul de „a trăi", Dosoftei a derivat substantivul *cust* cu înțelesul de „trai". (Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, curs multiplicat, 1935-1936, p. 74). Cfr., acum *Opere*, III, București, 1977, p. 44.

moment ce-l cunoştea mai înainte şi Varlaam : „Cum trăgea nădejde acesta de *cust* mult şi nu ştia că preste aceea noapte va muri, aşa şi acesta vonic bogat cerea trai mult să custe" (Cazania, 1943, p. 219) : „Iară Domnul Hristos răspunse lui nu pentru *custul* lui, ce adevărat pentru viaţa vecinică, şi dzise-i lui să facă învăţăturile legii..." (*Ibid.*, p. 220).

Substantivul *hasnă* (împrumutat din limba maghiară) este frecvent în vorbirea din Transilvania dar nu e cunoscut în estul şi sudul Carpaţilor. Caracterul lui net regional face să nu-l întîlnim în limba scrisă, de azi, decît în cazuri cu totul excepţionale. Dacă lăsăm la o parte textele folclorice, în care apare relativ des, cum se poate vedea din DLR, eu nu-l mai pot cita decît din „Lătureanul" lui I. Agîrbiceanu (*Opere* II, 386). Concurenţa sinonimului *folos* şi, mai tîrziu, a lui *profit* i-au închis drumul spre limba literară. Prezenţa lui în textele vechi, de la *Palia din Orăştie*, prin Coresi, pînă la *Biblia de la Bucureşti*, ni se pare cu atît mai semnificativă :

Dară leage veche şi cărţile prorocilor pentru ce trebuiaşte a le ceti şi a le ţinea : pentru multe folosuri şi *hasne.*

(PO, 7).

Pînă în şase ani tu să samini pămîntul tău şi stringe lăuntru *hasna* lui.

(Ibid., 255).

Aici să grăim despre *hasna* celor zece cuvinte ale lui Dumnezeu.

(Coresi, Întreb. creşt., 1925, p. 6).

...cum botezul său să-l poată lua la sine cu *hasnă.*

(Coresi, Molitvenic, 1903, p. 11).

Scanned with OKEN Scanner

Da-voi voao ploaie în vreame destoinică și pămîntul va da *hasna* sa.

(Biblia 1688, apud DLR II, I, 1934, p. 376).

Înțelesul substantivului *inie*, al cărui accent nu-l cunoaștem, era, în limba veche, mai mult acela de „brumă" : „Ca *inia* spre fără" (=ca inia peste fîn) (Ps. Sch., 1916, p. 312) ; „blagosloviți rourele și *iniile*" (ibid. 331).

În graiurile de astăzi cuvîntul se întîlnește, pe la Năsăud, mai mult cu înțelesul de „zăpadă care începe să se cristalizeze pe suprafața unei ape" ; „prima pojghiță de gheață pe apă" ; „sloi subțire de ghiață, moale și fărămîcioasă, care plutește pe apă". Pe la Năsăud, cuvîntul sună *ine* (două silabe !). Ortografierea cuvîntului, în limba veche (*inie*), poate fi interpretată și în sensul că erau tot numai două silabe (în acest caz cel de la doilea *i* ar avea rostul să marcheze, doar, înmuierea lui *n*), dar forma cuvîntului poate pleda și pentru o pronunțare în trei silabe (în acest caz, amîndoi *i* au valoare silabică).

Alături de acest substantiv, singurul cunoscut în limba română veche, graiul năsăudean cunoaște și un adjectiv, *inos*, pe care l-au înregistrat atît Emil Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, 1926, p. 31 :

Rîu-i mare plin cu *ine*
Să m-arunc în el îmi vine
Rîu-i mare și *inos*
Păcat de-on copil frumos,

cît și Emil Al. Boșca, *Poezii poporale din granița Năsăudului*, Sibiu, 1933, p. 29 :

Scanned with OKEN Scanner

Rîu-i mare și *inos*,
Pagubă de om frumos.
Rîu-i mare și cu *ine*,
Pagubă de om ca tine.

În toamna anului 1969, am înregistrat, în același județ, Bistrița-Năsăud, în comuna Zagra, împreună cu A. Turculeț, și verbul *inia* (v. Fonetică și dialectologie, VII, p. 213).

În volumul I din *Limba română* (ed. 1940, p. 200, iar cea din 1976, la 195-196), Sextil Pușcariu menționează vechiul verb, de origine latină *ire*, din care „a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la istroromâni și în cele mai vechi texte ale noastre și înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care era odinioară, probabil, o expresie întrebuințată în glumă (ca expresia *a se căra* sau *a se cărăbăni*)."

În limba veche cuvîntul apare doar în *Psaltirea scheiană*, o singură dată, la prezent indicativ: „Și acmu după tire *imu* cu toată înrema, și tememu-nă de tire și ceremu fața ta" (I. A. Candrea, Ps. sch. II, 1916, p. 328) și, ceva mai des, în Ps. H., de data aceasta la viitor: voi *i* (ibid., 177/35; 288/35; 296/30); *i-vor* (ibid. 173/28).

În graiurile de astăzi a fost consemnat numai în mod cu totul sporadic, din preajama Munților Apuseni, mai precis din jurul orașului Cîmpeni, comuna Albac:

Strîgă lura cătă soare
Să meargă fata mai tare,
Că *iură* Dunărea mare[1].

1 G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*, Editura Academiei, 1966, p. 90.

Scanned with OKEN Scanner

și, respectiv, din localitatea Avram Iancu :

D'aicea pînă-n Brașău
Nu-i ficior sărac ca eu,
Ba mai estă și cucu
Cucu dacă bolnăvește
Iură mierla și-l păzește
Da eu dacă bolnăvesc,
Nu mă mai tămăduiesc.

(id. ibid., 105)

Ficiorul cu mîndre multe
Dă-l dracului să-l sărute,
Că-i trecut miaza de noapte
Pă cîn umblă pă la poartă.
Cîn *iură* rîndu la mire
Ii făcută zîuă bire.

(id., ibid., 112)

În cursul multiplicat în anul academic 1935-1936 și intitulat *Limba română în secolul al XVII-lea*, Ovid Densusianu semnala prezența, în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), atît a substantivului *leșuitor*, cît și a verbului împrumutat din limba maghiară *leșui, aleșui*, din care derivă substantivul de mai sus :

„Nu mai e atestat astăzi *leșuitor*, derivat dintr-o formă verbală de care ne vom ocupa imediat" (p. 106), și : „În primul rînd e de relevat un ungurism, care apare și la alții, *a leșui* și *a aleșui*. Forma primitivă se vede că a fost *leșui*. În maghiară avem *lesnic* <a sta la pîndă>. *Leșuitor* înseamnă deci «acela care stă la pîndă»" (p. 107).

Amîndouă citatele de mai sus apar, fără nici o modificare, în volumul III din *Opere* (1977), unde a fost reprodus cursul menționat (p. 55).

Verbul, după cum rezultă din chiar spusele lui Ovid Densusianu, se întîlnește și în alte texte vechi. Dar, înainte de a urmări răspîndirea lui în epocă, să vedem cum apare în *Noul Testament*.

„Iară tu nu-i crede pre ei, că-l *aleșuiesc* dentru ei bărbați, mai mulți de patruzeci, carii s-au giurat că nece vor mînca nece vor bea, pînă nu-l vor omorî pre el" (CV, 53-55);

„Iară dacă-mi deaderă de scire că jidovii *leșuiesc* după el, numaidecît trimeș pre el la tine, lăsînd și pîrîșilor, să au ceva împotrivă-i, spuie înaintea ta..." (ibid., 57);

„Deaca zise el aceastea lor, începură cărtularii și fariseii tare a-i sta lui împotrivă, și a-l îndemna pre el de multe să grăiască, *aleșuindu-i* și cercînd să vineaze ceva de în gura lui, ca să-l pîrască" (ed. 1648, fila 85)

Leșuitor apare, în *Noul Testament*, în următoarele două citate:

„Și acolea petrecînd trei luni, vrînd să meargă el în Siria, pusără lui jidovii *leșuitori*, iară el gîndi să se întoarcă pre în Machedonia" (CV, 15); „Derept aceea luînd aminte pre el, trimisără *leșuitori*, carii se făcea pe sine a fi derepți, ca să-l prinză pre el în cuvinte, ca să-l dea pre el împărățiii și puterii deregătorului" (ed. 1648, fila 96 v).

Verbul *leșui* este atestat și în *Psaltirea scheiană* (v. Candrea II, 428) și în *Cazania lui Varlaam* (1643):

„Unii *leşuiesc* trupul tău să-l înghiţe, alţii sufletul tău să-l mănînce" (ed. Byck., p. 335) ; „Iară diavolul, vrăjmaşul sufletelor omeneşti, văzînd că se înmulţesc creştinii şi se împuţinează păgînii, în toate dzile *leşuia* să împiadece mărturia şi învăţătura svîntului" (ibid., 372).

Îl întîlnim, de asemenea, în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei :

„Şi cu ochii lacomi pre mişel prăveşte,
Ca leu în ogradă ascuns *leşuieşte*"

(ed. 1974, p. 77)

„Să nu mai îmble să *leşuiască*,
Pre supt zăbrele..."

(ibid., p. 375)

şi în *Divanul* lui D. Cantemir :

„Şi încă-l păzind, pre sărac să-l apuce *aleşuiaşte*"

(ed. 1969, p. 203)

În *Psaltirea scheiană* întîlnim şi pe *leşuitură*, cu înţelesul de „pîndă" (ibid., p. 428), după cum el apare şi în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei :

„*Leşuiturile* pizmaşilor" (p. 395).

La Dosoftei apare şi *leşnic*, cu înţelesul de „ascunzătoare", loc de „pîndă" :

„Ascuns să supune-n *leşnici* cu bogaţii,
Ca să viclenească să nu-l prinză alţii"

(p. 77)

„Să pun *leşnici*, întind laţuri şi stau de vinează"

(p. 383)

Scanned with OKEN Scanner

Substantivul (*a*)*leș* este încă viu în limba noastră, din moment ce îl întîlnim în scrisul lui I. Agîrbiceanu : „Ieșeai cu măciuca ferecată în drumul mare, te puneai în *aleș*, și cînd trecea vrunul cu punga groasă, cu burta roată, cu trei bărbii, ieșiai de unde te ținea pămîntul și-l trăzneai în numele tatălui" (*Opere* I, p. 42) ; „Întîi a voit să-mi ia mireasa, a împușcat din *leș* noaptea după noi, cînd ne întorceam de la cununie..." (Opere, VI, p. 229).

Agîrbiceanu recurge și la substantivul *aleșuire* cu același înțeles de „pîndă". În citatul care urmează, el are un sens figurat : „Scăpat de *aleșuirile* care în copilărie atacă direct..., Ionică Albu avu norocul să simtă existența sexului contrar abia la vîrsta de șaptesprezece ani" (*Licean... odinioară*, București, 1939, p. 207).

În sfîrșit, în volumul V din *Opere* (p. 522-523), prozatorul ardelean apelează și la verbul corespunzător : „Dar cîteva mii de oameni se zbăteau, alergau, asudau, făceau planuri, combinații de unire și despărțire, se *aleșuiau*, se înșelau, mințeau cu seninătate..."

Că în vorbirea din Transilvania continuă să fie vii cuvintele de mai sus mai putem verifica și cu ajutorul altor lucrări literare, cum ar fi ultimul volum al lui Ionel Pop, *O palmă de rîu* (Editura Eminescu, 1978) : „S-a oprit, a făcut pași, s-a răsucit în toate părțile așteptînd, pesemne, îndreptare, s-a apropiat de *aleșul* meu" (p. 280-281) ; „Braconier la păstrăvi. A îndrăznit să intre în acest domeniu vînătoresc străjuit cu strășnicie de vreo zece paznici, care atît ziua cît și noaptea caută și *aleșuiesc*" (p. 308) ; „...cînd nasul fin a simțit urma rîsului care *aleșuiește* pe undeva..." (p. 377) ; „Aici aproape, lîngă pîrîul Borzontului, am

Scanned with OKEN Scanner

un *leșnic* bun, și am pus hoit" (p. 275) ; „Bordeiul de pîndă, căruia Căta îi spunea *leșnic*, era săpat în coastă între niște brădani..." (p. 275).

Aleș le era cunoscut și autorilor *Lexiconului budan* (v. p. 74) și, alături de el, și *aleșui, aleșuire, aleșuitor.* De asemenea, unele dintre ele apar și în alte dicționare, la CA (36), la Scriban (86), care trimit la formele fără a- (*leș, leșui*). În schimb, în *Vocabular româno-german* al lui G. A. Polizu (Brașov, 1857) nu sînt indicate decît formele cu a- (*aleș, aleșui, aleșuire, aleșuitor*), toate la pagina 13, și nu se face nici un fel de mențiune în legătură cu variantele fără a-. Pe *aleș* îl găsesc și la Iulian Marțian, *Acte și documente* (în „Arhiva someșană", nr. 6, 1926, p. 63) ; „...a umbla în *aleșul* corăbiilor celor ce vin sau se duc...".

Din DLR I, 1913, p. 113, vedem că *aleș* le era cunoscut atît autorilor *Pravilei moldovenești* (secolul al XVII-lea), cît și lui Teofil Frâncu și Gheorghe Candrea (*Rotacismul la moți și istrieni*, 1886). Tot de acolo mai aflăm că, prin Cîmpeni, cuvîntul are și un sens figurat : „rociu sau plasă de pescuit".

Verbul *aleșui*, menționat în dicționarul pomenit, nu mai este discutat aici, sub *a*, ci se face trimitere la *leșui* (vol. II, p. II, p. 168) și, de acolo, la *leș*, unde sînt urmărite și substantivele *leșuială, leșuitură.*

În dicționar ni se mai dau alte informații referitoare la răspîndirea cuvîntului în trecut (Anonymus Caransebesiensis, *Hronica* lui Șincai, *Povățuirea către economie de cîmp*, 1806, etc.) ori în graiuri (comuna Straja din județul Suceava).

În sfîrșit, substantivul *aleșuire* îi era cunoscut și lui I. Balan (*Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 32) ; „Fie care apoi a făcut rugăciunile misterelor sfintei

Scanned with OKEN Scanner

liturghii, după cum permitea răbdarea poporului și *aleșuirile* prigonitorilor".

Din exemplele de pînă aici și, se înțelege, s-ar mai putea da și altele, vom conchide că ne găsim în fața unei familii de cuvinte cu oarecare vitalitate, care infirmă presupunerea lui Ovid Densusianu.

Nu este în intenția noastră să epuizăm toate izvoarele în care se întîlnesc cuvintele în discuție. Am vrut, doar, să arătăm că punctul de vedere al lui Ovid Densusianu ar trebui revizuit și că situația din limba veche, în privința acestor cuvinte, nu se deosebește, în esență, de cea a graiurilor ardelenești de astăzi. Avem ocazia să constatăm, și cu acest prilej, că anumite arhaisme din limba scrisă sînt, în același timp, elemente regionale, atîta vreme cît ne mărginim să privim lucrurile numai din punctul de vedere al limbii vorbite astăzi.

Pentru cine ar dori să facă o cercetare de adîncime asupra cuvintelor pe care le-am luat în discuție, este necesară consultarea unor publicații periodice (în frunte cu „Dacoromania") a unor texte de literatură (mai ales populară) de peste munți, precum și a altor dicționare, în afara celor citate de noi, cel al lui Tiktin, și, mai ales, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* al lui Lajos Tamás (Budapesta, 1966, p. 67-69), unde apare și un cuvînt necunoscut mie (*leșteu* <sac de prins pești>).

Din magh. *les* rezultă și toponimul *Leșu* (din județul Bistrița-Năsăud), cum înclina să creadă, încă în 1928, Nicolae Drăganu în lucrarea sa *Toponimie și istorie* (Cluj, 1928, p. 66-67), și *Leșul Ursului* din județul Suceava.

Scanned with OKEN Scanner

Un verb foarte rar întîlnit în textele vechi, dar cu circulație frecventă în graiurile ardelenești este *mădări*, al cărui înțeles este acela de *a alinta* :

Ie-ți bade, doru cu tine,
Nu ți-l lăsa lîngă mine.
Doru tău îi desmierdat
S-așteaptă-n brață culcat
Doru tău îi *mădărit*
S-așteaptă-n brață durmit.

(Victor Onișor, *Doine și strigături din Ardeal*, p. 36)

Că-s copiii *mădăriți*
Și nu-s învățați sfădiți,
Făr' pe brațe adormiți.

(Sever Hurdea, *Bocete*, 1940, p. 38)

Cuvîntul a pătruns și în Moldova. În cercetările noastre dialectale l-am înregistrat atît la Șaru Dornei și Păltiniș, județul Suceava, cît și la Hangu, județul Neamț. Cfr. și *Șezătoarea*, XX, 1924, p. 138.

În ALRM II, h. 318, îl găsesc într-o arie relativ bine constituită (Crișana, Maramureș, județul Bistrița-Năsăud) și într-un punct oarecum izolat Șoimuș (Tr. Mică) (150) în centrul Transilvaniei.

Cu ajutorul hărții 318 din ALRM, putem urmări răspîndirea verbului *mădări*, în graiurile actuale. Iată punctele respective, prezentate pe județe : *Arad* : Săvîrșin (87) ; *Hunedoara* : Lăpugiu de Sus (85) și Prevăleni (90) ; *Alba* : Șoimuș (150) ; *Satu Mare* : Supurul de Jos (278), Pișcolț (333), Doba (335) și Valea Vinului (339) ; *Maramureș* : Firiza (355) și Borșa (361) ; *Bistrița Năsăud* : Poiana Ilvei (217), Mureșenii Bîrgăului (218) și Năsăud (268).

Un cuvînt obscur este *oacăr*, adjectiv cu înțelesul de <albă, cu pete negre pe bot, bălțat>; (despre oi) și cu un corespondent în limba albaneză : *vakër*. În limba veche îl întîlnim doar în *Palia de la Orăștie* :

„Preîmbla-voi astăzi toate oile tale și voi aleage *oacărăle* și pistruile oi, și negrii dintru miei și pistruile capre și ce va fi pistrui și *oacăr* va fi simbriia mea".

(ediția 1968, p. 102-103)

„Și toate carele nu vor fi pistrui și *oacără*, sau să nu fure neagre între miei și capre, ca marhă de furat să fie la mine".

(*Ibid.*, 103)

„Și pre aceastea căutînd prinseră-se derept aceea oile desupra nuialelor și fătară pistrui și *oacără* și șute".

(*Ibid* ., 103)

„Și tocma în aceaia zi alease pre pistruile și *oacărăle* areții și toate pistruile capre, în toate în care era oarece alb și tot oarece era negru între miei și la mîna ficiorilor lui deade".

(*Ibid.*, 103)

În graiurile de peste munți este frecvent, pînă în momentul de față.

Deși apare rar, în textele din secolul al XVI-lea, substantivul de origine latină *păcurar*, merită să ne oprim, puțin, asupra lui :

„Și Avel fu *păcurariu* e Cain un plugar" (Palia, 22).

Frecvența redusă a cuvîntului nu trebuie interpretată în sensul unei cunoașteri aproximative, a lui,

Scanned with OKEN Scanner

în limba română veche, ci, mai degrabă, ca o lipsă de preocupare a cărturarilor de atunci pentru domeniul păstoritului, căruia îi aparține *păcurar*. În sensul acestei interpretări putem invoca faptul că sinonimul *cioban* nu era cunoscut deloc traducătorilor cărților religioase, iar *păstor* apare, adesea, cu înțelesul figurat, acela de „păstor de oameni". Nu uităm că acesta din urmă nu s-a găsit și nu se găsește în opoziție, sub raport dialectal, cu *păcurar*; le întîlnim, și astăzi, întocmai ca în trecut, în aceleași arii geografice. „Conviețuirea" lor, neantagonică, este ușurată și de faptul că sensurile pe care le au nu sînt decît aparent identice: *păcurar* este sinonim cu *cioban*, în sensul că se apelează la el numai cînd e vorba de oi, pe cîtă vreme *păstor* are mai ales înțelesul general de „om care îngrijește și păzește vitele la pășune".

Substantivul *stîlpare*, cu înțelesul de creangă, ramură de copac, considerat ca aparținînd, în general, limbii vechi care ni l-a transmis prin unele texte în versuri, în primul rînd prin colinde, este curent în vorbirea din Zagra (jud. Bistrița-Năsăud). Cu ocazia anchetei pe care am făcut-o acolo, în toamna anului 1969, împreună cu Adrian Turculeț, informatorul de care ne-am folosit, bătrînul Trăian Hoștea, ne spunea: Noi zicem *creangă* de brad, dar stîlpare de măr: o vinit on vînt și mi-o rupt o *stîlpare*; „s-o rupt o *stîlpare* de măr". Împotriva acestei precizări, am înregistrat, cu aceeași ocazie, și unele texte, în versuri, în care distincția respectivă nu mai apare:

La mijlocul rîtului
Este-un brad încetinat,
Cu *stîlpări*

Scanned with OKEN Scanner

Pînă la ceri.
Pe *stîlparea* cea mai mare
Șade, șade maica sfîntă.

Cuvîntul apare și în colecția lui Gavril Bichigean, *Colinde dintr-un colț de graniță*, Năsăud, 1942, într-un text din Ilva Mare :

De-asupra covorului
Scrisă-i voia Domnului
Și *stîlparea* mărului (p. 119).

și în altul din Nepos, pe care îl cunosc și eu, din copilărie :

Colo-n sus, la răsărit
Este-un pom mîndru-nflorit,
Cu *stîlpările* de-argint.
Vîntul cînd îl clătina
Merele pe jos cădea (p. 120).

Deși ALR semnalează cuvîntul doar în trei puncte și anume 182 (Brașov), 414 (Suceava) și 833 (Hunedoara) (v. ALRM II, I, h. 261) el pare a fi, totuși, mai răspîndit din moment ce îl întîlnim și în unele cărți recente, scrise de ardeleni, cum ar fi aceea a lui Valeriu Branișteș, *Amintiri din închisoare*, București, Minerva, 1972, p. 74, ori Ioan Alexandru, *Imnele bucuriei*, București, Cartea Românească, 1973, p. 202 :

Albe sînt căile pe povîrniș
Și printre colonadele *stîlpări*
Pe unde împărății țanțoșe
Așteptau un behăit ca semn
Din freamătul barbarelor păduri.

La Ioan Alexandru, cuvîntul revine și în poezia „Imnul lui Horia Rex Daciae" („Tribuna", 27 sept. 1973, p. 6, col. 2):

„Pridvor cu zece *stîlpări*, ardere de tot în noapte".

Din graiuri îi mai semnalăm prezența, după Ovid Densusianu (*Graiul din Țara Hațegului*, 1915), p. 286: „Cu *stîlpări* de boz îi acopăr capul de tot, grumazul de tot, jur împrejur tot trupul, picioarele pînă sub tălpi".

Emil Petrovici îl are și el (*Folclor de la moții din Scărișoara*, București, 1939, p. 126), dar, din formularea de mai jos, conchidem că, acolo, cuvîntul nu e popular ci are origine cărturărească, a fost împrumutat din cărțile bisericești: „*La Flori*, Florii, firește, se duce la biserică cloambă de răchită, *stîlpări*, cum le zice preotul".

Substantivul *straste*, sinomim al lui *patimă*, *suferință*, *chin*, care se mai păstrează în jumătatea de nord a Transilvaniei și în Maramureș cu înțelesul de denii, le era cunoscut unora dintre cărturarii noștri din perioada veche. Îl întîlnim, mai întîi, în *Codicele voronețean*: „martor *strastilor* lu Hristos" (p. 162). Apare, de asemenea, în *Psaltirea scheiană* (p. 93), alături de verbul *străstui* (p. 41), întocmai ca în *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi (p. 140, 178, 372, 574 și, respectiv, 72 !), după cum substantivul ne întîmpină și în *Cazania lui Varlaam* (ed. 1943, p. 73).

Din graiurile populare de peste munți, cuvîntul a fost preluat de traducătorii din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, iar mai tîrziu, la începutul secolului al XIX-lea, latiniștii l-au trecut în *Lexiconul Budan*.

În *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551-1553), și numai acolo, întîlnim cuvîntul de origine

Scanned with OKEN Scanner

maghiară *ujură* cu înțeles de *camătă*, pe care graiurile ardelenești îl mai păstrează, sporadic, cum se poate vedea din ALRN IV, h. 1005, punctul 349 (Groși, Maramureș). În punctele 334 (Moftinul Mic, Satu Mare) și 284 (Sînmihaiul Almașului, Sălaj) apare derivatul *ujuraș*, sinonimul lui *cămătar*, din capul hărții. Lăsînd la o parte o serie de sinonime aproximative, importante mai mult prin valoarea stilistică decît prin înțelesul obiectiv (*bancher, hoț, om rău, răpitor, speculant, tîlhar, trăgău*), ne vom opri la *celău* din punctele 53 (Pecica, Arad), 105 (Dobra, Hunedoara) și *mîzdaș* din punctul 362 (Borșa, Maramureș), pentru motivul că ne aduc mai bine aminte de situația din limba veche, în sensul că cel dintîi se întîlnește în *Apostolul popii Bratu*: „rădicară comîndare *cealăului*" (76/12), iar *mîzdă*, din care derivă *mîzdaș* (înregistrat și el pe harta 1005, punctul 353, Bîrsana, Maramureș) ne-a fost transmis nu numai din textele rotacizante, ci și din *Cazania lui Varlaam*.

În privința lui *celău* trebuie să mai spun că este sinonim perfect cu *înșelător*, pe care îl întîlnim în punctul 705 (Piua Petri, Ialomița), unde dublează pe *tîlhar*.

Valoarea documentară și stilistică a lui *celău* crește în momentul cînd constatăm că el este preluat, în secolul al XIX-lea, în *Povestea vorbii*, capodopera lui Anton Pann. Pentru a localiza, mai bine, acțiunea din bucata „Ungureanul beat", scriitorul recurge, printre altele, și la cuvîntul de care ne ocupăm aici:

— Măi soațe, văzt-ai tu ghie ?
— Am văzt, măi, (zise) ș-o mie.
— No da cum îi ? de-ai văzt spune.
— Da au îi, măi, vo minune ?
— De n-ai văzut cred poat' să-ți pară.

— No mă, să-ți spun cum îi dară.
Îi albă și stă-n chicioare
Răscrăcănată la soare.
— No ! mint tu, că n-ai văzt ghine.
Să-ți spun io, cată la mine :
Ghia ae-i p-un deal pusă
Tot cu țepi pin ea împunsă.
Și cochile, voinici, tună
Poama ei de i-o adună
Și supt chicioare împarcă
Să-i cure zeama, o calcă.
Apoi p-acea zeamă dragă
O botez ghin și o bagă
În o scorbură întinsă,
Cu bete d'alun încinsă.
De-aci mere o borească
Ce îi zic cîrciumăreasă,
Și chiamă ghinul pe-o boartă,
Ținînd o cofă cu toartă,
Și ți-l dă de-l beai cu oala.
Mă, da-i *șelău* ghinul ala !

(ed. 1936, p. 77)

Cuvîntul latinesc *vipt*, cu înțelesul de *bucate, cereale, mîncare,* cunoscut din PS și din PO, a fost preluat și de unii cărturari moldoveni ca mitropolitul Dosoftei și Dimitrie Cantemir. Graiurile populare, de astăzi, îl mai păstrează, doar, în Transilvania, unde cuvîntul continuă o realitate din limba veche, pe care o avem în următoarele citate :

„...și-l ține să fie *viptul* în Eghipet, în cei șapte ani de foamete vietori, cum țara de foame să nu piiaie"

(*Palia*, 143)

Scanned with OKEN Scanner

„Tătîni-său iară tremease cu marhă den Eghipet încă dzeace asini încărcați și dzeace asini, carele grîu, pîine și *vipt* ducea tătîni-său pre cale"

(*Ibid.* 161)

Din graiurile ardelenești de astăzi, substantivul în discuție a fost împrumutat, mai întîi, de M. Sadoveanu, în volumul *Depărtări*, 1930, p. 20 („*Vipt* am găsit la ospătărie, fără să spesăm prea mult") și, mai tîrziu, de Mihai Beniuc, *Materia și visele*, 1961, 1. 24 :

E anul greu de fapte ca o vie
De struguri grași în luna lui răpciune.
Cocoare pleacă, umbre-ncep să vie,
Iar soarele tot mai curînd apune.
Pornește omul harnic să-și adune
Bogatul *vipt* ce-așteaptă pe cîmpie.

Tot sursă populară are cuvîntul și la Victor Eftimiu, *Amintiri și polemici* [1942], p. 124-125 : „Un alt mitropolit, Nicolae al Ardealului, tînăr teolog, înalt, blond, timid, rezervat, era tovarășul meu la „*viptul*" unei săsoaice, unde aflasem „cost" pentru o coroană și douzeci și cinci de fileri".

Cuvîntul este aproximativ răspîndit în scrisul unor cărturari ardeleni, cum ar fi Virgil Șotropa — Nicolae Drăgan, *Istoria școalelor năsăudene*, 1913, p. 15, 47, 61 ; Oct. Tăslăoanu, *Spovedanii* 1976, p. 77.

În textele noastre vechi este bine reprezentat cuvîntul, obscur ca origine, *zgău*, discutat de A. Philippide în *Originea Românilor* II, Iași, 1927, pag. 742-743.

Înțelesul lui este acela de *pîntece, uter, mitră*. În mod obișnuit, apare la forma de singular și numai

în cazuri cu adevărat rare îl întîlnim la plural (*zgăurele*, articulat !), la Coresi, spre exemplu, în *Psaltirea slavo-română* (București, 1976, p. 51, și, mai înainte, în Ps. sch., ed. cit., p. 17). Iată doar două citate, în context, din traducerea coresiană pomenită :

„În tine învîrtoșai-mă den *zgău*, den mațele mumîniei meale tu ești mie coperitoriu" (p. 292-293); „Că tu feceși *zgăul* mieu și priimii-mă den mațele mumîniei meale" (568-569).

În limba de astăzi, cuvîntul apare foarte rar[1] ; e cunoscut vag, doar în unele regiuni din Transilvania, de unde l-au putut lua I. Agîrbiceanu și Ionel Pop, scriitori care l-au utilizat în scrisul lor. Și dacă la Agîrbiceanu avem aproape siguranța că ne găsim în fața unui element lexical împrumutat din vorbirea curentă, din Transilvania, citatele din cartea lui Ionel Pop sînt mai degrabă livrești, în sensul că provin din texte fixe. Altfel spus, exemplele din cartea lui Ionel Pop ne duc mai mult spre ideea că *zgău* nu face parte atît din vocabularul actual cît din cel al unei perioade anterioare și ni s-a transmis prin texte de poezie populară.

Exemplul luat din Agîrbiceanu provine din *Opere* IV, (București, 1965, pag. 102), din bucata „Pustiul", iar cele întîlnite în scrisul lui Ionel Pop din ultima sa carte, „O palmă de rîu" (București, Editura Eminescu, 1978) :

---

1 Faptul surprinde, pînă la un punct, din moment ce cuvîntul este foarte bine reprezentat în textele vechi și anume: apare cîteodată în Tetravanghelul și, respectiv, Liturghierul lui Coresi, de două ori în Psaltirea voronețeană, de șase ori în Cazania a doua a lui Coresi, de douăsprezece ori în Palia de la Orăștie și de nouăsprezece ori în Cazania lui Varlaam. Datele de mai sus sînt împrumutate din lucrarea, în manuscris, a lui C. Dimitriu, *Dicționar de frecvență a limbii române vechi*, partea a II-a a tezei de doctorat a autorului.

— Talpa iadului ai s-ajungi ! Vorbești așa de copiii pe care ni i-a dat Dumnezeu !

— Ba eu știu că mie tu mi i-ai dat ! Și dacă nu te grăbeai și nu te hărniceai așa, știu că era mai bine. Așa, am mai umplut și noi lumea cu șase sărîntoci. Un petec de moșie împărțit în șase ! Știu că o să te blagoslovească și ei ! Și ce-ar putea face, cînd de-atît amar de ani trag pe dracu de coadă. Mai bine rămîneau în *zgău* vro patru.

— Ce ?

— Mai bine te opreai la doi ! Asta vream să spun.

(I. Agîrbiceanu, loc. cit.)

...înainte de a azvîrli nada în apă, să o treci printre buze și să zici, chiar și numai în gînd :

Pește mîzdit
Cu *zgîul* plesnit,
Tușina grea
Cu boadza pe ea.

(Ionel Pop, *O palmă de rîu*, p. 32)

Așa ! Aici, malul se prelinge în pat de nisip, mă retrag doi pași, din vîrful vărgii chinuite se prelungește aproape numai struna... cel din săltătoare se sbate la mal, celălalt... frumos pește !... își arată burta („*zgîul* lui Săndescu)... prind struna și, ca o săniuță, vine pe nisip și al doilea.

(Id., *ibid.*, 35-36)

Trebuia să trec printre buze mușchiul și să le descînt :

Pește mîzdit
Cu *zgîul* plesnit...

(Id., *ibid.*, 131)

Scanned with OKEN Scanner

c. Analiza atentă a limbii noastre vechi ar scoate în lumină alte numeroase particularități dialectale care nu ne orientează spre Tîrgoviște, ci spre Hunedoara-Crișana, eventual spre Banat. Unele dintre ele sînt cunoscute chiar pe o zonă mai largă din provinciile de peste munți. Iată doar cîteva dintre ele, luate atît din traducerile coresiene, cît și din *Psaltirea scheiană*:

— *adurmi* și *durmi*. Forma cu *-u-* este foarte răspîndită, mai răspîndită decît cea cu *-o-*, cunoscută în Moldova și în cea mai mare parte a Munteniei (cu Dobrogea !) Cf. ALR VII, h. 2014.

— *là*, cu înțelesul de a spăla rufe, dar și cu acela de a se spăla pe cap, eventual pe față: „Tu, cînd te postești, unge capul tău și fața ta o *lă*" (Coresi, Tetr., 46, r. 4).

—*acmu*, mult mai răspîndit decît *acum*. Forma respectivă se menține pînă tîrziu, în Divanul lui Cantemir, ca să nu-l mai pomenim pe Creangă.

— *cură* în loc de *curge* (v. ALR VII, h. 1931).

Fonetismele *derept* și *nederept*, *dereptate* și *nedereptate* la care se mai adaugă *dereapta*, *dereptà* (vb), *dereptător* și, din altă categorie, *deregător*, cu frecvență generală în textele vechi, continuă să fie vii în graiurile din centrul Transilvaniei, din Banat și din Crișana (cu unele infiltrații în Oltenia), pînă în momentul de față, cum se poate constata pe baza hărții nr. 97 din ALRM I II („*Mîna dreaptă*"), în care fenomenul se constituie într-o arie compactă, cu puncte în județele Alba (95, Scărișoara, 102, Feneș); Sibiu (130, Poiana, 141, Micăsasa, 172, Arpașu de Jos); Hunedoara (105, Dobra, 833 Petrila); Arad (53 Pecica, 310 Roșia); Timiș (36, Ghilad, 47 Vălcani, 76 Chizătău); Caraș-Severin (27 Glimboca, 29 Secășeni); Gorj (836 Peștiș-

şani) şi Mehedinţi (848 Strehaia). Aria respectivă este prelungită peste graniţele ţării, în localităţile Zdrelo (4) şi Sveţi Mihajlo (8) din Iugoslavia.

— *zua*, în loc de *ziua*. Frecvent în textele din secolul al XVI-lea, *zuă* se menţine şi în secolul al XVII-lea, în special la moldoveni (Varlaam, Dosoftei, Miron Costin).

— *piscoane*, *pustinie*, eu *spuniu*, să *vinie*, cu *n*, în locul lui *i*. Din ALRN I, h. 175, rezultă că *piscoane* mai este cunoscut astăzi, doar în Banat şi într-un singur punct din Hunedoara (833).

— *ai fapt*, în locul lui *ai făcut*, ca în Hunedoara. În PS apare şi forma inversă : *fapt-ai*. În ALR VII, h. 2007 nu e înregistrată forma aceasta, dar o găsim la E. Petrovici, *Texte dialectale*[1] precum şi în poezia lui George Coşbuc[2].

— *a învis*, *învise*, în locul lui *a înviat*, *înviase*.

— *rumpe*, în locul lui *rupe*, este semnalat în ALRN VII, h. 1921, doar în nordul ţării, pe o arie ce depăşeşte puţin hotarele Maramureşului.

— *în toată zi* (nearticulat !), întocmai ca în Maramureşul de astăzi şi ca în Hunedoara, de unde este de presupus că această construcţie a fost luată de I. Budai-

---

[1] Pag. VII, 295.

[2] La care ar putea proveni, mai degrabă, din limba veche decît din graiuri atît în poezia „Cicoarea" (în volumul *Ziarul unui Pierde-Vară*, 1902, p. 155) :

Ştim aşa, c-aşa cu toţii
Din strămoşi am apucat
Ca s-o ştie-aşa nepoţii,
Cum *s-a fapt* din Lia floare,
Cea cu trupul rupt din soare,
Fata de-mpărat.

cît şi în cartea a VIII-a din „Aeneis" (ediţia a II-a, 1898, p. 153) :

Soarele-n flăcări stătea la mijlocul bolţii senine,
Cînd de departe-au zărit cetatea, şi case mărunte
Rari şi sărace, pe care puterea cea groaznic-a Romei
Una cu cerul *le-a fapt*.

Deleanu și utilizată în „Țiganiada". O cunoștea și moldoveanul Dosoftei, în a cărui „Psaltire în versuri" o întîlnim de mai multe ori. Dar primele atestări provin din textele rotacizante.

În *textele* noastre vechi construcția fără articol nu se mărginește la vecinătatea lui *tot, toată*. Ea este aproape generală în *Psaltirea lui Coresi*, de exemplu, și identitatea stărilor de lucruri cu textele populare din Sălaj ne întărește ideea că ne găsim în fața unui fenomen cu puternice rădăcini în graiurile ardelenești.

Într-o singură carte de literatură populară (Leontin Ghergariu, *Folclor literar din Sălaj*, Zalău, 1973), am întîlnit sute de exemple care susțin afirmația de mai sus. Iată doar cîteva dintre ele:

Bade care mi-i drag mie,
Nu sapă cu sapa-n vie,
Ci scrie-n cănțălărie.

(66)

Cîntă puiu cucului
În *pădure* Clujului

(71)

Frunză verde de măr acru,
Beteag îi *bade* săracu !

(89)

Joacă, bade, pă *lele*,
N-aștepta să zîcă ie.

(96)

Scanned with OKEN Scanner

Rumineauă și potică
Face pe *lele* voinică ;
Alboaie și rumineaua
Face pe *lele* ca neaua.

(97)

Învîrțî-te, lele, roată,
Să văd *rochie* cum să poartă.

(105)

Unde văd pe *lele* gata,
Mi să dă clopu de-a roata.

(115)

Suflă vîntu, bate-n floare,
Lele după *bade* moare.

(181)

Dintr-o comunicare a lui C. Frîncu[1], rezultă că formele de genitiv de la numele proprii feminine, de tipul *Olghii* (ca în Muntenia) nu se cunosc în textele vechi, anterioare secolului al XVII-lea. Dimpotrivă, pînă atunci se înregistrează numai *Olgăi*. Concluzia pe care o putem trage de aici este aceea că textele din secolul al XVI-lea nu sînt de proveniență sudică, adică muntenească, ci nordică. Varianta morfologică *Olgăi* continuă să caracterizeze, pînă astăzi, graiurile din nord, în primul rînd pe cel moldovenesc, în care întîlnim exemple ca : *Anicăi*, *Lucăi* (al. de a lui Luca !), Schitul *Ducăi*, *Olgăi*, *Maricicăi*, apoi *bunicăi*, *mămucăi*, *tătucăi*.

---

1 *Din istoria „genului personal" în limba română : genitiv-dativul feminelor în —ca, —ga* (în „Limba română" XXIII, 1974, nr. 5, pag. 409-418).

Aceste variante nu au circulație și în sudul Carpaților, unde, dimpotrivă, se întîlnesc cele de tipul *bunichii, Anichii, mămuchii, Olghii.*

În textele românești din secolul al XVI-lea a fost înregistrată forma verbală, etiomolcgică, *el ști*, în locul și alături de forma literară, analogică, *el știe.* Ea continuă să fie răspîndită pe o arie care ar corespunde, aproximativ, cu un sfert din teritoriul patriei noastre, și anume cu zona nord-vestică a țării. Linia, care desparte cele două arii, pleacă de la răsărit de Rădăuți, în linie dreaptă pe direcția Turnu-Severin, deci spre sud-vest, exact peste Sighișoara. Ea își schimbă, apoi, direcția, puțin mai la sud de Sighișoara și face un unghi de aproximativ 90°, abătîndu-se spre apus. Trece prin sudul orașului Alba-Iulia, și pe la nord de Deva și atinge frontiera la nord de Arad, după ce a părăsit linia dreaptă care ar fi mers spre vest, urcînd, foarte puțin, în direcția nord-vestică.

Prezența acestei forme în textele vechi nu poate fi explicată fără raportarea la existența ei în graiurile actuale ; cele două realități sînt strîns legate una de alta.

Din graiurile locale, ea n-a fost introdusă numai în textele vechi, ci și în unele lucrări de literatură modernă și, apoi, în mai multe colecții de folclor.

În textele reproduse de N. Drăganu, în studiul intitulat *George Coșbuc la liceul din Năsăud și raporturile lui cu grănicerii* și publicat în volumul *Serbările de dezvelire a bustului lui Gh. Coșbuc*, Bistrița, 1926, găsesc, în două locuri forma în cauză :

Nime nu *ști* în ce tîmpuri
Sat aice să fi fost.

(p. 66)

Că-un voinic în țară este
Care *știi* de fată veste.

(p. 88)

Varianta aceasta, fără e, reproduce, în mod fidel, pe lat. *scit*, cum au arătat, dealtfel, I. Aureliu Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1906, p. 53 ; Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* II, p. 204 și Al. Rosetti, mai întîi în *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932, p. 99 și, apoi, în *Istoria limbii române*, VI, București, 1946, p. 195. Ea este generală în nordul Transilvaniei, unde nu este cunoscută decît ca o variantă recentă forma literară *știe*, care își are originea în analogia cu alte verbe. Ovid Densusianu se gîndește la influența lui *scrie* și a lui *vie*.

Într-o colecție de poezii populare, compuse în timpul primului război mondial de soldați de prin părțile Năsăudului și din alte zone ale Transilvaniei[1], găsesc alte cîteva exemple :

Nu *știi* nime pe ce iasă
Din a sa iubită casă,
De la dorita lui masă,
Cînd pornește la bătaie.

(p. 14)

Iarba-i mare și bătrînă,
Coasa plină de rugină.
Și nevasta, supărată,
Nu *știi* coasa cum s-o bată
Și prin iarbă cum s-o poarte...

(p. 19)

1 *Dor și jale, patimi și suferințe*, Poezii culese din război. Aranjate și publicate pentru popor de Dr. Emil Precup, Gherla, 1920.

Scanned with OKEN Scanner

De trei ori codru-a-nfrunzit,
De cînd războiu-a pornit.
Și-a pornit în zi-nsemnată,
Știi Dumnezeu cînd se gată.

(p. 41)

Dar *știi* bunul Dumnezei
Că mai înturna-m-oi eu
Și *știi* maica Precesta
Înturna-m-oi eu ori ba.

(p. 48)[1]

Un alt exemplu întîlnesc într-un bocet reprodus de Sextil Pușcariu în *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 58 :

Ce e omu-n astă lume ?
Plînge și se veselește,
Nu *știi* moartea cînd sosește.

Varianta locală este frecventă în textele lui Ion Vidu, *Cîntece, doine și strigături*, București (BPT), 1958 :

Nime nu mă *știi* anume
Ce necaz că trag pe lume,
. . . . . .
Că din gură rîd, glumesc,
Nu *știi* nime cum trăiesc.

(p. 27)

Frunză verde și una,
Rea pacoste-i dragostea,

[1] În versul al treilea din acest citat s-a imprimat, din eroare, *știe*. Din ritm rezultă însă că și aici trebuie menținută varianta regională.

Cine-apucă-a o-nvăța
Și nu știe-a o purta.
Dară cine-o *știi* purta,
Ușoară-i ca și peana.

(49)

Frunză verde sus la vie,
Cine *știi* ce-mi place mie ?

(85)[1]

Într-un text folcloric, din comuna Leșu, județul Bistrița-Năsăud[2], intitulat *De-unde mîndră mi-oi lua ?*, forma respectivă se întîlnește de opt ori. Am zice că ne găsim în fața unei adevărate demonstrații pentru existența ei.

Frunză verde viorea,
De-unde mîndră mi-oi lua,
Cînd o fi de-a mă-nsura ?
Aș lua din Ilva Mare ;
Nu *știi* face de mîncare.
Aș lua din Măgură ;
Nu *știi* țăsă pănură.
Aș lua-o din Poiană ;
Nu *știi* face nici o zamă.
Da s-o iei din Ilva Mică ?

---

[1] Peste tot forma în discuție este transcrisă *știi*', ceea ce ar însemna că apostroful ar marca lipsa lui *e*. Aceeași transcriere apare și în versurile următoare, la pagina 83, unde, însă, nu e vorba de o formă obișnuită de persoana a 3-a sgl., indicativ, ci de o construcție infinitivală :

Poate *știi* cine nu-i beat
Că mîndra-i cu mine-n sat.
Poate *știi* cine nu-i prost,
Că mîndra-i pe rîndul nost.

[2] Dumitru Vîrtic, *Trandafir cu creanga-n apă*, Bistrița, 1970, p. 79.

Scanned with OKEN Scanner

Cum s-o ieu ? Nu *ști* nimică.
Aș lua-o din Feldru[1] ;
Nu *ști* toarce fuioru[1],
Aș lua-o din Vărarea ;
Dau mîna cu supărarea.
Aș lua-o din Rodna[1],
Da nu *ști* țăsă pînza[1].
Mi-aș lua din Maieru,
Nu *ști* ține caieru.
Aș lua-o din Sîngeorz ;
Poartă cămașă de giolgi.
Oi lua-o din Leșu[1]
C-aceea *ști* tăt rîndu[1].

Mult mă mir ce-mi place mie :
Măruț roș din lăduțiie,
Și badea care *ști* scrie.
Măruț roș pe jumătate
Și badea care *ști*[2] carte.

(Id. *ibid.*, 145)

O variantă a acestui text întîlnim și în colecția lui Leonida Dănilă, *Dor din poarta Bistriței* (Bistrița, 1971) p. 152 :

Ce mi-i drag mie vara ?
Măru roșu din feție,
Bădița care *ști* scrie,
Măru roșu de departe,
Bădița care *ști* carte.

---

[1] Ritmul poeziei cere schimbarea accentului. Vom pronunța deci, Feldrú, fuiorú, Rodná, pînzá, Leșú, rîndú, împotriva obișnuinței și a normelor limbii noastre, care plasează accentul pe silaba penultimă.

[2] Ritmul ne obligă că citim *ști*, nu *știe* cum s-a tipărit din greșeală.

Un alt exemplu din aceeași colecție :

Cine nu *știi* ce-i doru
Poate crește ca bradu

(p. 158)

La toate aceste exemple mai trebuie adăugată strofa următoare, dintr-o poezie popularizată prin muzică și existentă și în colecția lui Eminescu (v. *Opere alese* III, 1965, p. 143) :

Cine n-are dor pe vale
Nu *știi* luna cînd răsare
Și noaptea cîtu-i de mare ;
Cine n-are dor pe luncă
Nu *știi* luna cînd se culcă
Și noapte cîtu-i de lungă.

Forma verbală în discuție a fost semnalată, de asemenea, și în textele culese din Maramureș :

Nu o vînd de beutoare
Ori că doar nu *știi* lucrare[1]

Cucu cîntă, la izvor,
Vesel și nu *știi* de dor.
. . . . . .
Cucu cîntă, la vălcele,
Vesel și nu *știi* de jăle...[2]

Într-un alt text, asemănător cu cel de mai sus reprodus din comuna Leșu, forma respectivă a fost

[1] Tit. Bud., *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908, p. 14.
[2] Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 33.

literarizată. Din ritm se vede, însă, că, informatorul popular folosea, și aici, varianta fără *—e*:

Însura-m-aș însura
Nu știu de unde-aș lua
Aș lua din Maieru
Nu *știu*[1] toarce caieru.
Aș lua-o din Sîngeorz
Mănîncă numai de orz.
Aș lua din Ilva Mică
Nu *știe*[2] face mămăligă.
Aș lua-o din Vărarea
Lupii i-au mîncat spinarea.
Aș lua-o din Nimigea Românească
Slabă-i mintea femeiască.
Aș lua-o (de la noi) din Ilva Mare
Că *știe*[3] face de mîncare[4].

Imperativul negativ, format pe baza infinitivului lung, este relativ răspîndit, nu numai în textele din secolul al XVI-lea, ci și în cele din secolul următor, în special în *Cazania lui Varlam*. Iată, mai întîi, exemplele extrase din *Codicele voronețean* (în ordinea apariției lor în text !): *nu vorovireți* (16); *nu vă blăznireți* (114); *nu vă lăudareți* și *nu mențireți* (126); *nu vă clevetireți* (130); *nu suspinrareți* (134); *nu vă giurareți* (134); *nu vă asemănrareți* cu acela (142); De frica lor *nu vă temereți* nece *vă turburareți* (154); *nu vă mirareți* (160) și pe cele din *Psaltirea slavo-română*, a lui Coresi (în aceeași ordine !): *nu fireți* (141); *nu*

---

[1] Dintr-o regretabilă confuzie a fost schimbată și persoana.
[2-3] Se observă că *-e* aparține editorului și nu creatorului popular.
[4] Olimpiu I. Barna, *Veselie, dor și jale, Folclor cules din comuna grănicerească Maieru, județul Năsăud*, Editura „Robu", Sighișoara, 1944, p. 106.

rădicareți cornul, nici *înălțareți* în sus cornul vostru și *nu zicereți* Zeului nedereptate (314-315); *nu învîrtoșareți* (403), *nu hitleanireți* (440); *nu vă nădăirăți* (592); *nu vă lăudareți nece grăireți* (626).

Aria lui actuală poate fi urmărită cu ajutorul hărților 2 112 (*nu cîntareți*), 2 114 (*nu ducereți*), 2 117 (*nu rămînereți*), 2 118 (*nu ținereți*), 2 176 (*n-avereți*), 2 241 (*nu bereți*) din ALR VII[1].

Forma respectivă se întîlnește, din cînd în cînd, și în literatura contemporană, la scriitori care o cunosc din graiul lor de acasă. Iată cîteva exemple din romanul „Setea" al lui Titus Popovici (ediția 1958):

„*Nu vă supărareți*, faceți bine..." (p. 19);

„Duceți-vă *nu pierdereți* vremea cu mine..." (p. 55);

„Nu vă *supărareți*, dom'derector, da nu se aude o vorbă" (p. 225);

„*Nu-l lăsareți*, strigă Iosif, că face pag ubă" (p. 337);

„Acuma *nu vă supărareți*, că eu mi-s prost și neînvățat..." (p. 404);

„*Nu vă supărareți* pe mine..." (p. 492);

„*Lăsareți*, dom'derector, *nu vă îngrijireți* de mine..." (p. 594);

„Mereți și-i *adunareți*, că s-or risipi" (p. 26);

„Faceți bine și-mi *dareți* pămîntul..." (p. 152);

„*Vorbireți* cu doamna să-mi dee pămîntul..." (p. 177).

---

1 Cfr. și Ion Ionică, *Noi atestări ale imperativului negativ în limba română* (*Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 403-407).

Prezența fenomenului în graiurile ardelenești, pe de o parte, ca și în literatura beletristică actuală, pe de altă parte, impune părerea că și în limba veche el trebuie explicat tot ca o influență a graiurilor populare, ca o trăsătură cu caracter regional. Afirmația este valabilă, în primul rînd, pentru textele din secolul al XVI-lea, care au fost traduse, foarte probabil, în zona în care fenomenul se mai păstrează, încă, sau, ceea ce pare cam același lucru, traducătorul respectiv își avea originea în această zonă.

Cînd este vorba de textele mai tîrzii, din secolul al XVII-lea încoace, provenite din Moldova sau din Muntenia, unde fenomenul nu a fost și nu este cunoscut, el constituie un „împrumut" pe cale cărturărească. Cu alte cuvinte, atît în *Cazania lui Varlaam*, cît și în *Biblia de la București* această formă de imperativ trebuie considerată ca o influență a textelor ardelenești anterioare, împreună cu altele, numeroase, pentru care nu găsim nici un fel de modele în graiurile din sudul și răsăritul Carpaților.

Mai rar construcția se întîlnește și în *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei :

Nu vă *faceręț* ca calul fără minte,
Nice ca mîșcoaia carea nu se simte
Pînă nu o tragi cu frîul în zăbală.

(221)[1]

Caracterul de împrumut al acestei forme se vede bine în *Didahiile* lui Antim Ivireanu, unde cele două exemple provin din citate după traduceri anterioare :

1 Apare, de asemenea, și în *Liturghierul* lui Dosoftei.

„Nu *judecareț*, ca să nu vă judecați"

(*Opere*, 80)

„...*nu tăcereț* și nu fiț muț..."

(*Ib.*, 111)

Dependența textelor, mai tîrzii, din Moldova sau din Țara Românească, față de cele ardelenești, din secolul al XVI-lea, iese în evidență, cu deosebire, atunci cînd urmărim mai multe traduceri ale aceleiași cărți, cînd comparăm diversele versiuni între ele. Dar, odată cu dependența la care ne referim, vedem și măsura în care sînt preluate, dintr-un text anterior în altul de mai tîrziu, particularități de limbă pe care nu le-am putea explica fără această confruntare. Și, ca să nu ne îndepărtăm de la discuția referitoare la imperativul format de la infinitivul lung, să ne oprim la cîteva exemple, dintre cele citate deja, din *Codicele voronețean*, pe care le vom compara cu stările de lucruri din *Noul Testament de la Bălgrad* și cu cele din *Biblia de la București* (1688). Iată, mai întîi, exemplele care ne interesează (după aceeași ediție a *Codicelui voronețean*):

	C.V.	1648	1688
114-115:	*Nu vă blăznirăți* fraților mei.	*Nu vă rătăcireți* fraților mei.	*Nu rătăcireți* fraților mei.
154-155:	De frica lor *nu vă temereți, nece vă tulburareți.*	iară de frica lor *nu vă temereți, nece vă tulburareți.*	iară de frica lor *nu vă temereți, nice vă tulburați.*

Am arătat, altă dată[1], cum, de la caz la caz, textul din traducerea *Codicelui voronețean* este transmis, nemodificat, în celelalte două cărți de mai tîrziu. Anumite

1 *Un moment important în istoria limbii române literare: Noul Testament de la Bălgrad* (1648), în MMS XLVIII, 1972, nr. 12, p. 760-763.

versete din NT se identifică cu textul respectiv din CV, după cum, altă dată, traducătorii de la 1648 inovează, îndepărtîndu-se de modelul după care se conduceau. Alteori se stabilește o identitate perfectă între CV și *Biblia* de la 1688, după cum întîlnim cazuri în care toate cele trei texte ne prezintă aceeași versiune unică. În sfîrșit, vom sublinia faptul că există și situații cînd toate traducerile pe care le avem în vedere se deosebesc între ele.

Cele două exemple, la care ne-am oprit mai sus, ne fac dovada cum o formă verbală cunoscută numai în graiurile de peste munți, atît în limba veche cît și în graiurile actuale, s-a infiltrat într-un text tipărit la București, ca urmare a influenței exercitate de traducerile ardelenești, anterioare, în care forma respectivă de imperativ este normală. Și, pentru că această formă nu putea fi acceptată, ca normă, ea este înlăturată, de multe ori și, înlocuită cu forma devenită literară, cum se poate vedea din exemple ca următoarele :

126-127 :	*Nu vă lăudareți* și *nu mențireți.*	*Nu vă lăudareți* nece *fireți* minciunoș.	*Nu vă lăudați* nici *nu mințiți.*
130-131 :	*Nu vă clevetireți* urul alaltu, frați !	*Nu clevetireți* fraților unul pre alalt !	*Nu clevetiți* unul pre altul fraților !
134-135 :	Ainte de toate frații mei *nu vă giurareți.*	Iară mainte de toate, frații mei, *nu giurareți.*	Și mai nainte de toate, frații mei, *nu vă jurați.*

Formele de perfect forte de tipul *aduș* (în loc de *adusei* !), *scriș* (pentru *scrisei* !), *dzișu* (pentru *zisei*), relativ răspîndite în limba veche, se mai păstrează, în graiurile actuale, doar într-o zonă restrînsă din Banat, cum se va arăta ceva mai jos, după prezentarea exemplelor din Codicele voronețean : *aduș* (54, 72) ; *feceră* și *feciu* (50, 102) ; *înțeleșu* (72) ; *răspunșu* (40,70) ;

Scanned with OKEN Scanner

scriș (164) ; *tremiș* (56) ; *dzișu* (40, 70, 78) și din *Psaltirea* lui Coresi : *ascunș* (181, 497) ; *auziș* (138) ; *curș* (247) ; *dereș* (247) ; *deșchiș* (172—173, 177) *deștinș* (641) ; *feace* (338, 345, 354, 402, 405, 415, 417, 426, 430, 438, 449, 453, 462, 483, 492, 494, 531, 553, 554, 557, 558, 593, 598, 599, 605, 614, 616, 657, 658, 659); *feceși* (177, 220, 222, 312, 368, 370, 413, 567) ; *feciu* (519) ; *împenș* (641), *întorș* (506) ; *înțeleș* (514, 515) ; *puș* (175, 284, 377, 378, 417, 516) ; *scoș* (606) ; *spuș* (180) ; *traș*, (521) ; *unș* (377) ; *ziș* (75, 131, 136, 138, 140 173, 175, 180, 181, 184, 233, 305, 314, 321, 352, 403, 488, 505, 568, 573, 579, 619, 641).

Urmează acum cîteva exemple din graiurile de azi, după Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*, din „Anuarul Arhivei de Folclor" III, 1935, p. 25-158 : *arș* (=arsei) (p. 89), *azunș* <ajunsei> (89), *culeș* <culesei> (126), *mierș* <mersei> (88), *puș* <pusei> (89), *scoș* <scosei> (126), *sparș* <spărsei> (88), *întorș* <întorsei> (88, 89), *duș* <dusei> (126), *dzîș* <zisei> (89), *dzet* <dădui> (88, 89), *prodzet* <dădui și eu la rîndul meu> (103).

Formele respective de perfect, continuînd să fie vii în graiul bănățean, au fost transmise, de aici, poate și sub impresia textelor vechi, și în unele lucrări de la începutul secolului al XIX-lea[1].

În graiul bănățean, mai există și forme, pe care le-aș numi intermediare, de tipul *arșăi*, *arșei* în loc de *arsei*, care nu pot fi explicate decît pe baza mai vechiului *arș* (v. ALR VII, h. 1983). Alte exemple din această categorie, întîlnite în același volum din ALR : *ascunșăi*

[1] Cfr. cele spuse de Romulus Todoran în CL XVI, 1969, p. 298-299 unde se dau numeroase exemple.

(h. 1984), *copșăi* (h. 1985), *dzîșăi* (h. 1987), *spușăi* (h. 1988), *fușăi* (h. 2162).

Conjunctivul perfect, diferențiat, de tipul *eu să fiu fost, el să fie fost, noi să fim fost*, înregistrat nu numai în textele ardelenești, ci și în multe altele, în frunte cu *Cazania* moldoveanului Varlaam, este un fenomen specific graiului bănățean, de unde s-a extins și în zonele imediat vecine. Fenomenul îi este cunoscut și lui I. Budai Deleanu, care recurge relativ des la asemenea forme, în *Țiganiada*, sub influența graiului său de acasă, fără îndoială. Este semnalat de Enea Hodoș, în *Poezii poporale din Banat*, Caransebeș, 1892, p. 8, de Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în III Jahresbericht, p. 198 urm., și a fost înregistrat de autorii ALR VII (hărțile 2069, 2070). V. Țâra, lector la catedra de Limba română a Universității din Timișoara, fost student al meu, îmi scria la 6 februarie 1965 : „Conjunctivul diferențiat de tipul *eu să fiu fost, el să fie fost* etc. este cunoscut și răspîndit în tot Banatul, iar în partea de sud face arie compactă. În Pădureni, am întîlnit, la mai multe subiecte, și forma *eu să fui fost*". Faptul avea să fie confirmat de unul dintre autorii *Atlasului lingvistic român pe regiuni (Banat)*, P. Neiescu, într-o scrisoare din 8 ianuarie 1980, însoțită de o hartă a Banatului, din care se vede, într-adevăr, că forma pentru persoana 1, singura indicată în chestionar, este răspîndită în tot Banatul, cu excepția limitei din nord-vest (punctele 69, 70, 71, 72, 73, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98 și 100) și a celei din sud-vest (punctele 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 19, 21 și 22) În cîteva puncte nu s-a primit nici un răspuns : 16 (în sud-est) 56, 58, 63 (în nord-vest), 68, 74, 75 (aproximativ în centrul Banatului).

Scanned with OKEN Scanner

Cît privește formele pentru celelalte persoane, ele n-au fost notate decît sporadic : *să fie fost* (3, 6,), *să fim fost, să-n fi fost* și *să-m fi fost* (4), *să-ț fi fost* și *să fiț fost* (5).

Forma respectivă apare ca literară, oarecum, în paradigmele de conjurare din *Gramatica românească* (Buda, 1822) a lui Constantin Diaconovici-Loga, crescut în Banat și influențat de graiul acestei provincii. El numea conjunctivul *modul împreunătoriu.* Iată cîteva exemple :

Eu să fiu Tu să fi El, ea să fie	fost	Eu să fiu Tu să fi El, ea să fie	avut
Noi să fim Voi să fiți Ei, ele să fie	fost	Noi să fim Voi să fiți Ei, ele să fie	avut

(pag. 91, 92 ; ed. 1973, p. 97)

Eu să mă fiu Tu să te fi El, ea să se fie	lăudat	Eu să mă fiu fost Tu să te fi fost El, ea să se fie fost	mirat
Noi să ne fim Voi să vă fiți Ei să se fie	lăudat	Noi să ne fim fost Voi să vă fiți fost Ei, ele să se fie fost	mirat

(pag. 105 ; ed. 1973, p. 117) (pag. 123 ; ed. 1973, p. 121)

Eu să fiu luat
Tu să fi luat
El, ea să fie luat
Noi să fim luat

Voi să fiţi luat
Ei, ele să fie luat

(pag. 127-128; ed. 1973, p. 126)

Dacă formele variabile ale perfectului conjunctiv ar constitui o trăsătură aparte numai pentru *Gramatica* lui C. Diaconovici-Loga am putea conchide că autorul n-a făcut decît să „copieze" tendinţe ale graiului bănăţean. Cum, însă, formele respective se întîlnesc şi în alte gramatici, anterioare (D. Eustatievici Braşoveanul, 1757, S. Micu şi Gh. Şincai, 1780 şi 1805) ori în unele lucrări de altă natură cum ar fi *Istoria ieroglifică* şi *Hronicul...* lui D. Cantemir, ori *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, 1812, concluzia nu poate fi decît aceea că Diaconovici-Loga s-a integrat într-un curent foarte bine reprezentat în perioada de dinainte de 1830, că Eliade însuşi recomanda în *Gramatica...*, de la 1828, aceleaşi forme variabile cu toate că scriitorii munteni, din această epocă, nu le mai acordau atenţia cuvenită şi foloseau, pe scară relativ mare, formele invariabile care, nu peste multă vreme, aveau să se impună în toată limba noastră scrisă, cum rezultă din lectura cărţilor apărute în jurul anilor 1840 şi după aceea.

Răspîndirea formelor de tipul *eu să fiu fost* în textele de dinainte de 1830, nu poate fi explicată decît în sensul că primii cărturari care le-au impus în scris veneau din aria pe care întîlnim, încă, acest conjunctiv diferenţiat.

Imperativul format cu ajutorul infinitivului lung se întîlneşte şi în *Cazania lui Varlaam* (196, 199), după cum apare şi în alte texte neardeleneşti. La Varlaam întîlnim, de asemenea, formele tari ale perfectului

Scanned with OKEN Scanner

simplu și pe cele de conjunctiv perfect diferențiat, participiul trecut *învis*, pluralul *goli*, în locul lui *goi*, de mai tîrziu, el *ști*, în locul lui *el știe*, *cură*, în loc de *curge*, *blemați*, pentru *mergeți*, *Gioi Mari* în loc de *Joia Mare*, *Dumineca Florilor*, pentru *Dumineca Floriilor* etc. Prezența acestor exemple în texte din răsăritul Carpaților nu poate fi înțeleasă fără ajutorul unei influențe transilvănene, transmise prin intermediul textelor anterioare. Moldovenii de la mijlocul secolului al XVII-lea nu erau străini de realizările obținute de ardeleni, în secolul precedent. În lucrările de dialectologie au fost semnalate unele particularități lingvistice care apropie graiurile ardelenești de limba textelor vechi, într-o măsură care nu ne dă dreptul să vorbim de simple asemănări întîmplătoare. În *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, Ovid Densusianu înregistrează „arhaisme" ca *ai* <usturoi>, *Apă-botează* <Bobotează>, *astrucà* <înmormînta>, *au* <sau>, *ce* <ci>, *nu vă dareți* <nu vă dați>, *farà* <neam>, *neca* <ucide>, *netare* <slab>, *omorî* <bate>, *pedestru* <vagabond>, *Joi-Mari* <Joia Mare>, toate curente în textele vechi. *Apă-Botează* apare și la Emil Petrovici, *Folclor de la moții din Scărișoara* (în AAF V, 1939, p. 125) și tot așa *Dumineca Florilor* (ibid., 126).

La Densusianu găsesc și un *mișcotă* (p. 37, 56, 325), care este același cuvînt cu *nișlota* din *Palia de la Orăștie*, și din *Molitvenicul* lui Coresi. Înțelesul lui este acela de <lipsă, sărăcie>, cum îl explică autorii DLR : „Cînd iară acolo norodul se-ară însățoșa pentru *nișlota* apeei" (Palia, ed. 1968, p. 235) ; La Ovid Densusianu (op. cit., p. 325), cuvîntul este explicat prin <lipsă de bucate, de legume>. În DLR ni se dă, pe lîngă exemplul citat din PO, și unul din REVCRIT III, 160 : „Are să fie

mișcotă în țeară". Alte exemple din Palia : „...și duceți grîul vostru carele v-ați cumpărat pre *nișlotă*-vă" (ed. cit., p. 147) ; „lăsați la mine un frate-vă și duceți ce e pre *nișlota* caseei voastre" (149) ; „Toate dobitoacele vor merge cu noi, nu va rămînea dentr-însele înapoi nice o unghie, carele sînt pre *nișlotă...*" (212) ; „...numai aceasta puteți face pre *nișlotele* voastre" (216) ; „aleageți afară și luați oi, cine pre *nișlota* caseei sale..." (216).

Cuvîntul apare și în *Molitvenicul* lui Coresi : „Molitvenic în care sămntu rugăciunile de toate *nișlotele* creștinilor" (p. 6) „...și pre el nu voi lăsa pănă la moartea mea, nici în striște rea, nici în bună și nici întru *nișlotă*" (p. 17—18).

În articolul *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, publicat în revista „Transilvania" LXXII, 1941, p. 551-558, Emil Petrovici a semnalat prezența, în graiul crișean, a verbului *vă* <du-te>, pe care îl va înregistra, mai tîrziu, și Teofil Teaha : „În loc de *du-te* se folosește *vă* (lat. *vade*) în toată regiunea anchetată ; pentru persoana a II-a plural am înregistrat forma *vați* <duceți-vă>" (*Graiul din valea Crișului Negru*, Buc., Ed. Academiei, 1961, p. 101) ; „Ultimul termen a cărui existență vrem s-o relevăm este urmașul lat. *vadere*, care, în vestul teritoriului dacoromân, s-a păstrat pînă astăzi, la imperativ, sub formele : *vă* <du-te, mergi> (lat. *vade*) și *vați*, *vareți* <duceți-vă>. În Bihor, această formă de imperativ este folosită și astăzi în mod curent : *vă și mîncă, vă și adă apă, vă după lemne, vă pînă la noi acasă* etc. Pentru valea Crișului Negru dispunem și de atestări de la sfîrșitul secolului trecut. *Vă* este la fel de cunoscut și în regiunea învecinată a Țării Moților. În textele vechi, *vă* este atestat numai

în *Palia de la Orăştie* (TDRG)[1]. Îl întîlnim şi la I. Budai-Deleanu, luat fie din limba veche, fie din graiul său natal din Hunedoara. El continuă să trăiască şi în aromână : *„şi acasă să ţi vai* <acasă să mergi>" (Id. *ibid.*, p. 115).

Forma respectivă a fost semnalată, încă din secolul trecut, de către M. Pompiliu (în Conv. lit., XX, 1886, p. 1021, 1024) şi de Teofil Frîncu şi George Candrea, *Românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1888, p. 78 : „În loc de imperativul *mergi*, sau *mei, du-te, pleacă* se întrebuinţează foarte mult cuvîntul *vă* ; de exemplu : **Vă** *copile a munte*=du-te copile la munte. **Vă** *vintriş pe coastă*=du-te curmeziş pe coastă. **Vă** *şi lucră*=du-te mergi şi lucrează.

Cuvîntul *vă* se aude mai cu seamă în satele Ribiţa, Tomnatec, Mihăileni, Blăşeni, Teraţel şi altele din ţinutul Crişului Alb".

Dacă textele din secolul al XVI-lea s-ar fi fundamentat pe un grai de nuanţă muntenească, cum susţin reprezentanţii şcolii lingvistice bucureştene, atunci nu s-ar fi generalizat, în limba bisericească, substantivul *muiere*, în dauna lui *femeie*. El a fost preferat din motivul că sinonimul său mai păstra, în sudul Transilvaniei, în epoca respectivă, sensul etimologic, acela de *familie* : „Aceastea sînt ficiorilor lui Noe *fămeaia...*"

---

[1] Zise iară sora porobocelului featei lu Faraon : vrea-veri cum să chem o doică dentre muierile evreianelor ca să apleace porobocelul? Dzise fata lui Faraon ei : *vă* ! Mearse derept acea fată şi chiemă muma porobocelului (183) ;

Vă, derept aceaia şi adună într-una bărbaţii lui Izdrail şi aceasta dzi lor (187) ;

Zise Etro lui : *vă* cu pace. Zise şi Domnul lui Moisi în Mediian : pasă şi *vă* iară în Eghipet (190) ;

Şi dzise Domnul cătră Aron : *vă* înaintea lui Moisi în pustie (191) ;

Vă, la Faraon, mîne demîneaţă, iaca ieşi-va lîngă apă şi pasă înaintea lui... (199).

(*Palia de la Orăştie*, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968).

Scanned with OKEN Scanner

(PO, 40) ; „Și marhă multă avea, dobitoace mici și mari și mare *fămeaia*" (PO, 86) ; „Aceștia-s capetele de dinainte *fămeilor* leviteanilor în semințele lor" (PO, 197).

În orice altă zonă geografică, unde *femeie* nu s-a menținut cu vechiul înțeles, s-ar fi impus el în textele bisericești. Dacă, totuși, a învins *muiere* înseamnă că apariția textelor vechi nu poate fi imaginată decît acolo unde acest cuvînt era general în limbă și înțelesul lui nu era ambiguu.

În aceeași ordine de idei ar putea fi invocat și *prunc*, alt element regional ardelenesc care s-a impus în textele bisericești.

Multe fapte de limbă, existente în secolul al XVI-lea, sînt înregistrate și pe hărțile ALR, așa cum s-a putut vedea parțial, din expunerea de pînă aici. Existența lor, paralelă, în textele vechi și în graiuri, pune, pe de-o parte, problema raporturilor dintre elementele arhaice și cele regionale sau, altfel spus, dintre limba literară și graiuri, iar, pe de altă parte, conduce la ideea că, pentru anume aspecte ale limbii literare, dialectologia se constituie în știință auxiliară.

Toate „coincidențele" semnalate mai sus, și mai sînt, desigur, și altele, vorbesc în sensul unei tradiții neîntrerupte între textele vechi, localizate în sudul Transilvaniei, și între graiurile populare actuale din aceeași zonă. Dacă, dimpotrivă, considerăm că aria în care au fost traduse primele noastre texte este Tîrgoviște-Brașov și nu Brașov-Orăștie, cum am opinat mai sus, toate faptele pomenite rămîn neexplicate, nu se mai leagă între ele.

Într-un articol intitulat *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc*, publicat în volumul, colectiv, *Studii de limbă literară și filologie*, București,

Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, Ion Gheție îmi obiectează faptul că localizarea textelor vechi nu s-ar putea face pe bază de comparație cu stările de lucruri din graiurile de azi. Iată modul lui de argumentare : „Nu insistăm aici asupra fiecărui fenomen în parte, trimițînd cititorul la lucrările noastre mai sus citate, în care ne-am oprit pe larg asupra problemei. *Aceleași motive ne îndreptățesc să nu acceptăm nici localizările lui E. Petrovici, S. Pușcariu, N. Drăganu, G. Istrate și ale altora, atîta timp cît nu ni se va dovedi, cu argumente temeinice, că ariile actuale de răspîndire ale unor fonetisme cu -u, r „moale", ris,* **geruńchi** *etc. au rămas neschimbate din secolul al XVI-lea pînă astăzi. Ceea ce va fi foarte greu, dacă nu imposibil de d emonstrat*"[1].

Eu recunosc că demonstrația respectivă nu poate fi făcută prea ușor. Dar, în același timp, nu-mi pot ascunde surprinderea văzînd că un lingvist din vremea noastră pleacă numai de la fapte, să zicem, greu de demonstrat. Să înțeleg, oare, din citatul lui Gheție că lucrurile se vor fi prezentat, în secolul al XVI-lea, exact invers decît astăzi ? Că *u* final, să zicem, era cunoscut în vorbirea din București, întocmai ca rotacismul și ca *r* moale ? Iată, într-adevăr, o ipoteză pe care nimeni nu va fi în stare să ne-o dovedească. Sîntem, fără îndoială, pe un teren nesigur, din vreme ce nu avem nici un fel de mărturii asupra stărilor lingvistice din trecut. Dar Gheție ar trebui să știe că localizările aproximative, care s-au făcut, s-au sprijinit pe fapte de limbă. Așa s-a ajuns la concluzia că textele rotacizante n-au putut fi scrise decît în zona în care

1 Cfr. și Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 59.

s-a spus, şi eventual, se mai spune *bire*, în loc de *bine*, *cîre*, în loc de *cîne* etc. Şi Bogdan Petriceicu-Hasdeu şi Ovid Densusianu şi Al. Rosetti s-au sprijinit, în general, pe fapte de limbă cu circulaţie restrînsă. Dacă nu acceptăm că aria cuvintelor *muiere*, *prunc*, *a custà*, *a blemà*, *auă*, *brîncă*, *buiac*, *cătană*, *ceteră*, *comânda(re)*, *conteni*, *cumineca* etc. corespunde, în mare, şi realităţilor din secolul al XVI-lea, orice investigaţie în acest domeniu ni se pare zadarnică. În orice caz, vom greşi mai puţin suprapunînd ariile lingvistice de azi peste realităţile din secolul al XVI-lea, decît încercînd să dăm altă repartiţie particularităţilor lingvistice asupra cărora s-au oprit cei care s-au ocupat, pînă acuma, de limba română veche.

Nu vom neglija faptul că, pentru unele mişcări de populaţie care ar fi putut modifica stările de lucruri contemporane, în raport cu situaţia din secolul al XVI-lea avem informaţii documentare peste care nu se poate trece. Dar aceste modificări privesc mai ales lărgirea ariilor iniţiale ale unor fenomene şi nu schimbarea lor totală.

O serie de fapte cunoscute, în secolul al XVI-lea, numai în Transilvania, s-au extins, mai tîrziu, şi în sudul şi răsăritul Carpaţilor, prin emigrări masive ale ardelenilor care erau supuşi, acolo, unui tratament neomenesc. Aceste emigrări au fost urmărite, în vremea din urmă, într-o lucrare specială[1]. Ele erau cunoscute, parţial, şi mai înainte, din cercetările lui I. Nistor[2] ori din cele publicate în revista năsăudeană

---

1 Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX* Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1971. Cartea a apărut într-o nouă ediţie, „revăzută şi adăugită", în aceeaşi editură, în anul 1977.

2 *Emigrările de peste munţi*, Bucureşti, 1915, şi *Bejenari ardeleni în Bucovina*, Cernăuţi, 1925.

„Arhiva someșană", de sub conducerea lui Virgil Șotropa.

Schimbările care s-au produs în repartizarea unor fenomene de limbă din graiurile de astăzi, față de textele noastre vechi, privesc mai ales, extinderea unor arii în sensul că un fonetism, o formă, un cuvînt, care erau proprii unei zone restrînse, de peste munți, a ajuns să caracterizeze astăzi, și unele graiuri din sudul sau din estul Carpaților. Este, deci, vorba nu atît de o schimbare a repartiției fenomenelor cît de o lărgire a ariilor pe care le întîlnim.

Faptul acesta rezultă, cum nu se poate mai clar, dintr-o serie de cercetări recente în domeniul dialectologiei. Așa, de exemplu, din articolul, documentat, al lui Ion Horia Bîrleanu, *Consecințe lingvistice ale mișcărilor de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina* (publicat în Anuar de lingvistică și istorie literară XXV (1976), p. 133-142, se vede cum peste o seamă de realități moldovenești s-au suprapus, prin migrațiile ardelenești, numeroase trăsături ale graiurilor (de peste munți, fără să le anihileze pe celelalte).

O observație asemănătoare se poate face în legătură cu lucrarea lui Radu Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte* (Craiova, Scrisul românesc, 1980), din care reținem concluziile referitoare la transferul de elemente lingvistice ardelenești în zona studiată. Să se vadă, în special, paginile 21, 23, 24, 29, 30, 31, 32-33, 39, 41, 42, 43, 46, 58, 60, 63, 75, 96, 101 etc.

Într-un alt articol, publicat numai trei ani mai tîrziu, în SCL XXIII, 1972, nr. 2, intitulat *Contribuții la localizarea Cazaniei a II-a (1581) a lui Coresi*, p. 147-157, Ion Gheție formulează alte concluzii îm-

Scanned with OKEN Scanner

potriva cărora nu numai că nu avem de făcut nici o obiecție ci le acceptăm, întru totul, întrucît ele coincid în întregime, cu ce am susținut noi înșine în articolele publicate în AUI (1957 și 1960). Nu știu cum să explicăm această fluctuație în care se mișcă autorul respectiv, de atunci încoace, în sensul că, în alte articole, revine cînd asupra uneia dintre păreri cînd asupra celeilalte. Personal, văd aici tocmai lipsa unui punct de vedere propriu. Să ne explicăm.

Mai întîi, între afirmația din 1969 și cea din 1974, care am văzut că sînt identice, autorul susține cu totul altceva în articolul citat imediat mai sus, din 1972, și vom vedea că acest punct de vedere revine și în alte articole ale sale. Cu toate acestea, în cărțile pe care le-a publicat rămîne la ideea că limba literară e creată de munteni, de unde rezultă că toate celelalte afirmații sînt lipsite de suport.

Iată, în esență, noile concluzii ale lui Gheție:

„În limba *Cazaniei a II-a se găsesc unele particularități fonetice și lexicale care nu se pot explica prin graiul din zona Tîrgoviște-Brașov.* E posibil ca autorii să fi pus la contribuție traduceri manuscrise (bănățene și nord-ardelene) ale unora dintre omilii" (p. 147); *„Deși, după toate cele spuse mai sus, ne-am aștepta ca această ultimă tipăritură românească a lui Coresi să reflecte graiul muntean în toată puritatea sa, se întîlnesc în paginile cărții o serie de fenomene de limbă a căror proveniență nemunteneasc ă este mai mult decît probabilă".* (p. 148). Vorbind, în continuare, de fonetismul *să vine*, în locul lui *să vie*, Gheție mai spune: „Sporadic, el apare în *Codicele Sturdzan* și în cîteva tipărituri coresiene, *unde trebuie explicat prin originalele pe care le imprima diaconul*" ...„Documentele muntenești din

Scanned with OKEN Scanner

a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu consemnează nici un singur caz de conservare a lui *n*" ...„*În zilele noastre* n *a fost notat numai în Banat şi Hunedoara vecină şi, în unele cuvinte, în nord-vestul Olteniei şi în judeţul Arad*" (p. 149). Afirmaţii asemănătoare se fac şi în legătură cu prezenţa unor cuvinte rare în textul coresian, cum ar fi :

1. *alcam* <viclenie, cursă> : „Singurul text din secolul al XVI-lea în care a mai fost notat acest maghiarism (<alkalom) este *apostolul* coresian, *care însă reproduce un original nemuntenesc, de proveniență incertă .(după unii autori ar fi vorba de un text nord-ardelenesc-maramureşean, rotacizant*). Nu avem nici o atestare muntenească sau sud-est-ardelenească a termenului, încît e îndoielnic ca el să fi circulat, spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, în graiurile vorbite în aceste regiuni" (p. 152) ;

2. *beţiţ* <băutor, beţiv> : „În secolul al XVI-lea, cuvîntul apare în *Codicele Sturdzan* şi în două texte coresiene *(Tetravanghelul şi Apostolul), al căror original nu e însă muntenesc... Recent, a fost semnalat în Evangheliarul slavo-român de la Sibiu... al cărui original a fost alcătuit în Banat-Hunedoara.* De remarcat că în *Tetravanghelul* lui Coresi, *beţiţ*, apare exact în acelaşi loc unde a fost consemnat în tipăritura sibiană, dovadă că autorii versiunii coresiene l-au luat din textul *apărut în c. 1551-1553.* În secolul următor e atestat exclusiv în lucrări bănăţene... În zilele noastre a fost întîlnit numai în Hunedoara : *beţit* (cu *t* analogic în loc de *ţ*). *După toate probabilităţile, beţiţ n-a circulat*

Scanned with OKEN Scanner

din secolul al XVI-lea pînă astăzi decît în Banat-Hunedoara și împrejurimi" (*p. 152*) ;

3. *hrăbor* <curajos, îndrăzneț> : „Cu acest sens, *hrăbor* apare, în secolul al XVI-lea, în *Palia de la Orăștie*, precum și în *Cazania I (care reproduce foarte probabil un original bănățean...)*. *În zilele noastre adjectivul* **hărăbor** <*sănătos, spiritual, vioi*> *a fost notat în Bihor și la Slavici, originar din județul Aradului... Atestările de mai sus demonstrează, în chip suficient, că* **hărăbor** *și derivatele au cunoscut o circulație neîntreruptă, din secolul al XVI-lea pînă astăzi, în partea sud-vestică a țării*" (p. 153) ;

4. *murgui* <a mustra, a chinui, a necăji> : „ Cu sensul fundamental de <a murmura, a cîrîi, a protesta>, acest maghiarism (<morogni) apare, în secolul al XVI-lea, în *Palia de la Orăștie*, în *Apostolul* coresian și în *Cazania I* a diaconului, despre a cărei origine bănățeană am amintit mai sus. *Murguire*[1] <murmurare, nemulțumire>, apare în *Codicele Voronețean* și, în același loc, în *Apostolul coresian...*" p. 153) ;

5. *otrinde* <de aceea> : „E singura atestare din secolul al XVI-lea a acestui cuvînt de origine latină... *După 1600, apare numai în textele hunedorene...*" (p. 153).

În articolul citat al lui Gheție, ni se mai dau și alte cuvinte pe baza cărora se trag concluzii asemănătoare, dar nu ne mai oprim asupra lor. Vom mai reproduce, însă, cîteva fraze care subliniază noua atitudine a autorului și, în același timp, vorbesc în sensul pro-

1 Cuvîntul se întîlnește, alături de alt derivat al lui *murgui*, *murguitor*, și în Apostolul popii Bratu. *Murguitor* n-a fost înregistrat în DLR.

Scanned with OKEN Scanner

venienței nemunteneşti a limbii din textele coresiene : „Informația, relativă cînd examinăm un singur fapt lingvistic, poate deveni însă probatoare, dacă extindem cercetarea asupra unui număr mai mare de fenomene. *Prezența constantă a unei anumite regiuni în indicațiile pe care ni le furnizează localizarea unui număr mai mare de fenomene lingvistice poate constitui o dovadă că acolo și nu în altă parte a fost alcătuit textul în discuție*" *(p. 155)*.

Finalul citatului de mai sus m-a făcut să mă întreb, nu fără oarecare surprindere : cu cine polemizează autorul aici ? Și nu găsesc decît un singur răspuns : cu I. Gheție, cel care a semnat articolul citat (din 1969) și cartea apărută în 1974.

Din reluarea acestui punct de vedere, cu concluziile de rigoare, într-un alt articol al lui I. Gheție *(Unde s-au tradus și unde s-au copiat textele din Codex Neagoeanus ?)*, în „Limba română" XXII, 1973, nr. 6, p. 545-560, sînt înclinat să conchid că autorul însuși nu mai crede în afirmația inițială, în care combătea punctul meu de vedere. Examinînd, de data aceasta, limba textelor populare *(Alexandria, Floarea darurilor* și *Rujdeniţa)*, transmise prin *Codex Neagoeanus*, I. Gheție localizează traducerile respective în părțile Hunedoarei. Iată modul lui de a argumenta :

„Tot spre Banat-Hunedoara ne îndreaptă cu precădere atenția rostirea moale a lui *r (reu, riu* etc.*)*, așa cum am arătat cu alt prilej. Bănățeană-hunedoreană este rostirea dură a lui *t* în cuvinte ca *stag, vitaz*, așa cum rezultă din materialul necartografiat, ALR I, chest. nr. 1224, Weigand B., 220, Weigand, K. M, 274, Densusianu, TH, 23, Șandru, A, 139, 141. Spre Banat-Hunedoara și zonele limitrofe ne îndreaptă atenția *i*

analogic (după pluralul) din *tinăr*" (art. cit. p. 552-553) și, ca o concluzie finală : „Ajunși în acest punct, putem să afirmăm cu suficientă certitudine că cele trei texte reflectă un strat lingvistic de tip nordic, localizabil, după toate probabilitățile, în Banat-Hunedoara" (p. 553)[1]. Iată, așadar, o anulare totală a afirmației din 1969 și acceptarea întocmai a punctului meu de vedere, pe care îl combătea atunci. În locul lui Gheție aș fi făcut și aici trimiterea de rigoare. Era și corect și științific.

Despre existența fonetismelor de tipul *reu, riu, singe, tinăr*, în textele noastre vechi și în literatura din secolul al XIX-lea am vorbit pe larg într-un studiu publicat în 1956, cînd am tras și concluziile de rigoare (v. *Limba română literară*, 1970, p. 72—121).

d) Din *Documente și însemnări românești din sec. XVI* (București, Editura Academiei, 1979), am notat, din mai multe locuri, fonetismul *fune*, în loc de *funie* : „Moșia au fost a me, jumătate dintr-o *fune*..." (p. 97) : „...am fost cumpărători din *fune* lu Ion de Negreni..." (ibid) ; „...am fost frate cu Balotă pe moșie, pre *fune* mare ce o-m vîndut jumătate" (ibid.) ; „...i-au fost din *fune* lui frate cu el pre moșii..." (ibid.) ; „cum i-au vîndut o *fune* de loc în capul Rușețului de Jos..." (p. 102) ; „Și iar am mai vîndut lui Arbanaș, den *funea* Puii, partea lui, cîtă ce va alege, că ne-au fost și nouo cumpărătură de la Puia" (p. 106)[2].

Cuvîntul își păstrează acest fonetism în toate textele vechi, în care l-am întîlnit (Codicele voronețean,

1 Ce fel de tip nordic mai este acesta, în Banat și Hunedoara ?

2 Cu *fune* merg împreună *are* și *salce*, toate înregistrate numai sub forma aceasta, regională și etimologică în același timp (v. Ovid Densusianu, Opere II, 1975, p. 507).

Scanned with OKEN Scanner

Psaltirea voroneţeană, Tetravanghelul lui Coresi, Cazania Coresi, PO, Cazania lui Varlaam, Psaltirea în versuri a lui Dosoftei etc.), iar varianta cu *i (funie)* nu ne întîmpină nicăieri. Ne găsim, încă o dată, în faţa unei realităţi pe care au impus-o în limba scrisă a epocii graiurile populare din Transilvania, în care fenomenul se menţine pînă în momentul de azi, cum se poate vedea, printre altele, din h. 1001, din ALR, serie nouă *(ştrea ng)*.

Faptul că titlul hărţii este altul decît cel acoperit de cuvîntul pe care l-am luat noi în discuţie, duce numai spre o lămurire parţială ; vreau să spun că din moment ce mulţi informatori au răspuns prin cuvîntul *ştreang*, din răspunsurile acestora nu ne putem da seama de răspîndirea reală a fonetismului *fune*. El a fost totuşi notat de la alţi numeroşi informatori, care au procedat oarecum analogic, servindu-se, adică de un sinonim al cuvîntului din capul hărţii. Răspunsurile lor se grupează pe o arie compactă care acoperă, în mare, provinciile istorice Crişana şi Maramureş. Dar cuvîntul apare, tot în forma aceasta, şi în scrisul unor cărturari de peste munţi cum ar fi Vasile Petri (*Legendar*, Sibiu, 1883, p. 31, 82, 180) ; Victor Onişor (*Doine şi strigături din Ardeal*, Iaşi, f. a., p. 76) ; Şt. Buzilă (*Monografia comunei Sîniosif*, Bistriţa, 1910, p. 339) ; Gavril Bichigean (*Colinde dintr-un colţ de graniţă*, Năsăud, 1942, p. 67) ; Ovid Densusianu (*Graiul din Ţara Haţegului*, 1915, p. 119).

e) Ovid Densusianu, ca şi elevul său cel mai cunoscut, Al. Rosetti, au afirmat, în lucrările lor referitoare la istoria limbii române că mişcarea religioasă, reformatoare, care a dat imbold românilor să scrie în

Scanned with OKEN Scanner

limba proprie n-a fost nici husitismul cum au susținut Nicolae Iorga și lingviștii clujeni, nici catolicismul, cum credea Ilie Bărbulescu, ci luteranismul; numai acesta a avut un suport real, în țările noastre, prin sașii din Transilvania. Se știe că, înaintea lui Coresi, a fost tipărit la 1544, probabil la Sibiu, probabil în altă parte, un *Catehism luteran*. Teoria Densusianu-Rosetti ajunsese, la un moment dat, să fie acceptată de toată lumea. I se afiliase, în 1938, și Nicolae Drăganu, susținător, pînă atunci, al husitismului[1]. *Luteranismul, însă, nu poate fi conceput decît în sudul Transilvaniei, acolo unde au activat sașii din Brașov, Sibiu, Sebeș etc. La Tîrgoviște, în Țara Românească, influența lui nu pare posibilă.* Mai trebuie adăugat, aici, că apariția scrisului în limba română, legată după cum știm, de ideile reformatoare, nu poate fi imaginată decît în Transilvania, în perioada respectivă; numai acolo era pregătit terenul pentru așa ceva.

Ideea de mai sus găsește un sprijin, indirect, în cercetările filosofice ale lui Lucian Blaga, care, în *Trilogia culturii*, București, 1944, p. 310, vorbind de reformele religioase, arată că „Ardealul a fost, precum se știe, printre cele dintîi țări invadate de noul duh (ca varietate de idei religioase, Ardealul face pînă astăzi concurență Elveției)". Despre Muntenia, cu Tîrgoviștea, nu se poate spune același lucru.

Înaintea lui Densusianu și a lui Rosetti ideea a fost susținută de A. D. Xenopol:

„Alăturea cu prelucrările românești de textele religioase, din țara de baștină a poporului român, *fă-*

1 Cfr. *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, p. 34-36.

Scanned with OKEN Scanner

cute din însăşi înboldirea lui, mai întîlnim în Transilvania şi altele datorite unei iniţiative străine. *Anume ţara din centrul Carpaţilor, deveni curînd după ivirea luteranismului, din pricina poporului sas pe care îl conţinea, una din cele ce primi mai curînd învăţăturile nouă, fiind în atingere cu Germania, prin daraverile comerciale, care nu încetară niciodată a lega pe îndepărtaţii colonişti germani cu patria mumă. Aşa, chiar în 1519, numai doi ani după răzvrătirea lui Luther contra scaunului din Roma, nişte negustori din Sibiu, revenind de la iarmarocul din Lipsca, aduc printre mărfurile lor şi cărţi de învăţătură protestante, care se răspîndesc printre saşi, făcîndu-le cunoscute ademenitoarele doctrine ce cuprindeau.* În 1521, comitele saşilor, Marcu Pemflinger susţine chiar pe faţă propaganda reformată ceea ce provoacă măsuri de înăbuşire din partea catolicilor. Dieta Transilvaniei, curînd şi regele Ungariei, se amestecă, ameninţînd, cu străşnicie pe partizanii luteranismului. Hotărîrea Dietei pentru stîrpirea ereziei, ameninţătoare a celor ce ar primi-o cu moartea şi confiscarea avuţiilor, este comunicată senatului din Sibiu, ordonîndu-se, totodată, şi arderea scrierilor lui Luther. Prigonirile avură efectul obişnuit de a atrage luarea aminte asupra doctrinei persecutate şi de a-i trimite tot mai mulţi împărtăşitori. Pe la sfîrşitul anului 1524 mai toată naţia săsească era întoarsă la luteranism. În 1525 se întemeiază în Sibiu o şcoală latino-germană cu caracter pronunţat luteran. Căderea Ungariei la Mohaci, sub turci, întîmplată în anul următor, 1526, deslipind Transilvania de puterile catolice şi alipind-o către împărăţia otomană, căreia îi era indiferent la care sectă creştină se închinau lo-

Scanned with OKEN Scanner

cuitorii ei, întărește înrădăcinarea protestantismului în țara din centrul Carpaților"[1].

f) Unele texte vechi tipărite în Muntenia nu reprezintă graiul acestei provincii. Exemplul cel mai potrivit ni-l oferă *Biblia de la București* (1688), care e mai puțin „muntenească" decît *Noul Testament*, tipărit la Bălgrad, în 1648. O analiză, atentă, a limbii din această traducere ar putea schimba, în măsură apreciabilă, părerile emise asupra ei și ar lămuri nedumeririle exprimate de Ovid Densusianu în legătură cu caracterul amestecat al acesteia. Și dacă atunci cînd e vorba de unele cuvinte vechi românești, intrate și stabilite de multă vreme în limbă, concluziile de rigoare nu pot fi trase decît cu foarte mare aproximație, nu încape îndoială că un element recent, de origine ucraineană, să zicem, cum ar fi *holeac* <desfrînat>[2], nu poate fi explicat, în *Biblia de la București*, decît dacă admitem și o colaborare moldovenească la elaborarea acestei lucrări; numai prin intermediul moldovenilor, vecinii cei mai apropiați ai ucrainienilor, a putut găsi loc, în traducerea cărții respective, un cuvînt negeneralizat, în limba română, cunoscut doar pe o arie geografică extrem de limitată, la depărtare relativ mare de locul tipăririi cărții în care îl întîlnim.

Dar *holeac* nu este singurul element de origine ucraineană, în Biblia de la București. Mai pot fi citate *hricică* (=mușțar), pe care îl întîlnim, mai înainte, în

---

1 A. D. Xenopol, *Ist. rom.*, V, Iași, Șaraga, 1896, p. 196-197.

2 Cuvîntul a fost semnalat, mai întîi, în paginile Bibliei de autorii DA, t. II, p. I, pag. 400 și apoi de V. Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba română* (în SCL, X, 1959, p. 402).

Scanned with OKEN Scanner

Cazania lui Varlaam[1], *şorliţă* (=vultur, gaie), *băhniş*, derivat pe terenul limbii române din ucr. *bahnă* etc.

Numeroase sînt elementele de vocabular, specifice graiurilor din nord (Transilvania şi Moldova), pe care le întîlnim în textul de la 1688. Iată doar cîteva dintre ele : *ai* (=usturoi), *căta* (=privi), *cimpoia* (care, pe valea Bîrgăului, în Transilvania are sensul de a chiui)[2], *cópil* (=bastard), *credeu* (=crezul), *cumineca* (=împărtăşi)[3], *ferdelă* (=baniţă) *foale* (=burduf, pîntece), *fuicav* (=peltic, bîlbîit)[4], *hasnă* (=folos), *hition* (slab) *ima* (=murdări), *imăciune* (=noroi), *leşui* (=pîndi), *micrţă* (=baniţă), *om* (cu înţelesul de soţ, ca în Moldova), *omăt*, *vipt*.

g. Unii dintre reprezentanţii teoriei de care ne ocupăm nu sînt consecvenţi şi afirmaţiile făcute de ei, în împrejurări deosebite, nu se integrează într-o concepţie unitară. Este cazul, în primul rînd, al lui J. Byck care se apropie, şi el, întocmai ca Sever Pop, pomenit ceva mai sus, de concepţia lui Alexandru Philippide (vezi mai departe !).

Vom vedea, mai încolo, cum pînă şi reprezentanţii de frunte ai teoriilor referitoare la originea sudică a limbii române literare şi, respectiv, la baza ei în textele maramureşene (Densusianu, Sextil Puşcariu ş.a.) nu se mai menţin cu toată siguranţa pe poziţia lor iniţială şi încep să facă concesii ori chiar să se declare cu totul

---

1 Cuvîntul este, şi el, tot un împrumut moldovenesc, indiferent de calea pe care a intrat în textul Bibliei, printr-un colaborator moldovean al celor de la Bucureşti ori direct din Cazania de la 1643.

2 Trebuie să presupunem că, la origine, chiuitul era însoţit de „cîntecul" cimpoiului.

3 Cunoscut şi din Cazania lui Varlaam.

4 În Transilvania, de astăzi, unde apare şi varianta *fuicaş*, sensul este mai ales de <sărit, zăltat>.

Scanned with OKEN Scanner

de acord cu punctul de vedere exprimat de Alexandru Philippide.

h. În primele noastre texte găsim fonetisme ca *dinsu, înterita(re), me* (=pronumele personal), *nereu, ocări(re), rebda(re), reu, ricăi, rigăi, riu(re), să riză, se* (=conjuncția *să*), *serac, semînță, țerîră* (=țărînă) *țiță, uri, urit, uritor* etc. (toate în *Psaltirea scheiană*), care aduc aminte de exemple asemănătoare din *Țiganiada* și, deci, ne dau dreptul să apropiem, iarăși, limba textelor vechi de graiul din Hunedoara și din regiunile imediat vecine, singurele în care fenomenul își face simțită prezența pînă astăzi.

Prezența fenomenului în textele vechi, începînd cu cele rotacizante, ca și într-o serie de texte mai apropiate de noi, între care am citat *Țiganiada*, nu poate fi desprinsă de faptul că fonetismele respective continuă să se constituie într-o arie restrînsă care corespunde actualului județ Hunedoara și zonelor imediat vecine acestuia. Cu alte cuvinte, și în *Psaltirea scheiană*, să zicem, și în *Țiganiada*, apariția lui *reu*, în locul lui *rău*, a lui *singe*[1], în loc de *sînge*, a lui *tinăr*, pentru *tînăr* ori a lui *amegi*, pentru *amăgi*, se explică prin influența graiului respectiv asupra traducătorului din secolul al XVI-lea ori a scriitorului de mai tîrziu. Am văzut, mai sus, că I. Gheție nu acceptă acest punct de vedere dar mărturisesc, cu toată sinceritatea, că altă explicație, pentru fenomenul în discuție, mi se pare pur și simplu de domeniul fantasticului. Nu vom mai susține, se înțelege, același, lucru, cînd e vorba de Alecsandri, de Eminescu ori de alți crea-

1 *Singele* (articulat) apare și la Coresi, în *Întrebarea creștinească*, p. 22.

Scanned with OKEN Scanner

tori din Moldova și Muntenia, care nu aveau cum să fie influențați de graiul din Hunedoara. În cazul lor trebuie invocată influența limbii române vechi, a celei latiniste ori italieniste așa cum am încercat să demonstrez altă dată (v. Limba română literară, Buc., 1970, p. 72-121). Nu vom uita, se înțelege, tendința de imitare, în cazul moldovenilor, a scriitorilor din Muntenia, pe baza constatărilor, făcute de cei dintîi, cum arăta G. Ibrăileanu, că lui *șî*, moldovenesc, îi corespundea, în graiurile din sud, *și*. Aceasta s-a putut întîmpla numai spre jumătatea secolului trecut, cînd, sub influența lui Eliade, în primul rînd, prin C. Negruzzi, moldovenii începuseră să-i imite pe munteni, în probleme de ortografie.

i) Numeroase „maramureșenisme", după care s-au condus unii cercetători mai vechi, în localizarea textelor, se întîlnesc, deopotrivă, și în Hunedoara. Aceasta înseamnă că locul pe care au fost traduse textele rotacizante poate fi „coborît" mai spre sud, așa cum am văzut, dealtfel, că a susținut Nicolae Drăganu, și că acest loc se apropie de aria Brașov-Orăștie.

j) Rotacismul însuși este legat, cu mai mare probabilitate, de regiunile imediat vecine cu Hunedoara, care îl mai păstrează pînă astăzi, decît cu Maramureșul. La fel stau lucrurile cu nesincoparea lui *e* în *derept (ate), nederept(ate)* etc. sau cu păstrarea lui *d*, *în putredire*, din *Psaltirea scheiană* (p. 39, 96) care aduc, și ele, aminte de *Țiganiada*. Este adevărat, însă, că verbul *putredi* se conservă și în Maramureș (v. Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 11).

Urmărind în volumul lui Emil Petrovici, *Texte dialectale* 1943, p. 48-64, exemplele de rotacism din Scărișoara (Munții Apuseni !), am notat : *ărainte, arapoi, bire, birișor, bur* (*ă*), *cirà, cire* (pron.), *cîre, cururà, curură, dir* (=vin), *dirars, diri* (=veni), *fîntîră, fîntîrele* (pl), *irel, irimă, lumniră, lură* (pe cer), tu *mărînci*, ei *mărîncă, mire* (pron.), *mîră, oamiri, paltiraș* (diminutiv al lui paltin), *păr(ă)* (=pînă), *pîre, plir(ă), pure, sîru* (sînul), *spure, țeptire* (=pieptene), *tire* (pron.), *tunru* (=trăsnet), *țire, țînru, ura* (=una), *urul* (=unul), *viri* (=veni).

Caracterul, cu totul aparte, al rotacismului în cadrul foneticii românești, i-a făcut pe unii dintre scriitorii noștri reprezentativi să recurgă la el cu anume intenții stilistice, de localizare, în primul rînd. Lucian Blaga, spre exemplu, pune în gura moțului și a babei din drama *Avram Iancu* (1934) exemple ca : *dumirecă*,[1] *galbără*[2], *găirile*[3], *irimă*[4], cu scopul de a fixa mai bine acțiunea în zona Munților Apuseni.

Iată un exemplu în context :

Moțul

„Muma pădurii, muma noastră, muma rumânilor, de o sută de ani tot ține postul mare pentru săraca *irima* noastră, și nu mai putem rosti vorbe din vorbele tale, că în dosul lor, zic jandarii, că ascundem altele, și ne leagănă pe furci la Piatra Arsă. Să nu zici maică, să nu zici — painjen — că zici grofi. Să nu zici iarbă — că zici iarbă de pușcă. Să nu zici — mi-e foame — că zici ucide. Vai nouă, Muma pădurii, că graiul tău a

1 *Opera dramatică*, II, Sibiu, 1942, p. 253.
2 *Ibid.*, 246.
3 *Ibid.*, 247.
4 *Ibid.*, 253, 294,295.

Scanned with OKEN Scanner

ajuns de ocară, jandarii îi întorc pe dos toate vorbele cum au întors cămașa lui Hristos" (*op. cit.*, p. 253 -254).

În vocabular ne putem sprijini, înaintea elementelor ungurești, invocate de Xenopol și de Rosetti, pe anume cuvinte de origine latină, întîlnite în unele texte vechi și păstrate în graiurile de peste munți pînă în momentul de față, ca și pe alte cuvinte, obscure sub aspect etimologic sau de alte origini decît cea latinească, dar cu oarecare pondere în limba noastră veche și relativ răspîndite în graiurile actuale: *agru* (=ogor), *ai* (=usturoi), *aorea* (=cîteodată), *aplecat* (=copil mic, care suge)[1], *arete* (=berbece pentru reproducere), *arină* (=nisip), *auă* (=struguri), *blem* și *blăm* (=mergem, umblăm) *botegiune* (=botez), *bucin* (=bucium), *bucina* (=buciuma), *ceteră* (=vioară) *crunt* (=însîngerat), *cumăndare* (=jertfă în cinstea morților), *cumineçătură* (=împărtășanie), *cumineca* (împărtăși), *cumpli* (sfîrși), *custa* (trăi), *descinde* (coborî), *deșidera* (dori), *dulce* (bun)[2], *duroare* (durere), *e* (și), *fur* (hoț)[3], *fuşt* (toiag, lance)[4], *genune* (prăpastie, vîrtej, în apă), *i* (merge), *iuo* (unde) *împremiza* (înjumătăți), *încări* (încălzi), *mainte* (adineaori), *mădări* (a alinta), *mărit* (căsătorit, ginere), *nuta* (naviga), *păcurar* (cioban *pedestru* (vagabond), *stîlpare* (creangă de copac), *stur* (ă) (sloi de gheață, promoroacă), *temoare* (teamă), *vărgură* (fecioară), *vintre* (pîntece), *vipt* (bucate).

Acțiunile reformatoare din Transilvania au dus, după cum se știe, la întîrzierea înlocuirii limbii slave,

---

1 Cuvînt derivat de la verbul *apleca*, din domeniul păstoritului.

2 Cfr. *văr dulce*, cu înțelesul de văr drept, văr primar, în graiurile din Transilvania de nord.

3 Reluat în literatura lui Sadoveanu și Arghezi.

4 Păstrat în graiurile de astăzi, cu alt înțeles.

din biserică, cu limba română. Este cu totul semnificativ faptul că, numai cu cîțiva ani mai înainte de sinodul de la Iași (1642), de apariția *Cazaniei* (1643) ori de tipărirea *Răspunsului la Catehismul calvinesc* (1645), acțiuni patronate de Varlaam, mitropolitul Moldovei, Matei Basarab, domnul Țării Românești, se adresa, în Prefața *Psaltirii slavonești*, tipărită la Govora în anul 1637, nu numai „evlaviosului neam al patriei noastre" ci *„și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect slavonesc ca limbă, și cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor* și celorlalți..." (BRV I, 1903, p. 105).

Apelul la unire, prin intermediul limbii slave, exprimă, după părerea noastră, îngrijorarea pe care domnul Țării Românești o arăta în fața pericolului reformator, tot mai accentuat în această vreme în Transilvania. Avînd de ales între lupta, hotărîtă, împotriva calvinismului, pe de o parte, și între definitivarea procesului de înlocuire a limbii slave, în biserică, pe de altă parte, Matei Basarab a socotit că nu este vreme de stat la îndoială și a dat preferință celei dintîi, fără rezolvarea căreia biruința limbii române nici nu putea fi concepută.

În *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), avem așa de multe elemente nemoldovenești încît se poate presupune că această carte a fost tradusă în altă parte și numai tipărită la Iași.

Spre o localizare, parțială, măcar, în Transilvania, a acestei traduceri duc și alte rațiuni. Unele dintre cuvintele ungurești sau derivatele acestora, au o frecvență mare sau foarte mare, în paginile ei, în raport cu celelalte texte vechi în care le întîlnim. Iată numai cîteva exemple : *birui*, 87, față de 157, cifra totală ;

Scanned with OKEN Scanner

cheltui, 21 din 27 ; *chip*, 219 din 488 ; *gînd*, 63 din 68 ; *gîndi*, 67 din 82 ; *holdă*, 8 din 9 ; *hotnog*, 18 din 22 ; *îngădui*, 29 din 48 ; *locaș*, 17 din 19 ; *meșteșug*, 26 din 36 ; *sîrg*, 49 din 50 ; *socotitor*, 11 din 16 ; *vameș*, 35 din 61 ; *vicleșug*, 33 din 56. Să mai adăugăm că verbul *tămădui*, necunoscut celorlalte traduceri pomenite, apare, în *Cazania lui Varlaam*, de 79 de ori. În același timp, sinonimul, de origine latină, *vindeca*, se întîlnește, în *Cazanie*, numai de 22 de ori. Problema poate fi pusă și sub altă formă. Alături de substantivul v. sl. *slavă*, textele românești vechi cunosc și sinonimul *mărire*, format pe terenul limbii noastre, de la un radical latinesc. În vreme ce *slavă* se întîlnește de 433 de ori, în traducerile care au format obiectul de studiu al lui C. Dimitriu, *mărire* ne întîmpină numai de 60 de ori în textele respective. Dar, foarte important ni se pare amănuntul că din cele 433 de consemnări ale lui *slavă* nu întîlnim decît 94 în *Cazania lui Varlaam*, pe cîtă vreme *mărire* este notat în cartea tipărită la Iași, în 1643, de 59 de ori și numai o singură dată în toate celelalte texte pe care le avem, aici, în vedere. Este vorba de PV. Dacă nu uităm că acest cuvînt, care se mai folosește în biserica din Transilvania[1] pînă în momentul de față, este printre puținele care marchează unele deosebiri față de literatura religioasă din Principate, avem dreptul să ne întrebăm ce caută el într-o traducere din alt mediu, unde asemenea elemente nu ni s-au păstrat. Întrebarea este cu atît mai justificată cu cît în paginile *Cazaniei* mai putem nota și

---

1 El este cunoscut și în Iugoslavia, cum am constat eu însumi în toamna anului 1974, cînd l-am înregistrat în comuna *Uzdin*, devenită celebră prin pictura naivă pusă în lumină de un mare număr de femei, printre care Maria Bălan și Florica Puia, ale căror lucrări le-am văzut în expoziții personale.

alte ardelenisme asemănătoare : *cumineca, cuminecătură, cust, custa.*

Mărire apare relativ des și în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (v. ed. Ursu, p. 485, 565, 743, 1049, 1025, 1053 etc.). În schimb, verbul corespunzător, *mări*, apare mai rar (829).

Toate aceste date nu se pot explica atîta vreme cît rămînem la ideea, tradițională, că traducerea Cazaniei respective ar fi fost efectuată la Iași. Trebuie să presupunem că românii ardeleni, asaltați din toate părțile să adere la reforma religioasă, au cerut, și acum, ca și mai tîrziu, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, ajutorul fraților lor din Moldova și din Țara Românească. Spre deosebire de epoca în care avea să se tipărească *Noul Testament* (1648), în Bălgradul Ardealului, cînd s-au adresat mitropolitului Țării Românești și, prin el, chiar țarului, de data aceasta vor fi apelat la Varlaam, care, presat de aceleași acțiuni ale calvinilor, a convocat sinodul de la Iași (1642) și a formulat cunoscutul *Răspuns la catehismul calvinesc* (1645), deosebit, după cum se știe, sub multe aspecte lingvistice, de *Cazanie*. Lucrul acesta duce, și el, la ideea unei colaborări, a lui Varlaam, cu cărturarii nemoldoveni.

Problema nu este chiar așa de simplă, se înțelege, din cauză că traducerea tipărită la Iași, în 1643, conține și foarte numeroase caractere moldovenești, dintre cele mai importante, care n-au putut fi utilizate numai de cărturari de peste munți. E de presupus, prin urmare, că ne găsim în fața unei opere de colaborare, largă, între ardeleni și moldoveni, care a fost cerută de anume nevoi practice. Cartea a fost difuzată, după cum se știe, în primul rînd, în Transilvania, ca și *Psal-*

Scanned with OKEN Scanner

tirea în versuri, a lui Dosoftei, treizeci de ani mai tîrziu, cu același scop de combatere a reformei, de a întări unitatea de credință a tuturor românilor, într-o vreme în care această unitate se confunda, pînă la un punct, cu unitatea neamului însuși.

Realizată de cărturari care aparțineau, ca limbă, atît Moldovei cît și Transilvaniei, marea traducere de la Iași reflectă, în mod incontestabil, cea dintîi încercare de apropiere între vorbirea din Transilvania pe care o găsim la baza cărților religioase din secolul al XVI-lea, și între graiurile moldovenești care înviorează, în mod cu totul neașteptat, scrisul din secolul al XVII-lea. Nu știm dacă traducerea a fost efectuată de un singur traducător sau de mai mulți, dar bogăția limbii acestei cărți impune concluzia că ne găsim în fața unei „colaborări" între vorbitorii graiurilor din estul și din vestul Carpaților.

În raport cu cele spuse despre *Cazania lui Varlaam*, în privința elementelor ungurești, o carte anterioară, cu evidente particularități ardelenești (*botegiune, cópil, cumineca, cumunecătură, cure, derept, mainte, muiere, mumă, prunc, tătăișe, vălășeag, vlădic*) nu conține aproape nici un element unguresc cu adevărat caracteristic. În afară de *vălășeag*, a cărui parte finală ne duce spre limba maghiară, am mai putea cita doar pe *sămășlui, sămășluire* și pe *mîntui guziu* (=șoarece), *hiclean, lăcui, samă, săndac* (=intenție) și *birui*. Numai prin aceste elemente se face simțită influența maghiară în *Pravila ritorului Lucaci* (1581).

Situația se prezintă aproximativ la fel și în *Liturghierul lui Coresi*, în care am notat doar pe *biruire, chinui, chip, ieftensug, făgădui, hiclensug, hitlean, hitlenie, lăcui, mîntui, mîntuitor*.

Scanned with OKEN Scanner

Urmărirea elementelor maghiare în textele noastre vechi ridică și alt fel de probleme și duce și la unele concluzii de altă natură. Din 117 cuvinte ungurești, extrase din lucrarea lui C. Dimitriu, la care am adăugat patru cuvinte nesigure (*cimpoi, ciung, hălăstui* (=cruța), *hăsnui*) și patru derivate pe terenul limbii noastre, din cuvinte ungurești (*gîndi, sîrgui, sîrguitor, socoti*), am constatat că 47 dintre ele se întîlnesc și în *Cazania lui Varlaam*. Dintre aceste 47 de cuvinte, 12 se întîlnesc numai în Cazania pomenită. Concluzia nu este definitivă, se înțelege, din moment ce Corneliu Dimitriu n-a luat în studiu decît un număr redus de texte vechi (*Codicele voronețean, Psaltirea voronețeană, Psaltirea scheiană, Tetravanghelul lui Coresi, Liturghierul lui Coresi, Cazania a II-a a lui Coresi, Palia de la Orăștie, Cazania lui Varlaam, Pravilele împărătești* și *Îndreptarea legii*), dar, oricum, aceste elemente ungurești, întîlnite numai într-o carte tipărită la Iași și necunoscute altor nouă traduceri, efectuate, cu excepția ultimelor două în Transilvania, nu se mai pot explica prin simpla influență cărturărească, exercitată asupra lui Varlaam și a colaboratorilor săi, de traducerile ardelenești din secolul al XVI-lea. Cuvintele în cauză (*belșug, bîigui, cătană, feredeu, fierestrău, gazdă, lacăt, sicriu sîrguitor, tămădui, tărsină* (=sfoară), *tîlhușag*) duc la presupunerea că marea traducere de la Iași a putut fi efectuată în Transilvania și numai tipărită aici, din cauză că, peste munți, românii întîmpinau dificultăți dintre cele mai mari, într-o vreme în care presiunile reformatoare luaseră un avînt necunoscut pînă atunci.

Se poate presupune, în același timp, că, în eventualitatea că traducerea a fost realizată în Moldova, autorul ei va fi fost, ca și în alte împrejurări, un cărturar

Scanned with OKEN Scanner

care a trăit măcar o bucată de vreme în Transilvania, dacă nu cumva era chiar originar de acolo. Nu putem afirma cu toată hotărîrea acest lucru, din moment ce nu avem nici un indiciu documentar în această direcție, dar aspectul general al limbii Cazaniei ne dirijează, în mod sigur, spre o asemenea concluzie.

Și substantivul, de origine necunoscută, *prunc*, specific graiurilor de peste munți, ne poate veni în ajutor din acest punct de vedere. În textele studiate de C. Dimitriu, el se întîlnește de 59 de ori. Dar pe cîtă vreme în CV apare o singură dată, în CT de două ori și în PO de trei ori, în *Cazania lui Varlaam* frecvența lui este mult mai mare (35 de apariții !) Se întîlnește, de asemenea, și în *Psaltirea în versuri*, a lui Dosoftei.

k) Al. Rosetti a susținut, cu dreptate, că, în localizarea textelor noastre vechi, ne putem sprijini pe existența unor cuvinte, de origine maghiară, cu circulație restrînsă, cunoscute, adică, numai în anume zone geografice, din Transilvania, unde românii au conviețuit în vecinătate cu ungurii și, deci, s-au influențat reciproc în vorbirea lor.

Este adevărat că autorul se gîndește în primul rînd la textele rotacizante: „Localizarea și datarea primelor traduceri românești nu se poate face, așadar, decît prin ipoteză, luîndu-se în considerație particularitățile lor de limbă. Sînt o serie de particularități lingvistice ale acestor texte, printre care rotacismul și prezența unor cuvinte maghiare cu circulație restrînsă (v. mai jos. p. 108, 193 și urm.), care ne permit să localizăm primele traduceri românești în Maramureș și în nordul Ardealului vecin"[1].

1 Limba română în secolele al XIII-lea și al XVI-lea, București, 1955, p. 54.

Nu ne interesează, aici, ce spune Rosetti la pagina 108, a cărții sale, unde are în vedere numai rotacismul, dar se recomandă să fie urmărită soarta elementelor ungurești luate în discuție, la pag. 193-194. De asemenea ar trebui luate în considerație alte elemente ungurești, din traducerile efectuate în secolul al XVI-lea, și raportate la ceea ce întîlnim în documentele de epocă ori în graiurile ardelenești actuale. Unele dintre acestea au fost menționate mai sus, cînd am discutat punctul de vedere exprimat de Ion Gheție, în privința localizării textelor din secolul al XVI-lea.

Al. Roseti s-a putut inspira, în susținerile sale de mai sus, dintr-un pasaj pe care îl găsesc la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* V, Iași, Saraga, 1896, p. 193-194: „Cele întîi texte de acest fel, cunoscute pînă acum sînt: acel al faptelor apostolilor conținut în manuscriptul de la Voroneț și acel al psaltirei șcheeane. Limba acestor texte are un caracter mai arhaic decît acel al tuturor celorlalte cunoscute, cu siguranță ca aparținînd jumătății a doua a veacului al XVI-lea, și ele vor fi fost scrise pe la începutul acestui veac, poate chiar pe la începutul celui anterior. *Aceste texte sînt traduse din slavonește și anume în Transilvania, după cum se poate vedea de pe unii termeni ungurești particulari graiului român de peste munți*: *a felelui* (a da răspuns), de la *fefelui* (a răspunde), *a băsădui* (a grăi), de la *beszed* (vorbă), *a gîlălui* (a rîvni), de la *gyülöl* (a urî), *izecleni* (a se învîrtoșa), de la *ezül* (a se încheia într-una). Tot la o origine dincolo de munți ne duce o altă particularitate a limbii acestor manuscripte, anume fenomenul *rotacismului*, pe care-l prezintă într-un grad foarte pronunțat. În multe cuvinte și mai ales între două vocale, con-

soana *n* este prefăcută în *r*. Așa , de exemplu, găsim *bire* în loc de *bine*, *adura* în loc de *aduna*, *giurele* în loc de *giunele*, *înțelepciurea* în loc de *înțelepciunea*, *oamerii* în loc *oamenii*, *margire* în loc de *margine*, uneori înfățoșînd pe *n* combinat cu *r*, precum în *bunrătate*, în loc de *bunătate*, *înrălțimea* în loc de *înălțimea*, *plinru*, în loc de *plin* etc. etc."[1].

Cuvintele ungurești care s-ar preta la o discuție de natura aceasta sînt mai numeroase și, ceea ce este important de reținut, unele dintre ele ne întîmpină în texte neardelenești (Varlaam, Dosoftei, *Biblia de la București*, cronicarii moldoveni, și munteni, Antim Ivireanul; Dimitrie Cantemir). De aici concluzia că textele din secolul al XVI-lea, traduse în Transilvania, au creat o anume tradiție și au impus fonetisme, forme, construcții și cuvinte cărturarilor din celelalte provincii istorice românești. Iată pe cele mai caracteristice : *adămană* (camătă), *alcam* (viclenie, șiretenie), *aldui* (binecuvînta), *alean* (potrivă), *aleaneș* (dușmănos), *alnic* (șiret), *bănat* (supărare)[2], *bărat* (prieten), *băsău* (ură, mînie), *berc* (pădure mică pe malul unei ape), *biu* (destul, abundent), *buduşlău* (fugărit, vagabond), *cătană* (soldat), *cealău* (înșelător)[3], *cebălui* (a se tulbura, a se rătăci), *celăușag* (înșelăciune), *celuì* (înșela), *făgădaș* (promisiune), *feleleat* (răspuns, replică), *feleluì* (a da răspuns), *hasnă* (folos), *izeclean* (puternic, violent), *somsid* (vecin), *șpan* (guvernator), *sucuì* (obișnui), *tar*,

---

1 Dintre exemplele de aici, Al. Rosetti reține pe *felelui* și *gilălui*, la care mai adaugă pe *adămană* și *fuglu* (v. lucr. cit., p. 193-194). Verbul *felelui* este înregistrat pe harta 1010 (ei *girează* !) din ALR IV, serie nouă, punctul 260 (Beclean, jud. Bistrița-Năsăud).

2 Cuvîntul acesta s-a generalizat în limbă.

3 Reluat, cum am văzut, de Anton Pann, în „Povestea vorbei".

(sarcină, greutate, povară)[1], *viciuì* (cîrti), *vidic* (district), *vig* (val de pînză).

l) Multe particularități lingvistice, considerate astăzi muntenești, trebuie să fi fost, la origine, sud-ardelenești. În orice caz, dacă este să explicăm afinitatea de grai dintre Muntenia și Transilvania nu vom putea vorbi, cu prea multă siguranță, de influențele sudice în Transilvania. Vom fi mai aproape de adevăr susținînd că majoritatea particularităților comune, celor două zone, își au originea în nordul lanțului carpatic, nu în sudul acestuia, că influența s-a exercitat mai mult de la nord spre sud, și nu invers, așa cum rezultă, dealtfel, și din concluziile lui M. Gaster ori ale lui Sextil Pușcariu (v.p. 19, 20). Pentru cine nu ține seama de această realitate nu va putea accepta că textele vechi conțin, în primul rînd, particularități din Ardealul de sud și numai în al doilea rînd se caracterizează prin trăsături muntenești. De pe o asemenea poziție îmi obiectează Al. Rosetti (SCL, 1964, p. 423-425 și, apoi *Ist. Lbii rom.*, 1968, p. 658-660), fără a mai aduce alte argumente. Dar lucrurile acestea le cunoșteam și în 1957, 1960, cînd am afirmat că textele coresiene aparțin, și prin limbă nu numai prin locul apariției, graiului din sudul Transilvaniei, nu celui din Muntenia.

Nu cred necesar să mai aduc argumente în susținerea punctului de vedere exprimat imediat mai sus. Lucrurile sînt, în general, cunoscute și nu este dialectolog cît de cît avizat care să nu explice faptele, co-

[1] De unde derivatul *tăroasă* (femeie însărcinată), pe care îl menționează autorii ALRM pe harta 288, în următoarele puncte: 315 (Ciumeghiu, Bihor), 229 (Hodac, Mureș), 347 (Mociu, Cluj), 215 (Sanț) și 218 (Mureșenii Bîrgăului-Năsăud), 348 (Petrova), 351 (Berbești), 352 (Apșa), 354 (Iapa) și 355 (Firiza-Maramureș).

mune cu Transilvania, din Oltenia sau din Muntenia subcarpatică, prin influențe ardelenești, așa cum fenomenele comune dintre graiurile ardelenești, nordice, și cele moldovenești nu pot fi explicate, în marea lor majoritate, decît tot ca o influență exercitată de ardeleni asupra moldovenilor. Este adevărat, însă, că pe cîtă vreme relațiile lingvistice între ardeleni (priviți în sensul cel mai larg al cuvîntului !) și între moldovenii din nord au fost adesea urmărite de specialiști (vezi, spre exemplu, G. Ivănescu, *Problemele capitale...* și G. Istrate *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL VI, 1955, (p. 109-131), cele dintre ardelenii din sud și Țara Românească, cu Oltenia, au atras atenția lingviștilor în mai mică măsură (Cfr., totuși, Ernest Gamillscheg, *Die Mundart von Șerbănești-Titulești (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea*, Jena und Leipzig, 1936).

Problema poate fi privită, sub aspectul ei istoric, a originii fenomenelor respective pe baza rezultatelor lui Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII —XX* București, 1971, ori, mai înainte, pe baza celor obținute de I. Nistor în unele din lucrările sale, menționate în altă parte (v. pag. 98).

m) Urmărind diversele hărți ale Atlasului lingvistic român, cu intenția de a localiza anume fenomene fonetice, morfologice ori ariile de răspîndire ale unor cuvinte, am constatat nu fără surprindere, că, de multe ori, variantele care s-au generalizat și au devenit literare nu-și au originea în Muntenia ci în părțile Brașovului.

Problema merită să fie discutată și sub alt aspect. Spunem, în general, că vorbește literar acel individ care

Scanned with OKEN Scanner

nu lasă să-i scape în vorbire nici un fel de particularități regionale, acela după al cărui mod de exprimare nu putem conchide din ce zonă geografică este originar. Ei bine, un ardelean instruit, și în special un ardelean din sud, vorbește, în general, mai literar decît un muntean. Pe cîtă vreme acesta din urmă se „trădează" prin *dă* și *pă*, *erea*, *țigare* și altele, celălalt vorbește fără nici un „accent". Observația se poate extinde, în sensul că și dobrogenii evită, în vorbire, particularitățile regionale și nu au, nici ei „accent". Dar graiul din Dobrogea n-a intrat niciodată în discuție, cînd a fost vorba de originea limbii literare, și, prin urmare, nu ne gîndim să tragem vreo concluzie din această constatare.

n) Nici unul dintre specialiștii noștri în dialectologie n-a vorbit de un grai, independent, între Tîrgoviște și Brașov. Așa ceva se pare că nici nu există; în zona respectivă nu putem semnala caractere puternice, deosebite față de cele ale graiurilor învecinate. Dimpotrivă, cele mai multe „particularități" de aici sînt specifice unei arii mult mai mari. În concluzie, nu putem pune la baza limbii literare un grai, care, de fapt, nu există, din moment ce nu i se pot sublinia trăsăturile caracteristice. Graiul din această zonă este unul amestecat; faptele de limbă de aici aparțin la graiuri diferite.

Pe de altă parte, un examen ligvistic al textelor noastre vechi, ar impune, cu siguranță, convingerea că faptele aparținătoare graiurilor muntenești, și numai acestora, întîlnite în textele respective, sînt infinit mai puține și, adesea, cu pondere mai mică decît cele care caracterizează graiurile de peste munți.

Scanned with OKEN Scanner

o) Față de textele din Moldova secolului al XVII-lea, și în primul rînd față de *Cazania lui Varlaam* și de traducerile lui Dosoftei, traducerile coresiene, *Apostolul popii Bratu*, *Palia de la Orăștie* și *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) conțin mai puține elemente slave cărturărești. Lipsa acestora pledează pentru un mediu cultural în care s-au exercitat și alte influențe, în afară de cea slavă, în care această influență nu avea puterea pe care o exercita în Moldova. Este, fără îndoială, încă o dovadă că textele din secolul al XVI-lea au origine ardelenească; numai acolo influența slavă a putut fi concurată de altele.

Textele din secolul al XVI-lea cunosc foarte puține elemente de origine turcească. Dacă nu uităm că acestea cresc, în mod sensibil, în secolul următor, mai ales prin contribuția cronicarilor moldoveni, sîntem, iarăși, în situația să conchidem să traducătorii textelor rotacizante și ai tipăriturilor coresiene au lucrat într-un mediu în care influența turcească era necunoscută, că acest mediu n-a putut fi decît peste munți.

A admite că graiul muntean stă, de la început, la baza limbii literare înseamnă a susține ori că această limbă literară s-a format acolo unde s-a scris mai puțin, ori că ardelenii și moldovenii au scris în graiul muntean, și nu în al lor propriu, ceea ce este foarte greu de admis.

În sfîrșit, pentru cei care, de-o bucată de timp, invocă graiul bucureștean, ca bază a limbii literare, vom spune că acesta a fost stabilit, mai ales, de ardeleni, și de moldoveni, că bucureștenii de baștină reprezintă o minoritate în cadrul populației capitalei țării. În același timp, nu putem să nu subliniem fap-

Scanned with OKEN Scanner

tul că, atît în trecut cît și astăzi, printre numeroșii lingviști care au activat și activează în capitală și participă la discuțiile referitoare la limba literară, pe care le avem în vedere aici, nici unul nu este bucureștean sadea.

Dacă prin limba literară trebuie să înțelegem „unul dintre aspectele limbii întregului popor, și anume aspectul cel mai desăvîrșit, cel mai conform cu structura gramaticală, cu sistemul fonetic și cu sistemul lexical al limbii întregului popor", așa cum a definit-o academicianul Iorgu Iordan (*Limba română*, noiembrie-decembrie 1954, p. 55)[1], și a cărui definiție a fost acceptată de toată lumea[2], va trebui să conchidem că reprezentanții teoriei de care ne ocupăm nu au dreptatea de partea lor. Conceptul de limbă literară trebuie raportat și la schimbările care se produc, de la epocă, la epocă, la diferența de „conținut". Dar, înainte de a ne opri la acest lucru, să mai observăm că, aproximativ în același timp cu academicianul Iorgu Iordan, limba română literară a intrat și în preocupările lui Emil Petrovici. Într-un articol, intitulat *Limba lui Dimitrie Cantemir*, publicat în *Limba română*, noiembrie-decembrie 1953, citim, printre altele: „Din cele scrise mai sus reiese că, atunci cînd vorbim despre limba română literară, nu o identificăm cu limba literaturii artistice, ci îi dăm acestui termen o accepțiune mai largă, înțelegînd prin limba literară acea varietate a limbii unice a unui popor sau a unei națiuni care este

1 Cfr. și *Contemporanul* din 21 mai 1954, p. 3, col. 1-2.

2 „Căci cine vorbește despre limba literară înțelege nu numai limba scriitorilor dar și pe aceea a savanților, a presei, a administrației și a justiției, adică a tuturor oamenilor culți a unei epoci și pe aceea care impune, la un moment dat, normele exprimării corecte" (*Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, 1956, p. 5).

Scanned with OKEN Scanner

întrebuințată nu numai în literatura artistică, ci și în știință, în viața politică, în presă, în școală, în emisiunile de radio etc." (p. 5). Și, ca și cum definiția n-ar spune tot ce a avut intenția să ne comunice autorul, el continuă, referindu-se la propria-i cercetare din cadrul articolului pomenit : „Așadar, cu toate că dintre operele în limba română ale lui Dimitrie Cantemir numai romanul alegoric *Istoria ieroglifică* poate fi considerată ca aparținînd literaturii artistice propriu-zise, totuși, studiul întregii opere scrise românește constituie un capitol din istoria limbii noastre literare, înțeleasă în accepțiunea ei largă" (p. 5).

Din definițiile de mai sus rezultă, destul de clar, că ele au plecat de la ceea ce se înțelege, astăzi, prin limbă literară și se potrivesc, mai puțin, pentru secolul al XVI-lea, cînd nu putem vorbi decît de un început de limbă scrisă. Ideea a fost subliniată, încă în anul 1914, de Ovid Densusianu, în prima fasciculă a cărții sale fundamentale, *Histoire de la langue roumaine*, II, p. 11-12, în următorul pasaj, pe care îl reproduc, după ediția românească a cărții, apărută sub îngrijirea lui J. Byck (1961), p. 14 : „Limba română din secolul al XVI-lea apare așa cum se formase din elaborarea lentă și naturală a veacurilor precedente. *Ea e departe de a avea un caracter literar bine determinat, deoarece nu se dezvoltase în mijlocul unor preocupări literare și nu suferise influența școlilor.* Cei care au început să scrie românește nu aveau decît o cultură rudimentară, căpătată în mediul mănăstiresc și luată din izvoare străine. A scrie românește la acea dată însemna să adaptezi pentru această limbă atît un alfabet străin cît și cunoștințele asimilate din contactul cu cultura slavă. *Am fi deci prea exigenți dacă am vrea să căutăm în textele secolului al XVI-lea urme de stil literar sau unele*

Scanned with OKEN Scanner

indicii ale unei încercări de limbă modelată după reguli de compoziție. Nu vedem nicăieri această voință care să se exercite asupra materialului lingvistic pentru a-i da o formă șlefuită, pentru a face o triere între diferitele elemente care îl constituie și pentru a impune pe cele care corespund mai bine ideilor și sentimentelor ce trebuie exprimate. *Limba română din textele religioase nu e altceva decît o limbă teologică elementară, iar cea din documente, un simplu mijloc de exprimare, lipsit de orice preocupare literară. Și într-un caz, și în celălalt, limba apare exclusiv ca o adaptare la scopuri practice, fără nici o preocupare de perfecționarea literară*".

Vom vedea, mai încolo, cum unele dintre ideile de aici vor fi reluate, sub altă formă, de M. Sadoveanu, cu aproximativ treizeci de ani mai tîrziu.

Deocamdată să înregistrăm, ca o concluzie de bază, pentru Densusianu, faptul că limba textelor religioase nu se face remarcată nici spre sfîrșitul secolului al XVII-lea după apariția *Bibliei de la București* (1688):

„Ecoul[1], însă, n-a putut fi așa cum ne-am fi așteptat. Este, desigur, o românească ceva mai netezită, mai evoluată în orice caz, decît aceea a lui Coresi, însă foarte nesigură, foarte stîngace, mai ales din cauză că acei care au urmat traducerea au fost obsedați de gîndul să nu se depărteze prea mult de la ceea ce era consacrat. Frazele, oricît de românești erau, adesea ori satisfăceau numai prin faptul că veneau să corespundă textului din alte limbi"[2].

Nu este cazul, cred, să intrăm în amănunte ca să vedem în ce măsură avea sau nu dreptate Densusianu, în unele probleme secundare. Ne interesează mai puțin

1 Ecoul produs în sufletul ascultătorilor, de traducerea Bibliei de la 1688.
2 Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbei române*, 1929-1930, p. 139-140

dacă justețea punctului său de vedere se realizează în întregime sau numai în parte. Ceea ce pare oarecum de mirare este faptul că pasajul asupra căruia ne-am oprit aici, n-a fost remarcat, în nici un fel de elevii lui Densusianu și, din cauza aceasta, marea lor majoritate au rămas la ideea că limba noastră literară era deja formată în secolul al XVI-lea. Doar Jacques Byck a încercat să-și croiască un drum propriu, foarte probabil sub influența profesorului său. Din volumul, postum, intitulat *Studii și articole*, București, Editura Științifică, 1967, unde sînt adunate contribuțiile sale referitoare la formarea și evoluția limbii române literare, reținem următoarea afirmație: „Existența unei limbi literare nu corespunde unui moment din istoria unei limbi; ea este opera unei elaborări îndelungate. Și dacă recunoaștem în tipăriturile lui Coresi punctul de plecare al limbii noastre literare, nu putem să ne facem o imagine a formării acesteia decît urmărind-o de-a lungul timpului" (p. 258)[1].

Avem, aici, după cum se poate constata, punctul de vedere cel mai avansat al întregii școli lingvistice de la București, care reprezintă, în același timp, și o sensibilă apropiere de concepția lui Alexandru Philippide, în problema care ne interesează.

Că Densusianu avea dreptate, în linii generale, decurge și dintr-un alt fapt. În cercetările sale asupra limbii din cronica lui Grigore Ureche, Al. Rosetti ajunge la concluzia că abia în vremea acestuia ne găsim în fața unor realizări menite să pună, cu adevărat, bazele limbii literare: „Cu toată influența modelelor străine,

[1] Afirmația este ceva mai veche (v. „Gazeta literară" din 24 mai 1956, p. 2, col. 1).

care se poate observa uneori în cronica lui Gr. Ureche-Simion Dascălul, și deseori la Miron Costin, *scrierile cronicarilor moldoveni deschid limbii literare românești o eră nouă, prin fundarea stilului artistic al limbii literare pe limba populară*"[1].

Vom conchide, deci, că a fost nevoie nu numai de un timp mai îndelungat, pentru definitivarea procesului, ci și de eforturi care mergeau în mai multe direcții. Atîta vreme cît era vorba numai de domeniul religios, realizările n-au putut fi decît timide, și, mai ales, aproximative. În momentul cînd cărturarii noștri își lărgesc preocupările sînt antrenate forțe tot mai numeroase, și mai diverse, și, astfel, elementele limbii, dezgropate din izvoarele latente, nu măresc, numai, debitul necesar ci pun în mișcare anume instrumente ale armoniei, necunoscute mai înainte. Eu nu vreau să afirm că, din anumite puncte de vedere, graiurile sudice și, în primul rînd cel din centrul Munteniei, n-ar fi jucat un rol foarte important în dezvoltarea limbii noastre literare. Am avut prilejul, adesea, să subliniez eu însumi acest lucru. Am arătat, altădată[2], că literatura juridică din Muntenia este scrisă, relativ, mai literar decît cea din Moldova. În prelucrarea pravilei lui Vasile Lupu, cărturarii munteni, ajutați, în mare măsură, de ardeleanul Daniil Panonianul, au eliminat anume particularități arhaice și regionale și au dat, textului lor, un aspect ceva mai îngrijit. Constatarea este valabilă, în primul rînd, în legătură cu acele fragmente ale cărții care au fost preluate mai mult sau mai puțin de-a gata, de la moldoveni. În partea neprelucrată, după textul moldovenesc, ela-

---

[1] Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, București, 1955, Editura Academiei, p. 18.
[2] A JI, III, 1957, p. 87.

borată de munteni, caracterul îngrijit nu se mai menține în aceeași măsură. Aceasta înseamnă că, de fapt, nu ne găsim atît în fața unor deosebiri regionale, cît a unora care decurg din modul de elaborare a cărții. Sporul de calitate trebuie pus în legătură, directă, cu o revenire asupra unui text existent, cu o reelaborare a acestuia. Pe de altă parte, N. A. Ursu a subliniat, în lucrarea sa *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, contribuția foarte importantă, a muntenilor, în acest domeniu. Rolul graiului muntean crește pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, și nu sînt eu cel dintîi care fac o asemenea afirmație. Dar de aici nu rezultă că celelalte graiuri n-au jucat și ele un rol tot atît de însemnat, la fundamentarea și consolidarea limbii române literare. Emil Petrovici a demonstrat că multe dintre caracterele de astăzi ale limbii literare nu sînt muntenești, că graiul moldovenesc a impus o serie de fonetisme și de forme neîntîlnite pe teritcriul Munteniei, după cum tot el a arătat că anume trăsături ale graiului muntean sînt strident regionale[1], fapt demonstrat, mai înainte, cu lux de amănunte, și de G. Ibrăileanu[2].

Unii dintre învățații care pun la baza limbii noastre literare graiul dintre Tîrgoviște-Brașov și, pe lîngă ei, și alții susțin că *Biblia de la București* (1688) marchează un moment hotărîtor în impunerea graiului muntean în limba literară. Îmi pare rău, dar nu pot fi de acord nici cu acest punct de vedere care pleacă, iarăși de la un element subiectiv și nu se întemeiază pe o cercetare de adîncime a particularităților ling-

---

1 *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, (în „Limba română" IX, 1960, nr. 5, p. 60-78).

2 *Istoria literaturii române. Epoca Conachi* (v. AUI, VI, 1960, fasc. 2, p. 70-74).

vistice din această traducere. S-a străduit, oare, cineva să dovedească în ce constă caracterul muntenesc al „limbii" din prima redacțiune integrală a bibliei în românește sau ne găsim și aici, ca în atîtea alte cazuri, în fața unor afirmații apriorice, determinate numai de locul unde a fost tipărit textul respectiv ? A comparat cineva această traducere cu aceleași pasaje din *Noul Testament* (1648), de la Bălgrad, care pare mai „muntenesc" decît Biblia ? Cum se explică deasa întrebuințare a perfectului compus în paginile Bibliei, în locul perfectului simplu din *Noul Testament* sau, în general, preferința traducătorilor Bibliei pentru formele analitice, perifrastice, spre deosebire de cei ai *Noului Testament* care cultivă, de preferință, formele sintetice ?

Iată, puse față în față, o serie de forme paralele care pledează, în cazul traducătorului *Bibliei* (1688), pentru formele analitice. În *Noul Testament* (1648) avem, în aceste cazuri, forme sintetice[1].

1648	1688
13 : aduset	ați adus
17 : petrecum	am zăbovit
19 : Mersem	am mers
să adună	s-au împreunat
23 : vă puse	v-au pus
o agonisi	o au cîștigat
25 : zise	au zis
purcesem	am purces

[1] Cifra din stînga trimite la pagina de unde am luat exemplul, din ediția *Codicelui voronețean* (1885).

	să rugă	au făcut rugă
	zisese	au fost zis
27 :	rămasem	am rămas
	rămasem	am îngăduit
	rămasem	am mas
	agiunsem	am sosit
31 :	crezură	au crezut
	primiră	ne-au primit
	făcuse	au făcut
35 :	alergă	au alergat
39 :	căzui	am căzut
	gonii	am gonit
	străluci	au fulgerat
41 :	auzii	am auzit
	răspunș	am răspuns
	văzură	au văzut
	văzui	am căutat
49 :	scorni	face price
51 :	făcuse	au fost făcut
55 :	slobozi	au slobozit
	scoș	l-am scos
57 :	trimeș	am trimes
	dusără-l	l-au dus
59 :	pogorî	pogorîtu-s-au
	stătură	au arătat
61 :	mă suii	m-am suit
63 :	venii	am fost venit
	mă aflară	m-au aflat
65-67 :	răspunse	au răspuns

Scanned with OKEN Scanner

77 :	văzui	am văzut
	să sculă	sculatu-s-au
85 :	ajunsem	ne-am pogorît
89 :	putum	am putut
95 :	luară	au luat
97 :	înțeleseră	au cunoscut
99 :	vindecă	l-au vindecat
101 :	rămasem	am așteptat
	ieșiră	au ieșit
	dede	au dat
103 :	vrură	au vrut
105 :	auziră	au auzit

Situația inversă cu apariția formelor compuse în *Noul Testament* și a celor simple în *Biblie*, ne întîmpină extrem de rar:

19 :	am fost	fui
53 :	deade veste	spuse
55 :	dus-am (pre el)	îl pogorîi
119 :	au zis	zise

Dacă nu uităm că perfectul simplu și mai mult ca perfectul actual, din limba literară, sînt, în general, ca și necunoscute în vorbirea românilor din zonele nordice ale țării, că românii din aceste părți arată mare preferință pentru perfectul compus și pentru mai mult ca perfectul perifrastic, nu se poate să nu ne întrebăm dacă textul *Bibliei de la București* n-a avut, cumva, la bază, manuscrisul moldoveanului Nicolae Milescu, revăzut, cum se crede tot mai hotărît, în vremea din urmă, de Dosoftei mitropolitul, dacă teoria mai veche, emisă încă la 1870, de B. P. Hasdeu și îmbrățișată

Scanned with OKEN Scanner

și de alți lingviști și istorici literari[1], nu s-ar cuveni să fie reluată chiar dacă ea n-a fost acceptată de unanimitatea specialiștilor noștri[2]. Merită de asemenea, să fie menționată părerea după care această traducere nu este decît o operă de colaborare rezultată din eforturile comune ale ardelenilor, moldovenilor și muntenilor. Dar, în acest caz, mai putem vorbi de caracterul ei muntenesc ?

Spre ideea că *Biblia de la București* este o operă de colaborare și nu una datorită exclusiv muntenilor, duce și repartizarea cu totul inegală în paginile ei, a formelor de perfect simplu și de perfect compus. Pe baza unui sondaj, realizat cu ajutorul unor colaboratori ai mei din cadrul Catedrei de Limba română de la Universitatea din Iași, care au urmărit un număr redus de pagini, în acest scop, am obținut următoarele date :

	Perf. compus	Perf. simplu
1. I. Lobiuc (Predoslovie I (p. 2-3) ;	30	—
Predoslovie II (p. 3-4) ; text (1-6)	61	3
	107	215
2. C. Frîncu (p. 129-136)	194	6
3. A. Turculeț (p. 391-400)	156	182
4. D. Irimia (p. 567-576)	142	116
5. P. E. Zugun (p. 699-708)	345	411
6. C. Andrei (p. 9 25-932)	121	144
TOTAL	1 156	1 113

1 Vezi bibliografia la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi III*, 1945, p. 218-219.

2 Const. Solomon, *Biblia de la București* (1688). *Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932.

Într-o lucrare de licență, asupra *Limbii Bibliei de la București*, susținută în iunie 1969, Steliana Antonescu, urmărind același paralelism în cîteva capitole din primele două cărți ale Bibliei, a obținut următoarele date, deosebite de cele de mai sus:

		Perfectul simplu	Perfectul compus
Facerea,	cap. 1	44	6
	cap. 2	27	8
	cap. 3	22	6
Ieșirea	cap. 1	32	6
	cap. 2	30	16

Concluzia deosebită spre care ne îndeamnă interpretarea datelor la care a ajuns Steliana Antonescu își găsește explicația în faptul că cele două capitole asupra cărora s-a oprit ea fac parte, amîndouă, din *Vechiul Testament* și, mai ales, că textul respectiv a fost preluat, cum susțin toți specialiștii, fără modificări fundamentale, din traducerea efectuată în secolul al XVI-lea a *Paliei de la Orăștie* (1582). Dacă în adevăr lucrurile se prezintă așa, atunci formele de perfect simplu s-ar putea explica prin reflectarea, în limba traducerii respective, a graiurilor din vestul Transilvaniei, în primul rînd a subdialectului crișan în care perfectul simplu continuă să fie viu (v. ALR VII, hărțile 1980 (*văzui, văzuși*), 1983 (*arsei*), 1984 (*ascunsei*) 1985 (*copsei*), 1986 (*făcui*), 1987 (*zisei*), 1988 (*spusei*), 1991 (*auzii*), 1994 (*omorîi*).

Forma de perfect compus, *am căutat*, din *Biblie*, care am văzut că înlocuiește un perfect simplu din *Noul Testament*, *văzui*, (pag. 41 din CV), este arde-

lenism, din aceeași familie cu substantivul *cotătoare* <oglindă>, pe care îl găsim în graiul crișan. Într-un articol intitulat *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, publicat în revista „Transilvania" LXXII, 1941, Emil Petrovici punea, printre particulatitățile graiului crișan, atît pe *cătătoare* <oglindă> cît și pe *mă caut în oglindă* <mă privesc, mă uit în oglindă> : „Pe harta nr. 1 am indicat prin diferite linii ariile înlăuntrul cărora în loc de *nas*, se zice *nari*, în loc de *nani-nani* se cîntă copilului din leagăn *abua*, în loc de *colindători* se zice *corindători*, în loc de *oglindă* se zice *cotătoare*, în loc de *copil* se zice totdeauna *prunc* și în loc de *mă privesc în oglindă* se zice *mă caut în oglindă*" (p. 3 a extrasului)[1].

Ardelenismul *căta*, în locul lui *privi*, apare și în *Cazania lui Varlaam*. Iată exemplele respective, după ediția din 1943 :

„Iară ei adusără pînile și peștii. Și dacă le luă dzise să șadză nărodul pre iarbă. Iară Sventția sa rădică-și ochii și *căută* în ceriu, adeverind că din ceriu au venit de la părintele și învățînd pre noi să nu ne atingem de bucate la masă să mîncăm fără blagoslovenie, mainte de ce nu vom mulțămi lui Dumnedzău, celuia ce ne hrănește. Pentru aceea *căută* spre ceriu și blagoslovi și frîmsă" (p. 193).

„Cînd Moisi, acela marele proroc, de nu putu să *caute* în fața ta, dară eu cum voi atinge al tău svînt creștet cu mîni păcătoase" (p. 413).

„Pentru aceea și cu mir se unge întîi în frunte, ca să nu *caute*, nice să prăvască lucrurile cele ceșnte a ceștii lumi" (p. 414).

[1] Cfr. și Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei, p. 41, unde alături de exemplele de mai sus, se indică și alte cuvinte caracteristice graiului crișan.

Ar fi interesant de urmărit frecvența lui *prunc*, alături de sinonimele sale, în textele vechi, începînd cu manuscrisele maramureșene, tipăriturile coresiene, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Cazania lui Varlaam*, cărțile lui Dosoftei, pînă la *Biblia de la București*. Caracteristic graiului crișan, cum a arătat Emil Petrovici, cuvîntul s-a impus în limba literară datorită tocmai prezenței lui în textele vechi, în primul rînd în cele religioase. Acestea, la rîndul lor, l-au luat din graiurile ardelenești, mai precis din subdialectul crișan. Frecvența lui mare în opera lui Arghezi și, mai ales, în cea a lui Sadoveanu se explică, se înțelege, și prin circulația largă a cuvîntului în limba veche dar și prin contactul permanent pe care Sadoveanu l-a avut cu graiurile românești de pretutindeni. În cazul lui Arghezi, cuvîntul se explică, desigur, mai ales, prin preocupările de natură religioasă ale poetului, într-o anumită perioadă a vieții sale. La Sadoveanu, prezența lui *prunc* va fi fost dictată, uneori, de necesitatea varierii expresiei, știut fiind că marele scriitor a urmărit, pe plan cu totul neobișnuit, „promovarea" diferitelor sinonime în limba literară. Nu-i mai puțin adevărat, însă, că în lucrări ca „Valea Frumoasei", „Depărtări", „Ochi de urs", „Cele mai vechi amintiri" ori în unele romane istorice cuvîntul nu este cerut numai de nevoia de a înlătura eventualele repetiții ci și din motivul că el subliniază, acolo, realități care nu pot fi exprimate cu nici unul dintre celelalte sinonime, că el, mai mult decît oricare altul, contribuie la crearea unei atmosfere proprii epocii vechi sau culorii locale. Numai așa vom înțelege de ce ne întîmpină cuvîntul de 15-16 ori în „Ochi de urs" și niciodată în „24 iunie", cu toate că cele două titluri sînt înmănunchiate sub aceeași

copertă (1938). Din motive asemănătoare, *prunc* apare la fel de des și în „Poveștile de la Bradu-Strîmb".

Frecvența relativ redusă a lui *prunc*, în cele mai multe texte din secolul al XVI-lea, duce la concluzia că ponderea graiului crișan la formarea limbii literare este, totuși, secundară în raport cu graiurile ardelenești din sud ori cu cel maramureșean[1]. Afirmația nu trebuie luată la modul absolut, se înțelege. O cercetare paralelă a sinonimelor lui *prunc*, pe baza răspîndirii lor în textele vechi, n-ar fi lipsită de interes. Ne-ar ajuta, împreună cu alte fapte, la fixarea, cu mai mare precizie, a zonei geografice în care s-au putut pune bazele limbii noastre literare.

Așa cum *căta*, de mai sus, nu poate fi explicat, în paginile Bibliei, dacă nu admitem o influență a graiurilor de peste munți, în primul rînd a subdialectului crișan, tot așa *om*, cu înțelesul de *bărbat*, nu se justifică fără raportarea lui la realitățile din Moldova, unde, după cum se știe, se spune, pînă astăzi, *omul meu*, în loc de *bărbatul meu*, mai precis de *soțul meu*.

Caracterul muntenesc al limbii din marea traducere de la 1688 este pus la îndoială și de Ovid Densusianu, care, în cursul litografiat, ținut la Universitatea din București, în anul 1935-1936, și intitulat *Limba română în secolul al XVII-lea*, spunea: „Referindu-ne la fonetică, e de amintit o particularitate întîlnită des în tipărituri: întîlnim cuvîntul *Dumnezău, dumnezăiesc*, cu *ă* în loc de *e*. Mai apare *ă* și în alte cazuri ca, de exemplu, în *deșărt, șădea* etc. *Chiar forma așa de caracteristică pentru graiul muntenesc*, **seară**, *apare mai des cu fonetismul* **sară**, *ca în Moldova și alte regiuni.*

1 Acesta din urmă intră în discuție în special cînd e vorba de textele rotacizante.

La Coresi sînt întrebuințate unele muntenisme, totuși constatăm o unitate, care nu apare, așa cum ne-am aștepta, în Biblia lui Șerban. Și atunci ne întrebăm: cum se face oare că acei care au tradus, cu multă silință, au tipărit, cu multă îngrijire, întreaga Biblie au lăsat să se strecoare asemenea forme? De ce concesiune, pentru unele forme locale? Mărturisesc că explicația nu e ușor de dat. Nu putem ști întrucît cei care au colaborat și-au impus unele preferințe. Mai intervine însă altceva: întrucît unele din aceste forme nu ar fi de atribuit culegătorilor? Iată, prin urmare, ceea ce, ca o impresie generală, scade întrucîtva valoarea atestărilor fonetice din *Biblia* lui Șerban (p. 21-29)[1].

Explicația pe care n-o întrezărea Densusianu, a lipsei de unitate a limbii din *Biblie*, constă tocmai în caracterul colectiv al acestei traduceri, în faptul că alcătuitorii ei au „împrumutat" pasaje întregi, din textele anterioare, pe de o parte, și au fost ajutați, în definitivarea ediției, de cărturari nemunteni, pe de altă parte. Se știe, astăzi, că Mitrofan, fostul episcop de Huși, a jucat un rol important în tipărirea acestei cărți.

Dar fonetismele citate de Ovid Densusianu ne mai sugerează ceva. Spre deosebire de secolul al XVI-lea, cînd limba noastră scrisă reflectă mai ales trăsături caracteristice vorbirii din Transilvania de sud, în secolul următor numărul mare de cărturari moldoveni și valoarea personală a celor mai mulți dintre ei determină o serie de schimbări care apropie limba textelor respective de vorbirea moldovenească. Marea traducere dinspre sfîrșitul secolului al XVII-lea poartă tocmai amprenta acestei schimbări de orientare care a putut

[1] Cfr. și Ovid Densusianu, *Opere*, III, 1977, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

fi determinată nu numai de activitatea impresionantă a moldovenilor, în toate direcțiile (scrieri religioase, cronici, literatură juridică etc.), ci și de revizuirea, de către Dosoftei, a traducerii lui Nicolae Milescu, despre care se susține că ar sta la baza imprimării *Bibliei de la București.*

Cei care au făcut afirmații categorice asupra caracterului muntenesc al limbii din *Biblia de la București* au neglijat informațiile de natură istorică, pe care le avem asupra acestei traduceri, după cum n-au luat în considerație spusele unor specialiști mai vechi. Așa, de exemplu, Ion Bălan a susținut, în *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 163, că *Biblia* „copiază adeseori pe de-a întregul, fără să modifice măcar un cuvînt". Ideea este reluată, mult mai tîrziu, de N. Cartojan, în *Istoria literaturii române vechi* III, București, 1945, p. 216-217: „După colaționările făcute de colegul Ciobanu, și după dînsul, și de noi, rezultă că pentru *Vechiul Testament* un izvor sigur a fost *Palia de la Orăștie* — fără să putem determina deocamdată dacă *Palia* a fost folosită direct sau indirect, printr-un intermediar. *Pasagii din textul Paliei corespund întocmai, cuvînt cu cuvînt, cu textul Bibliei lui Șerban.* Un al doilea izvor a fost probabil *Biblia* lui Nicolae Milescu, dar în ce măsură traducerea spătarului moldovean a fost utilizată de traducătorii *Bibliei* din 1688 nu putem preciza, deoarece manuscrisul lui Milescu s-a pierdut. *Dar din comparația făcută în anii trecuți de d-l Ciobanu între ms. 4389 și Biblia lui Șerban, rezultă că traducătorii Bibliei au avut la îndemînă și acest izvor.* Pentru *Noul Testament*, traducătorii s-au folosit de textul *Evangheliarului* și al *Apostolilor*, tipărite la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și de *Noul Testament* al lui Simion Ștefan și

chiar de tipăriturile lui Coresi. *Biblia lui Șerban este sinteza tuturor sforțărilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate țările românești, pentru a înveșmînta cuvîntul Domnului în haina limbii naționale. Din confruntarea tuturor textelor anterioare cu originalul grecesc, ei au îndreptat erorile de sens și au ales cuvintele care, înțelese în toate ținuturile românești, aveau mai multă rezonanță în suflete și care, în același timp, exprimau cu mai multă exactitate noțiunea originalului grecesc.* Este o limbă vie românească, cu frumoase cadențe ritmice".

Din citatele de mai sus, și din altele care se mai pot da din tot felul de autori, de la Aron Densușianu[1], I. Nădejde[2] și A. Philippide[3], la Giorge Pascu[4] și Sextil Pușcariu[5], pînă la Ștefan Ciobanu[6], la Al. Rosetti-B. Cazacu[7] și Al. Piru[8] ori I. D. Lăudat[9], rezultă în mod clar, că ne găsim în fața unei opere de colaborare, luată în sensul cel mai larg cu putință. Este vorba, pe de o parte, de utilizarea tuturor textelor anterioare iar, pe de altă parte, de un colectiv mai mare, format nu numai din munteni, care are rolul de a pune în concordanță diferitele tendințe din scrisul, neunitar, de pînă atunci, din cele trei țări. Cu unele idei care vin de la N. Iorga, direct sau prin N. Cartojan, Al. Rosetti și B. Cazacu subliniază atît caracterul colectiv

---

[1] *Istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1894, p. 198.
[2] *Istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1886, p. 153.
[3] *Introducere în istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1888, p. 143.
[4] *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 86-87.
[5] *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 128.
[6] *Istoria literaturii române vechi* I, București, 1947, p. 300-301.
[7] *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 146.
[8] *Literatura română veche*, București, 1962, p. 201-202, 216.
[9] *Istoria literaturii române vechi, Partea I*, București, 1962, p. 188 nota.

Scanned with OKEN Scanner

al acestei traduceri cît și valoarea ei, în istoria limbii române literare : „Într-adevăr, prin *Biblia de la București*, operă de proporții monumentale pentru acea epocă, *se pune în circulație o limbă literară care reprezintă sinteza eforturilor tuturor scriitorilor eclesiastici români de pînă atunci* și se deschide calea pe care se va dezvolta limba română literară de mai tîrziu" (op. cit. 147).

Dar, în această situație, mai poate fi vorba de „impunerea graiului muntenesc ca bază a limbii literare" ?[1]. Ni se pare că punctul de vedere după care trebuie să ne conducem nu poate fi decît cel exprimat de N. Iorga în *Istoria literaturii românești*, II. De la 1688 la 1780, ediția a II-a, București, 1928, p, 77 : „Tipărirea la București, a strălucitei Biblii din 1688 *a adus o schimbare hotărîtoare în ceea ce privește rolul pe care îl au de acum înainte, în literatura bisericească, cele trei țări românești, a căror muncă pe terenul acesta se lega într-un singur mănunchi în marea publicație a lui Șerban Vodă*".

Aprecierea laudativă, în general, asupra traducerii de la 1688 se datorește, pe de o parte, valorii ei reale, stadiului superior al limbii în care este scrisă, dar și faptului că ne găsim în fața primei transpuneri integrale, a Bibliei, în românește. De aceste calități au fost impresionați cei dintîi cercetători care au întîrziat, cu răbdare, asupra paginilor cărții. Alții, de mai tîrziu, au împrumutat, în cele mai multe cazuri, părerile înaintașilor, foarte probabil fără să se mai angajeze într-o lectură integrală a traducerii.

[1] Rosetti-Cazacu, op. cit., p. 156. Afirmația ni se pare vulnerabilă și sub alt aspect ; lucruri aproape identice s-au spus și cînd a fost vorba de Coresi (p. 43-44). Dacă graiul muntean s-a impus în secolul al XVI-lea, prin traducerile coresiene, nu mai are sens re/enirea, asupra acestei probleme, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd se tipărește Biblia de la București.

Scanned with OKEN Scanner

O opinie singulară, multă vreme, asupra acestei mari traduceri întîlnim la Samuil Micu, autorul celei de a doua transpuneri integrale a Bibliei în limba română. Pentru cine îl cunoaște pe strălucitul cărturar ardelean nu încape nici o îndoială că aprecierile sale pleacă din cea mai curată bunăcredință, cînd în prefața *Bibliei de la Blaj* (1795)[1], intitulată „Cătră cetitoriu", zice :

„Scriptura sfîntă, carea cu cuvînt elinesc și Biblia să zice, de pre limba elinească din izvodul celor șeapte-zeci de dascăli, românește tălmăcită, *la anul 1688 în București s-au tipărit, dar cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc, și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile bisericești ; care în toate bisericile românești să cetesc, și pentru aceea pretutindenea tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles ; cît acea tălmăcire aceii Biblii mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeles, ba pre alte locuri tocma fără de înțeles iaste...*".

Am dat citatul de mai sus nu pentru a umbri meritele celor care și-au legat numele de realizarea și tipărirea acestei traduceri, ci mai mult din dorința de a evidenția ideea că aprecierile laudative de care a avut parte nu plecau atît de la valoarea ei intrinsecă cît de la faptul că e prima Biblie integrală în limba română. Sub aspectul frumuseții limbii, a clarității în expunere ori a siguranței cu care sînt întrebuințate, în sensul lor cel mai propriu, unele cuvinte, traducerea de la 1688, rămîne, de multe ori, în urma *Noului Testament de la Bălgrad* (1648).

---

[1] Vezi BRV II, 1910, p. 38 .

Scanned with OKEN Scanner

Din discuția de pînă aici, care n-a putut epuiza problema, rezultă, cred, destul de clar, că limba textelor noastre vechi nu poate fi confundată cu particularitățile graiului dintre Tîrgoviște și Brașov, că această arie a fost adusă în discuție din motive extralingvistice. Trăsăturile cele mai importante ale limbii scrierilor din secolul al XVI-lea se suprapun peste caracterele graiului ardelenesc din sud, cu infiltrații în Banat și în sudul Crișanei. Acest grai, din sudul Transilvaniei, la rîndul lui, nu trebuie confundat cu graiurile muntenești; cele cîteva trăsături comune, ale lor, nu sînt influențe din sudul Carpaților, cum mai cred unii, ci infiltrații ardelenești în graiurile din Oltenia și Țara Românească, prin intermediul unor emigrări la care ne-am referit în treacăt. Problema ar putea fi adîncită pe baza unor cercetări dialectale, plecînd de la atlasele lingvistice de care dispunem pînă în momentul de față. S-ar putea vedea, cu această ocazie, cît de numeroase sînt faptele lingvistice din sudul Carpaților coborîte din Transilvania pe Olt și, în special, pe Jiu. Din hărțile atlasului Olteniei, spre exemplu, se constată cum regiunea dinspre munte a județului Gorj aparține, sub aspect dialectal, mai degrabă zonei din sudul Transilvaniei decît Olteniei. În același timp nu trebuie să neglijăm alt amănunt caracteristic și anume: dintre elementele cu adevărat specifice textelor noastre vechi, nici unul nu aparține numai graiurilor din sudul Carpaților, fără să fie cunoscut în partea de jos a Transilvaniei, în Banat, și Crișana, așa cum altele, foarte numeroase, caracterizează pînă astăzi, graiurile din Transilvania sudică (cu Banatul și Crișana), dar nu sînt cunoscute în Muntenia și Oltenia, decît, cel mult, sub forma unor „revărsări" sau influențe ardelenești.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ȘI TEXTELE ROTACIZANTE

A doua teorie referitoare la originea limbii române literare, după cea emisă de Alexandru Lambrior și de Bogdan Petriceicu-Hasdeu, la care au aderat specialiștii bucureșteni, a fost pusă în circulație de Nicolae Iorga[1]. Ea avea să fie îmbrățișată și dezvoltată, în primul rînd, de clujeni, printre care vom pomeni pe Sextil Pușcariu[2], Al. Procopovici[3], N. Drăganu[4].

După acești învățați, limba română literară își are originea nu în tipăriturile coresiene, ci în textele rotacizante, localizate, de cei mai mulți dintre ei, în zona de nord a Transilvaniei și, mai ales, în Maramureș. Singur N. Drăganu se gîndește la o arie mai largă în care ar trebui inclus și Bihorul.

---

[1] *Istoria literaturii românești*, București, 1925, p. 192-193. Afirmația cea mai veche, în acest sens, apare însă în *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688* (în „Studii și documente cu privire la istoria românilor", VII, Bucuresti 1904, p. XVIII-XIX).

[2] *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 71. Cfr. și *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 82-83 și *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 71-72, 75.

[3] *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți, 1930, p. 125, 136. Cfr. și revista „Făt Frumos", II, 1927, p. 71-80, 104-111.

[4] *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și codicele Marțian*, București, 1914, p. 7.

Este interesant de semnalat faptul că, la un moment dat, teoria respectivă l-a atras și pe G. Ibrăileanu[1], dar numai pentru scurtă vreme. Ulterior, el a îmbrățișat punctul de vedere al lui Philippide, despre care am vorbit în „Limba română" XXIII, 1974, nr. 6, p. 479-486 (vezi mai departe !), și căruia i-a rămas credincios pînă la sfîrșitul vieții. Dar înainte de a se fixa pe această poziție, Ibrăileanu plătește tribut concepției pe care a impus-o Nicolae Iorga, însă nu multă vreme, întrucît își va găsi, repede, un drum propriu : „Am spus că limba bisericească ajunge limbă literară. Cum vedem, cele dintăi texte bisericești sînt din nordul Daciei, scrise în limba din Maramureș, Ardeal și Moldova de nord. Și cele dintăi cărți din Moldova și Ardeal nu-s decît copii de pe aceste cărți. Așa că, *dacă trebuie să spunem că un dialect s-a impus ca limbă literară, atunci acest dialect e cel din nordul Daciei.* Și dacă cei ce au făcut descălecatul al doilea în Moldova vorbeau limba din acele texte, vedem că limba literară a fost aceea a claselor înalte din Moldova[2].

Deci dialectul din Moldova s-a impus ca limbă literară tocmai contrar cu părerea d-lor Haneș și Pușcariu[3], care susțin pe cel din Muntenia. D-l Iorga, în *Istoria literaturii religioase a românilor*, susține chiar că Maramureșul a fost „Toscana" românilor, că adică el ne-a dat limba literară" (*Opere* VII, 1979, pag. 149)[4].

---

[1] *Istoria literaturii române. Epoca Conachi*, curs litografiat, Iași, 1909, p. 70, 73, 82, 89. De fapt Ibrăileanu se arată mai mult un adept al husitismului, nu și al Maramureșului ca patrie primitivă a limbii române literare. Pentru el, localizarea cuprinde o zonă mai largă și anume: Maramureșul, Transilvania de Nord, Bucovina și Moldova de Nord. Cfr. *Opere* VII, 141, 144, 145-146.

[2] Cu această afirmație, din ultima frază, nu putem fi de acord și nu vedem cum ar putea fi dovedită. Ibrăileanu merge, aici, pe urmele lui Dimitrie Cantemir (*Descriptio Moldaviae*).

[3] Numele învățățatului lingvist din Cluj apare, aici, în mod nejustificat.

[4] În cursul din 1909, la pag. 89-90.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o vreme în care cercetările referitoare la limba română veche erau abia la început, cînd textele din secolul al XVI-lea nu ajunseseră să fie cunoscute decît foarte vag, de multe ori după relatările, sumare și ele, ale altora, A. D. Xenopol a emis ipoteza că *Psaltirea scheiană* și *Codicele voronețean* ar putea să provină din aceeași zonă în care au apărut textele măhăcene La teoria maramureșeană, la care se adaugă varianta Drăgan, istoricul ieșean credea că poate aduce un punct de vedere nou, formulat în felul următor:

„Măhaciul a fost pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea adăpostul mai multor preoți cărturari, din care cel mai însemnat este popa Grigorie, care a lăsat mai multe lucrări de cuprins religios, traduse din limba slavonă. Acești autori înfățișează în scrierile lor particularitățile fonetice ale limbii districtului lor, și anume mai ales fenomenul rotacismului, pe cînd tot cărțile românești copiate de popa Grigorie, însă provenite din alte părți, nu-l prezintă. Așadar numai concepțiile ieșite din propria minte a scriitorilor moțeni și din propriul lor grai, conțin schimbarea lui *n* în *r*, pe care o întîlnim și în manuscriptele de la Voroneț și Scheia. Dacă mai adăugim la această particularitate și împrejurarea că ambele texte, și acele ale moțenilor și acele conținute în manuscriptele pomenite, fac o deosebire constantă între cele două sunete apropiate *z* și *dz*, scriind ambele *dzi, dzece, dumnedzeu, dzice* și *zăbale, zidire, zori, dezlega, răzvrătire* etc., atunci nu vom putea face altfel decît să admitem că *manuscriptul scheian și cel din Voroneț au văzut lumina tot în Măhaci, care pare a fi fost un centru de lumină intelectuală ascuns în umbra codrilor seculari.*

Într-adevăr, în afară de popa Grigorie, acest sat mai văzu răsărind din sînul său încă alți preoți cărturari ; astfel, doi ucenici ai lui popa Grigorie, care, deși nu ne sînt cunoscuți prin numele lor, totuși arată individualitatea lor alta decît aceea a învățătorului, în icoana deosebită a scrierii lor și în unele particularități lingvistice și ortografice. *Prin urmare, e mai mult decît probabil că vreun antecesor al popii Grigorie va fi scris, tot în Măhaci, textele cele atît de pline de rotacisme, cuprinse în manuscriptele de la Voroneț și Scheia*"[1].

Astăzi, ideea aceasta nu se mai poate susține și ea a fost adusă în discuție mai mult sub titlu informativ. Nu putem uita, însă, că, multă vreme, părerile referitoare la textele noastre vechi au fost vizibil contradictorii. Faptul se explică, în primul rînd, prin lipsa informațiilor pe care le avem, din epoca respectivă, ca și prin cunoașterea neaprofundată a graiurilor actuale din Transilvania. Argumentele pe care se pot sprijini specialiștii, în asemenea împrejurări, sînt numai de natură lingvistică. La cunoașterea insuficientă a graiurilor de astăzi se mai adaugă ceva, poate chiar mai important ; este vorba de numărul redus de texte vechi, care au ajuns pînă la noi, și, prin urmare, imposibilitatea unei comparări a stărilor de lucruri nu atît la nivelul epocii noastre cît la cel al secolului al XVI-lea. Fără îndoială că anumite particularități regionale, cum sînt, printre altele, rotacismul, palatalizarea labialelor, prezența lui *u* final ori paralelismele de tipul *giudeca-judeca, dzice-zice, sară-seară, rău-reu, tînăr-tinăr* și multe altele, pot constitui un punct de orientare în discuția noastră. Cîștigul ar fi, însă, cu mult

---

[1] A. D. Xenopol. *Istoria românilor în Dacia Traiană*, V, Iași, Șaraga 1896, p. 195-196.

mai mare în situația în care am avea siguranța că repartiția dialectală a acestor fenomene era sau nu era deosebită de actuala lor răspîndire geografică.

Dacă, în general vorbind, reprezentanții primei teorii consideră că românii au fost determinați de sașii luterani să scrie cărți în limba națională, și susținătorii cei mai hotărîți ai acestei teorii sînt Ovid Densusianu și Al. Rosetti, reprezentanții teoriei după care textele maramureșene, rotacizante, ar sta la baza limbii noastre literare pun toată greutatea pe influența husită. Că probele aduse în sprijinul acestui punct de vedere n-au fost convingătoare este altă vorbă. În timpul din urmă, sînt combătute toate teoriile fundamentate pe o bază externă (catolicism, husitism, luteranism etc.) și îmbrățișat punctul de vedere după care românii au început să scrie, în limba națională, datorită unui imbold propriu. La o asemenea concluzie a ajuns, printre alții, P. P. Panaitescu, în lucrarea intitulată *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965. Înaintea lui Panaitescu, acest punct de vedere a fost susținut de Șt. Ciobanu, într-o comunicare prezentată la Academie în ziua de 21 februarie 1941, intitulată *Începuturile scrisului în limba românească* și publicată în același an. Dar și Ștefan Ciobanu a putut împrumuta teoria respectivă de la alții fiindcă, înaintea lui, a susținut lucruri asemănătoare T. Palade, *Cînd s-a scris întîi românește ?* (Extras din revista „Arhiva", anul al XXVI-lea), Iași, Tipografia H. Goldner, 1916 : „Primele începuturi de texte religioase scrise românește după o veche concepție, care a persistat la noi multă vreme și a avut numeroși reprezentanți, se datoresc propagandei luterane

din Ardeal, în sec. al XVI-lea. După alta mai nouă, datorită d-lui Ilie Bărbulescu, texte religioase s-au scris în românește și înainte de luterani și calvini, încă din sec. al XV-lea, prin influența catolică, care a provocat un curent românesc[1]. Iar după dl. Iorga, după ce și-a schimbat convingerea dintîi, ce era la fel cu cea veche, se datoresc propagandei husite de la noi, în sec. al XV-lea. Cercetînd însă amănunțit aceste teorii, argumentele pe care se sprijinesc, precum și literatura referitoare la ele, *eu am ajuns la convingerea că texte religioase românești s-au scris începînd cu secolul al XV-lea, datorită în primul loc unui curent românesc, care tindea să înlocuiască limba slavă din oficialitatea noastră prin limba națională*; iar celelalte influențe externe — bogomilică, catolică, husită sau luterană n-au făcut decît să alimenteze și să argumenteze acest curent" (p. 7-8). Ideea este reluată, la sfîrșitul broșurii, în concluzie: „Întrucît nu sînt dovezi materiale care să constate că prin influența catolică sau husită de la noi, din secolul al XV-lea, s-a început a se scrie texte religioase românești, și întrucît se constată la noi un curent vulgar românesc, care tindea la întrebuințarea limbii noastre, în cele bisericești, încă din secolul al XIV-lea, se poate spune că acestui curent noi îi datorim, în primul loc, aceste texte; iar influențele externe — catolică, husită sau luterană — n-au făcut decît să-l alimenteze, dîndu-i un implus mai mare" (p. 27).

Cel dintîi care s-a gîndit la imboldul propriu pare să fie A. D. Xenopol, care, în același volum V din *Istoria Românilor*, Iași, Șaraga, 1896, p. 193, scria:

[1] Cfr. G. Istrate, *Apa viția primelor texte românești în concepția lui Ilie Bărbulescu*, în AUI, XVII, 1971, p. 1-5.

„Poporul român fusese din vechime deprins a se ruga într-o limbă înțăleasă către Dumnezău. Pe cînd el vorbea încă latinește, avea cărțile lui sfinte, scrise în această limbă, dovadă terminul de *sfînta scriptură*. El nu se putea mulțămi deci numai cu limba slavonă ca organ de cugetare religioasă și de aceea alăturea cu cărțile slavone impuse românilor prin stăpînirea bulgară se vor fi mănținut în toate timpurile și cărți scrise pe înțăles, adecă în limba vorbită de poporul român, care însă nu vor fi fost întrebuințate decît prin excepțiune în slujba bisericească și vor fi fost cetite numai de acei doritori de a cunoaște prin ei înșiși obiectul credinței lor. Asemine trebuință fiind totdeauna simțită de poporul românesc, întîlnim la el cărți de religie scrise în limba lui din vremuri îndestul de vechi, alăturea cu cele slavone".

Și dacă, în pasajul de mai sus, ideea nu-i exprimată decît vag, o găsim formulată mai precis numai cîteva pagini mai departe :

„Aflarea unui manuscript religios românesc încă de pe la jumătatea secolului al XVI-lea în Muntenia, înainte chiar ca județii sași ai Brașovului să fi luat măsura de a pune să tipărească cărți de religie în limba română, întărește mult părerea sprijinită pe manuscriptul voronețean, că *românii ar fi posedat scrieri românești referitoare la religie cu mult înainte ca luteranii din Transilvania să fi fost început și ei a împinge pe români către întrebuințarea bisericească a limbii lor.*

Pe lîngă aceste texte mai întinse, aflăm și altele mai mult fragmentarii de un cuprins religios, toate traduse din limba slavonă, substratul pe care s-a înălțat toată cultura reflexivă a poporului român. Astfel tot acel preot Grigore Măhăceanu sau ucenicii lui traduc în

Scanned with OKEN Scanner

românește deosebite bucăți de cuprins religios, precum un fragment din Ioan Chrisostom, un fragment liturgic și două predici. Deși nu ni s-au păstrat dovezi pozitive despre existența altor texte religioase românești din această epocă, noi credem că trebuie să fi fost și altele afară de cele numărate, căci îndată ce vedem că poporul simțea nevoia de a lua cunoștință prin el însuși de preceptele religiunii sale, și că începuse atît de timpuriu cu punerea lor pe românește, nu este nici un motiv care să facă a se opri la aceste cîteva rămășiți, scăpate de urgia timpurilor, tezaurul de cărți religioase românești ale acestui timp. Vom vedea că la aceeași concluzie ne duce și prezența unei literaturi religioase la români, care arată și ea cît de iubitor era poporul de a regăsi în propriul său grai creațiile închipuirii creștine" (p. 202).

Ideea imboldului propriu avea să fie împrumutată de la P. P Panaitescu și de filologul italian Mario Ruffini, autor, printre altele, al cărții *Antologia romena dei secoli XVI e XVII*, Torino, 1964, din a cărei *Introducere* reținem : „Toate trei teoriile precedente[1] presupun, prin urmare, influența străină, de natură religioasă, neglijînd elementul intern ; pe bună dreptate relevă istoricul P.P. Panaitescu că nici un început de literatură religioasă în limba poporului nu și-a avut originea în factori exteriori condițiilor politice și religioase ale statului în care are loc fenomenul ; așa e cazul liturghiei în limba slavă a lui Chiril și Metodiu, determinată de trebuințe specifice politico-religioase ale slavilor din Moravia în lupta împotriva feudalismului germanic favorizat de biserica catolică ; și

1 Este vorba de catolicism, de hustism și de luteranism.

Scanned with OKEN Scanner

tot așa trebuie să fi fost pe teritoriul românesc, unde introducerea definitivă și totală a limbii poporului în toate funcțiile liturgice, realizată prin activitatea a doi patriarhi[1], Dosoftei și Varlaam, și prin traducerea completă a Bibliei în 1688, a fost determinată de rațiuni interne, fără nici o influență dinafară" (pag. XI-XII).

În același timp, trebuie să arăt că dintr-o lucrare specială, cum este aceea a profesorului ceh Josef Macek, *Le mouvement hussite en Bohême*, Praga, 1965, nu se poate deduce, în mod clar, că husiții ar fi exercitat o influență de natura aceasta asupra românilor maramureșeni din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Vom primi, deci, cu toată rezerva cuvenită afirmația pe care N. Iorga o făcea în anul 1925 : *„Noi, al căror scris românesc a început acum cinci sute de ani de la ucenicii lui* [Huss], ne asociem și pentru aceasta din toată inima, la comemorarea de la Praga" (*Oameni cari au fost*, III, București, 1936, p. 176).

Influența husită a fost combătută, de multe ori, în secolul nostru. Este suficient să pomenim, aici, broșura citată a lui I. Palade, pentru perioada mai veche, și contribuțiile lui M. Șesan, dintre cercetătorii de azi. Astfel, în lucrarea acestuia din urmă *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, Cernăuți, 1939, după ce se discută problema pe aproximativ 30 de pagini (6-34), se spune, textual : „Din cele înșirate pînă acum,... trebuie să conchidem că teoria despre husitism ca inițiator al scrierilor în limba română, trebuie abandonată" (p. 35).

Autorul a revenit asupra problemei în articolul *Husiții și ortodoxia*, publicat în „Mitropolia Moldovei

[1] De fapt, doi mitropoliți !

Scanned with OKEN Scanner

și Sucevei", XXXIV, 1958, p. 188, unde concluzia rămîne neschimbată :

„În cadrul acestei reconsiderări intră și problema husitismului și aceasta cu atîta mai mult, că unii dintre husiți au trecut de țara lor și au ajuns pînă la noi, în Transilvania și Moldova. *Din cauza acestei prezențe a lor printre români s-a tras chiar concluzia, greșită, că datorită impulsului lor s-ar fi inițiat traducerea Sf. Scripturi în limba română*"[1].

În această situație, rămîne fără ecou argumentarea lui Al. Procopovici, ultimul susținător convins, printre lingviști, al teoriei, care publica în revista „Făt-Frumos" II, 1927, (mai-iunie, p. 72-80 și iulie-august, p. 104-111), articolul intitulat *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane.*

Sextil Pușcariu va ajunge, spre sfîrșitul vieții la concluzia că teoria emisă de Nicolae Iorga nu mai poate fi susținută și va adera la punctul de vedere al lui Philippide[2].

Nicolae Drăgan se va afilia, în aceeași vreme (1938), teoriei după care luteranismul ne-a determinat să scriem românește și nu va mai susține nici el husitismul[3].

În schimb, Nicolae Iorga, în *Istoria Românilor IV Cavalerii*, 1937, p. 432-439, își menține punctul de vedere.

Dar, înainte de a vedea acest lucru, cred util să mai subliniez un fapt de amănunt, menit să pună în ade-

---

[1] Punctul acesta de vedere este susținut de Milan Șesan și în studiul, recent, *Despre limba liturgică la români. Expunere istorică*, publicat în „Mitropolia Ardealului", XX, 1975, ianuarie-februarie, p. 7-28. Să se vadă, în special, paginile 20-21.

[2] Vezi „Limba română" XXIII, 1974, nr. 6, p. 486 și acest volum pag. 185.

[3] *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, București, 1938, p. 35-36.

Scanned with OKEN Scanner

vărata sa lumină rolul influențelor din afară, în raport cu imoldul intern, în problema introducerii scrisului în limba română.

Am văzut, că, secole de-a rîndul, limba slavă a dominat în biserica românească și problema înlocuirii ei nu i-a preocupat în mod deosebit pe cei care ar fi trebuit să se gîndească la așa ceva. Cînd, în sfîrșit, ea a fost pusă, prin numeroasele traduceri românești din secolul al XVI-lea, drumul către definitivarea ei a fost mai mult în zig-zag decît direct înainte. Greutăți de toate felurile i-au stat în cale ; unele dintre ele au fost pomenite ceva mai sus.

Privită sub acest aspect istoric, problema se prezintă diferit de la epocă la epocă. După ce, o bună bucată de vreme, ea a fost pusă mai ales pe seama unei influențe străine, în funcție de „teoria" pe care o reprezenta un învățat sau altul, de la apariția cărții lui Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română* (1965), au fost alți specialiști care au crezut că totul trebuie pus pe seama imboldului propriu. Adevărul trebuie căutat, cu siguranță, la mijloc, cum s-a putut vedea din cele două citate reproduse din articolul lui T. Palade și cum rezultă și din următorul citat din lucrarea de sinteză a lui N. Iorga, *Istoria Românilor*, pomenită deja, vol. IV, p. 431 :

„Scrisul românesc apăruse de mult în răvașe ca al lui Neacșu de Cîmpulung, informatorul brașovenilor, și în unele însemnări pe documente. Nu odată, mai ales în Moldova, se strecoară în acestea și cuvinte românești, care desigur că ar trebui culese[1]. Dar, în

[1] Dorința lui Iorga a fost realizată abia în anii din urmă cînd G. Mihăilă, depistînd cuvintele respective din tot felul de documente, le-a adunat într-un *Dicționar al limbii române vechi*, (sfîrșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea), București, Editura enciclopedică română, 1974.

biserică, slavona stăpînește fără nici o concurență și în această limbă sacră, a tradiției, se fac și toate inscripțiile lapidare și cele pe multele odoare de metal, dăruite bisericilor. Numai cînd sașii încep, pentru ținutul lor, o operă de propagandă care li s-a disputat fără cuvînt în ultimul timp — fie și cu un amestec de interes comercial — numai atunci, alături de frumoasa carte slavonă, cum a ieșit, nu numai de sub teascurile lui Radu cel Mare, lui Băsărabă-Neagoe, dar și din cele renovate, cu un meșter sîrb, de Radu, fostul Paisie, cari toți lucrează și pentru Moldova, pentru Ardeal, pentru Maramureș, pentru Banat și chiar pentru Balcani, apar tipărituri, a căror origine, întîmplătoare, îmi pare astăzi pe deplin lămurită"..

Dacă din citatul de mai sus s-ar părea că N. Iorga îi are în vedere, în primul rînd, pe sașii luterani, dintre străini, numai două pagini mai departe el subliniază, din nou, rolul pe care l-a acordat, totdeauna, influenței husite :

„Husitismul, religia poporului, în grai înțeles de dînsul, n-a putut să rămîie necunoscut tuturor alor noștri. Era în Ungaria de Sus, pătrunsese în Polonia, în Ardeal ; un Iacob de Marchia trebuise să alerge ca să-l combată ; unguri trecuseră pe la Oituz la coreligionarii lor din Moldova și lucrară la Trotuș întîia traducere a scripturii în vulgară ; predicatori trebuie să fi întovărășit pe colonii maghiari cari, plecați tocmai din cauza eresiei lor, înaintaseră, peste Huși, pînă la Ciubărciu pe Nistru. Alexandru cel Bun însuși, larg față de catolicism și de armeni — mai mult decît Ștefan cel Mare, care mustra aspru pe franciscani cari-l prezintau ca miluitul apusenilor și îi poftea să iasă din țară — îngădui întrebuințarea limbii vorbite

de dînsul și de boierii săi și întru înveșmîntarea cuvintelor dumnezeiești.

Pentru a se crea un atelier de traduceri era bună vechea mănăstire a Dragoșizilor, la Peri. În acest colț între Moldova, Ardeal și Maramureș, și, să nu uităm, sub ocrotirea pîrcălabilor, dregătorilor, aurarilor și vameșilor lui Ștefan cel Mare și ai urmașilor lui, dar nu cu binecuvîntarea episcopilor strict tradiționali din Vad, uneori, ca Anastase, de la care avem o icoană din nenorocire transformată, și amestecați în politică, se putea lucra cu spor. Acolo s-a făcut traducerea acelor părți din Biblie care sînt mai de nevoie în slujba bisericească: *Psaltirea* și *Apostolul*, o tălmăcire a *Evangheliei* înseși putînd fi pusă la îndoială. Cît despre *Cartea Împăraților* și alte elemente ale vechii scripturi, ele fiind menite numai cetirii, călugărașii inițiatori, primii cititori ai graiului vorbit, cea mai scumpă și mai gloriasă a noastră comoară, nu-și dădură osteneală să traducă astfel de texte grele, cum nici parimiile și prorocii, păstrați, cu încă alte capitole ale Bibliei, unor vremuri de cărturari clerici și boieri lucrînd împreună în răgaz" (Iorga, *Istoria Românilor* IV, 1937, p. 433).

Așa cum reprezentanții primei teorii pun toată greutatea pe tipăriturile coresiene, susținătorii celui de al doilea punct de vedere se sprijină pe faptul că manuscriselor rotacizante li se cuvine să stea la baza limbii noastre literare. Unii consideră că aceasta a apărut, dintr-o dată, cu primele texte românești, ceilalți că rolul hotărîtor, în acest domeniu, l-au putut avea nu primele manuscrise păstrate ci tipăriturile din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Și unii și alții vorbesc de *limbă literară* într-o vreme în care românii

abia aveau o limbă scrisă, destul de greoaie și chinuită, departe de a fi în stare să impună normele după care aveau să se conducă adevărații deschizători de drumuri, de mai tîrziu, din acest domeniu. Un pic de dreptate au fiecare, fără îndoială. Dar dreptatea unuia nu o exclude pe a celuilalt. Dimpotrivă. Trebuie să atragem atenția că adevărul întreg trebuie căutat în teoria după care toate graiurile din nordul Dunării au contribuit, deopotrivă, la formarea și consolidarea limbii noastre literare, nu într-un moment anumit, ci într-o perioadă de timp îndelungată, cel puțin cîteva secole. Spre o asemenea concluzie ne duce nu numai examinarea atentă a limbii textelor vechi, și compararea ei cu graiurile actuale, ci și centrul de greutate din care provin textele respective, altul de la epocă la epocă.

Este locul să arăt că unii dintre lingviștii noștri, printre care A. Philippide[1], G. Ivănescu[2] și Iorgu Iordan[3] au considerat că nu se poate vorbi de o *limbă literară* chiar din secolul al XVI-lea, odată cu apariția primelor texte românești, din cauză că atunci limba scrisă avea prea multe trăsături locale și se deosebea de la regiune la regiune[4]. Ei au introdus în discuție o noțiune nouă, aceea de *dialecte literare*, acceptată printre alții, la un moment dat, și de autorul acestei cărți[5].

De la Philippide ideea a fost împrumutată și de G. Ibrăileanu care, încă, în 1909, spunea: „Dacă trebuie să spunem că un *dialect* s-a impus ca limbă lite-

---

1 *Istoria limbii române . Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 9.
2 *Problemele capitale ale vechii române literare*. Iași, 1948, p. 368-377.
3 „Limba română" III, 1954, nr. 6 (noiembrie-decembrie) p. 52-77.
4 Am văzut că acest punct de vedere a fost exprimat, în mod independent, și de Ovid Densusianu.
5 AUI III, 1957, p. 90.

rară, atunci acest *dialect* e cel din nordul Daciei"[1].

Mă simt obligat să atrag atenția cititorului că nu toți specialiștii citați văd în aceiași formă existența dialectelor literare. De multe ori, termenul apare mai mult din nevoia de a sublinia lipsa unității limbii noastre literare, în trecut. Așa mi se pare că trebuie să interpretăm următoarele pasaje din articolul lui Iorgu Iordan, *Limbă literară (Privire generală)*: „Fiecare dintre cele trei provincii istorice ale republicii noastre avea un grai sau un grup de graiuri propriu, mai mult ori mai puțin deosebit de la una la alta, dar care îndeplinea pentru fiecare dintre ele rolul de limbă a întregului popor" (loc. cit., p. 69); „Ceea ce trebuie reținut din discuția de pînă aici este că pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea *reprezentanții culturii românești* din cele trei provincii istorice, au scris, cu deosebiri neimportante, în graiul lor provincial, nu într-un aspect al limbii noastre pe care l-am putea numi literar în sensul dat acestui termen în prima parte a prezentului studiu" (ibid., p. 76).

Spre interpretarea dată mai sus noțiunii în discuție, duce și afirmația hotărîtă de la pagina 73: *„Limba română (mă refer la dacoromână, singura care interesează discuția de față) nu are și nici nu a avut dialecte, cu toate că pînă la 1859 Moldova și Muntenia au fost unități politice separate una de alta, iar Transilvania a aparținut înainte de 1918 unui stat străin, cu organizație politică destul de deosebită de a fostelor principate"* (*ibid.*, 73).

---

[1] Cursul citat. p. 89. Am văzut că, tot acolo, susține Ibrăileanu că „limba literară a fost aceea a claselor înalte din Moldova". Dacă această idee a fost împărtășată de unii specialiști, în perioada dintre cele două războaie, ea nu mai este susținută azi de nimeni.

Scanned with OKEN Scanner

Un punct de vedere în conformitate cu care se poate vorbi de dialecte literare în istoria limbii noastre literare, găsim, mai înainte, la M. Gaster, în mai multe locuri din cunoscuta sa *Chrestomatie română* I:

„Așa numitele *Propovedanii* la morți constituie o clasă specială de Cazanii. Astfel de Cazanii sînt acele din *Sicriul de aur*, al lui Ioan din Vinți, tipărit la Sas-Sebeș, 1683, (p. 268). Precum arată „predoslavia" (p. 269-270) autorul avea cunoștințe sănătoase filologice, și *el observă deosebirea ce există între graiul unei localități și a celeilalte*" (p. XLII).

„Locul unde s-a tipărit o carte nu poate deci din capul locului să dovedească într-un mod absolut proveniența ei. Așa avem de exemplu Psaltirea lui Dosoftei, Mitropolitul Moldovei, *scrisă într-un dialect pe cît se poate de pronunțat moldovenesc*, a fost tipărită în Uniev sau Dotrina Christiana a lui Vitt. Pilutio, *scrisă de asemenea în dialectul moldovenesc*, a fost tipărită la Roma; *tot așa cărți tipărite în Brașov nu sînt întotdeauna de proveniență transilvăneană.*

Călăuzit, dar, de acele forme caracteristice ce am însemnat mai sus,... și de indicațiunile literare interne, am putea subdivide textele în trei mari grupe, corespunzînd cu cele trei țări unde înflorea literatura română. Dintre acestea 1. *dialectul de nord sau din Moldova* se deosebește într-un mod mult mai precis de 2. *cel din sud sau din Muntenia* decît 3. *cel din Transilvania*, care pe lîngă particularități proprii lui, mai are altele prin care se aseamănă cînd cu cele din Muntenia cînd cu cele din Moldova, ținînd astfel cumpăna între cele două din urmă, și conducînd de la un dialect la celălalt" (p. XC-XCII).

Scanned with OKEN Scanner

„În Chronica lui Dorotheus avem un text de origine moldovenească care a trecut prin mîna unui copist din Transilvania ; *amestecul ambelor dialecte o dovedește* . . . . . .

. . . . . .

Caracterul dialectal iese mai vădit la iveală în producțiunile beletristice și literare ce se datoresc scriitorilor transilvăneni de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea" (p. CIV).

Afirmațiile lui M. Gaster nu trebuie luate în mod absolut. Ele sînt îndoielnice din mai multe puncte de vedere ; în primul rînd din acela al localizării precise a textelor respective. Dar ideea, generală, că traducerile în cauză nu sînt scrise într-o limbă unitară și se caracterizează prin diferențieri vizibile, de la text-la text, nu poate fi combătută. Împotriva caracterului mai unitar al limbii noastre, în raport cu celelalte limbi romanice, textele vechi se deosebesc între ele tocmai printr-o serie de trăsături particulare, care își au punctul de plecare în graiurile teritoriale [1].

Într-o lucrare publicată în Analele Academiei Române, seria II, tom XVIII, Memoriile secțiunii literare, București, 1896, lucrare intitulată *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial*, B. P. Hasdeu, referindu-se la autorul dicționarului cunoscut sub numele de *Anonymus Lugoshiensis*, se exprima în felul următor : „Și ceea ce adaugă foarte mult la valoarea operei sale, este tocmai că el se ține cu stăruință de dialectul său natural, ca și cînd n-ar fi cunoscut deloc limba cea tipică de prin

1 Cfr. G. Istrate, *Caracterul regional al textelor noastre vechi*, (în St. Cercet., St. XIV, 1963, p. 7-18 și, apoi, în *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970, p. 15-26).

Scanned with OKEN Scanner

cărțile române din secolii XVI și XVII. După cum Psaltirea scheiană, popa Grigore din Măhaci și Codicele voronețean ne-au conservat cu scrupulozitate un subdialect transilvănean stins fără altă urmă, după cum mitropolitul Dosoftei fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a sub-dialectului bănățean se datorește lui *Anonymus Lugoshiensis...*" (p. 14-15)[1].

Ideea diferențierii dialectale, a limbii române vechi, apare și la Ovid Densusianu, *Istoria limbii române* II, p. 14 : „Comparînd diferitele texte, putem ușor observa numeroase tendințe lingvistice, care se încrucișau în vechea română ; *fărîmițarea dialectală este aici destul de vizibilă. Aceasta arată, o dată mai mult, că unitatea lingvistică a limbii române, așa cum obișnuim să ne-o reprezentăm chiar și în prezent (cfr. vol. I, 14), nu este decît o iluzie. Trebuie să recunoaștem, fără îndoială, că limba română a suferit mai puține diferențieri dialectale decît alte limbi romanice, dar aceasta nu ne îndreptățește de loc să facem abstracție de numeroasele particularități dialectale care apar chiar în domeniul dacoromân*".

Și J. Byck este de părere că în secolul al XVI-lea nu putem vorbi încă de o limbă literară ; atunci abia se pun bazele ei, dar lingvistul bucureștean nu admite și existența „dialectelor literare" ca învățații pomeniți mai sus [2].

Din 1957, cînd eu însumi mă arătam dispus să accept teoria după care am fi avut, în limba română

---

1 Un punct de vedere asemănător a exprimat B. P. Hasdeu mai înainte (*Cuv. d. bătr.* II, p. 98).

2 Vezi „Gazeta literară" din 10, 24, 31 mai ; 7 iunie și 12 iulie 1956. Cfr. și „Studii și cercetări lingvistice" V, 1954, p. 31, precum și volumul de *Studii și articole*. București 1957 p. 257 și urm.

veche, mai multe „dialecte literare" (v. AUI, III, p. 90), mi-am schimbat, în mod fundamental, punctul de vedere.

Dintre obiecțiile care s-ar putea formula amintesc, doar cîteva :

1. Nu putem vorbi de dialecte literare atîta vreme cît, în nordul Dunării, nu avem decît un singur dialect ; subdiviziunile din limba scrisă nu pot fi imaginate fără un corespondent în limba vorbită.

2. Nici unul dintre textele vechi nu reprezintă vorbirea dintr-o singură arie geografică; toate se caracterizează printr-o limbă amestecată și luerul acesta a putut rezulta, oarecum, din greutățile impuse cercetătorilor în privința localizării lor. Dacă manuscrisele rotacizante ar conține numai particularități de limbă dintr-o zonă geografică restrînsă, una singură, ele ar fi fost localizate și mai ușor și cu mai mare precizie. Observația este valabilă și pentru traducerile coresiene. În Cazania lui Varlaam predomină, fără îndoială, caracterele lingvistice moldovenești, dar, alături de acestea, întîlnim și multe particularități ardelenești și muntenești, întocmai ca la cronicarii moldoveni, în primul rînd la Miron Costin. La Dosoftei, „amestecul" acesta este și mai evident.

Printre faptele de limbă pe care graiurile din Moldova nu le-au cunoscut niciodată, dar *sînt* frecvente în textele traduse ori alcătuite, aici, în secolul al XVII-lea, spre exemplu, vom nota imperativul de tipul *nu facereți*, *conjunctivul cu auxiliarul diferențiat*, perfectul *dziș*, fonetismele *dzuă*, *Gioi mari*, *Dumineca Florilor*, cuvintele *cust*, *custà*, *căuta* (cu înțelesul de a privi !), *cuminecà*, *cuminecătură*, *mărire* (în loc de slavă), *muiere*, *prunc* etc.

În cronicile muntene, influențele moldovenești și cele ardelenești sînt foarte evidente. *Biblia de la București* este operă de colaborare, după cum am văzut, și lucrurile nu se prezintă altfel nici în cazul cărților pe care ni le-a lăsat Antim Ivireanu.

3. Textele rotacizante, tipăriturile coresiene, *Palia de la Orăștie* (1582) și *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) se caracterizează prin importante deosebiri de limbă, deși toate sînt de proveniență ardelenească. Putem vorbi, în acest caz, de patru dialecte literare, numai pe teritoriul Transilvaniei ?

4. Încă din secolul al XVI-lea tendința de unificare a limbii duce la eliminarea unor caractere prea originale și, deci, împiedică realizarea unei literaturi în dialect. Cazul cel mai elocvent de ilustrare a acestei afirmații pare a fi *Apostolul* popii Bratu. Scris, în general, în graiul din sudul Transilvaniei, limba lui prezintă și unele particularități nordice, dar nu dintre cele mai bătătoare la ochi. Dintr-un anumit punct de vedere el este mai apropiat de limba literară de mai tîrziu. Lucrul pare curios, dar așa este. Și dacă ar trebui să argumentez spusele mele aș crede că trebuie să presupunem că, spre deosebire de traducerile coresiene care au un caracter colectiv, manuscrisul copiat la 1559-1560 a fost elaborat de un singur individ ; de aici caracterul lui relativ unitar.

5. Împotriva ideii realizării unei literaturi în dialect se ridică și ceea ce am numit *spiritul colectiv* al textelor vechi. Traducerile religioase au fost efectuate, de la început, nu de o singură persoană ci de mai multe. Excepțiile sînt cu adevărat rare. Una pare a fi aceea, pomenită, a *Apostolului* popii Bratu. Nu știu pe cine am mai putea cita în această ordine de idei, în afară

Scanned with OKEN Scanner

de Dosoftei și de Samuil Micu. Poate numai pe Veniamin Costachi. Și dacă în cazul textelor rotacizante nu putem aduce probe, în această direcție, cînd e vorba de traducerile coresiene nu mai încape nici o îndoială că ne găsim în fața mai multor traducători. Tot așa de siguri sîntem că traducătorii respectivi nu proveneau dintr-o zonă geografică restrînsă și, prin urmare, aducea, fiecare, o anume zestre lingvistică de acasă. Ce dialect poate reprezenta limba acestor traduceri ?

6. În încercarea de a fixa baza limbii literare cu ajutorul textelor vechi, I. Gheție a propus o delimitare a graiurilor respective, plecînd de la locul unde și-a desfășurat cineva activitatea. Ne putem, oare, mulțumi numai cu atît ? Am văzut că un asemenea punct de vedere era combătut, încă de la sfîrșitul secolului trecut, de M. Gaster. Daniil Panonianul era ardelean și a activat în Țara Românească. Diacul Toader, din Feldru (județul Bistrița-Năsăud !) a stat, multă vreme, și a activat în Moldova. Mai înainte, în secolul al XVI-lea, Coresi a tipărit cărți la Brașov, dar el era originar din sud. Filip Maler era moldovean și și-a legat numele de Sibiu, sau, în orice caz, de sudul Transilvaniei. Alt moldovean, Mitrofan, fostul episcop de Huși, a supravegheat, după cum se știe, tipărirea *Bibliei de la București*, imprimînd limbii textului respectiv un caracter nemuntenesc.

7. Baza regională a textelor noastre vechi poate fi pusă în discuție într-o singură formă, după părerea noastră. Toate traducerile respective (cu manuscrisele rotacizante și tipăriturile coresiene în frunte !) sînt de proveniență ardelenească ; cele dintîi mai mult din nord, celelalte din sudul Transilvaniei. Spre această concluzie ne duce examenul amănunțit al particula-

Scanned with OKEN Scanner

rităților de limbă. Pe această bază regională s-a clădit în continuare, din secolul al XVI-lea pînă astăzi. Moldovenii și muntenii n-au plecat de la alte baze. Pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea aspectul limbii noastre scrise este mai ales nordic. Exemplele cele mai grăitoare, din acest punct de vedere, le constituie *Cazania lui Varlaam*, tipăriturile lui Dosoftei și, dintre cronicari, lucrările lui Miron Costin. Oricît s-ar părea de curios, aceste particularități nordice sînt preponderente și în *Biblia de la București* (1688), operă de colaborare, după cum se știe.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, limba noastră literară se îndepărtează, tot mai mult, de baza ei veche și se muntenizează. Primul pas mare, în direcția aceasta, i se datorează lui I. Heliade-Rădulescu și el va fi definitivat după unirea de la 1859 și, în special, după 1861, cînd Bucureștii devin capitala României și se concentrează, acolo, nu numai puterea politică ci și talentele literare, presa, actorii cei mai cunoscuți etc.

8. Încă în 1889, în prefața ediției *Tetravanghelului* de la 1561, a lui Coresi, ediție îngrijită de Gherasim Timuș Pitești teanu, C. Erbiceanu ne dă de înțeles că limba acestui text nu este unitară și nu aparține unei zone pe care am putea-o delimita precis. Dimpotrivă, autorul prefeței înclină spre ideea că ne găsim în fața unui amestec de tendințe explicabile doar prin faptul că traducerea nu se datorește unei singure persoane, ci, într-o formă sau alta, ea trebuie considerată ca o lucrare rezultată din colaborarea mai multora :

„Din cît s-a putut observa din cetirea textului pare iarăși foarte probabil că manuscriptul evangeliilor *a fost în parte poate tradus, în mare parte însă*

Scanned with OKEN Scanner

decopiat de pe alte manuscripte mult mai vechi, și de care erau multe între români. La această părere am ajuns numai după ce am constatat deosebiri mari între un evangelist, cînd l-am comparat cu altul. Așa : evangelistul Ioan este cel mai bine tradus și expresiile ca și frazele din el sînt mai puțin arhaice și mai puține localisme, pe cînd în Luca abundează acestea la tot pasul. *S-a mai observat că limba în genere din Tetravanghel nu este oglinda numai a unei localități ci cuprinde cuvinte, expresiuni și chiar fraze ce sînt și pînă acum în întrebuințare în diferite localități și provincii românești.* Am dat și peste fraze și bucăți care sînt așa de bine și limpede exprimate încît s-au conservat pînă în prezent în toate edițiile evangeliilor imprimate pînă la noi, *ceea ce dovedește că în limba bisericească veche multe expresiuni și cuvinte, prinzînd rădăcini adînci prin deprindere în auzul poporului, traducătorii din timpi n-au îndrăznit a se atinge de acele locuri, ci le-au conservat așa cum li s-au dat de tradiția poporului*" (p. IX).

Pentru cărțile apărute după Coresi, problema se pune în mod și mai clar. Avem mărturii scrise că atît *Palia* cît și *Noul Testament* și *Biblia de la București* sînt opere colective și cred că același caracter îl au multe alte cărți, în frunte cu *Cazania* lui Varlaam și cu *Didahiile* lui Antim Ivireanu, chiar dacă ne lipsesc mărturiile în acest sens, din moment ce pînă astăzi traducerile religioase își păstrează acest caracter. Sînt, din acest punct de vedere, caracteristice cuvintele patriarhului Iustinian din prefața ultimei ediții a Bibliei, București, 1968, referitoare la modul cum a fost ea alcătuită :

„Vechiul Testament (Cărțile canonice și necanonice) sînt revizuite după Biblia Sfîntului Sinod, ti-

Scanned with OKEN Scanner

părită în 1936, cu trimiterile revizuite ale Bibliei din 1944, afară de textul Psalmilor, care se reproduce după Psaltirea tipărită în 1957 ;

Noul Testament, după ediția aprobată de Sfîntul Sinod și tipărită în anul 1951 . . . . . Ea rămîne mai departe — ca și edițiile din 1936 și 1944 — o ediție de probă pînă la definitivarea în limba română a textului Bibliei" (p. 6-7).

Din toate cele de mai sus rezultă că teoria maramureșeană, emisă de Nicolae Iorga și îmbrățișată de școala lingvistică din Cluj, nu mai poate fi susținută. Limba română literară a luat naștere într-o perioadă lungă, de cîteva secole, și ea nu poate fi raportată la un moment unic și la un număr limitat de texte.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ÎN CONCEPȚIA LUI ALEXANDRU PHILIPPIDE

La puțină vreme după ce Alexandru Lambrior și, după el, B. P. Hasdeu lăsau să se înțeleagă că limba română literară s-ar fi fundamentat pe un grai de nuanță sudică și înainte ca N. Iorga să fi formulat teoria cunoscută asupra rolului textelor rotacizante, în această problemă, Alexandru Philippide emitea și el un punct de vedere, mult mai apropiat de realitate decît celelalte.

Cu toate că învățatul ieșean nu s-a ocupat nici el, în mod special, de limba literară, totuși a reușit să formuleze, în cele cîteva rînduri din *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894) o idee menită să rodească mult mai tîrziu, împotriva faptului că decenii de-a rîndul a rămas neobservată.

„Limba comună[1] românească a început să se fixeze cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din sec. XVII. Fiindcă tipăriturile cele dintîi și cele mai multe au fost din Transilvania și Muntenia, apoi dialectele[2]

---

1 În concepția autorului termenul de *limbă comună* este echivalent cu *limbă literară*. Acest termen se va impune în lucrările elevilor lui Philippide. (Cfr. Giorge Pascu, *Limba comună și dicționarul nostru*, „Arhiva", 1906, p. 4-5, 7, 11; Iorgu Iordan, BIFR, I, 1934, p. 5, 6-7; G. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 1, 2).

2 În vremea lui Philippide, terminologia de specialitate nu era fixată. Cititorul înțelege că e vorba, aici, de *subdialecte* și nu de *dialecte*. Limba română nu cunoaște, în nordul Dunării decît un singur dialect.

transilvănean și muntean au tins de la început spre preponderență. Influenței transilvano-muntene, bazată pe mulțimea și întîietatea tipăriturilor, s-a opus valoarea scriitorilor moldoveni, ceea ce a făcut că pînă în 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei era plină de provincialisme. Cînd la 1859 s-au unit Principatele Moldova și Muntenia și București au devenit capitala României (1861), influența muntean ă a căutat să se lățească pe calea cancelariei și, mai ales, a cazărmii, a fost însă iarăși cumpănită de valoarea scriitorilor moldoveni, și *astfel a început tocmai în zilele noastre să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești.* Dar lucrul nu e sfîrșit și o limbă comună românească, precum este cea franceză, ori italiană, ori germană, este departe de a exista în România" *(op. cit.*, p. 9).

Vorbirea „muntenească" a moldovenilor, de care este vorba în continuarea textului de mai sus, se reduce, după Philippide și după unii dintre elevii săi, la particularitățile fonetice pe care le va sublinia, printre alții, Giorge Pascu în articolul *Limba comună și dicționarul nostru,* publicat în „Arhiva" 1906: „Limba comună românească este limba scrisă, vorbită și înțeleasă de toți românii din stînga Dunării, moldoveni, munteni, transilvăneni (din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș). Toate dialectele dacoromâne contribuie, astfel, la formarea limbii comune românești, nu însă și în același grad. Datorită valorii superioare a scriitorilor moldoveni, din toate ramurile, începînd de la cele mai vechi timpuri și pînă în momentul de față, *...graiul moldovenesc a căpătat un ascendent incontestabil în formarea limbii comune românești, mai puțin în fonetism,*

Scanned with OKEN Scanner

dar mult mai mult în morfologie, sintaxă și dicționar. Datorită primelor tipărituri relativ numeroase, ardelenii și muntenii au contribuit și ei, mai puțin cu morfologia, sintaxa și dicționarul, și mai mult cu fonetismul, care, însă în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea nu diferea, aproape deloc, de cel moldovenesc" (art. cit., p. 4-5).

Lăsînd la o parte un ușor subiectivism al lui Pascu în privința contribuției moldovenilor la formarea limbii române literare, nu putem nega că avem aici unele din primele reluări ale punctului de vedere al lui Philippide, în problemă[1], după cum reținem și ideea potrivit căreia conceptul de limbă literară este înțeles într-un anumit fel, cînd avem în vedere caracterele fonetice, și în chip cu totul deosebit cînd ne orientăm, după morfologia, sintaxa și vocabularul textelor scrise. Ca și Ibrăileanu, ceva mai tîrziu[2], Giorge Pascu susține că „fonetismul este cel arhaic".

Nu vom stărui asupra unor afirmații de altă natură din citatul lui Pascu, cu care nu sîntem totdeauna de acord, întrucît aici ne interesează, deocamdată, numai concepția lui Philippide asupra originii limbii române

---

1 Cum o să vedem, ceva mai departe, în același an întîlnim afirmații asemănătoare și în articolele lui Coșbuc din „Viața literară". Dar marele scriitor ardelean nu pomenește, nicăieri, numele lui Philippide și, de aceea, am putea presupune că el a ajuns la părerile respective în mod independent de învățatul ieșean.

2 „Limba literară de azi e limba veche, sau cel puțin aceasta e baza ei" (*Epoca Conachi*, 1920, p. 13, Cfr. și ediția 1909, p. 11). Ideea apare, sub altă formă, și la Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul* (1929-1930, p. 4): „Mai întîi, putem spune că ceea ce apare mai ușor de înțeles, este seria de fenomene fonetice care caracterizează limba din secolul al XVI-lea. Cineva, poate, firește, să facă și chestiuni de interpretare dincolo de textul cu cirilice dar, în orice caz, *fonetica din secolul al XVI-lea, în totalul ei, după diferite regiuni, își regăsește echivalent în vorbirea românească de astăzi, din aceleași diferite regiuni*. Prin urmare, aici deosebirile sînt foarte reduse".

literare, și se înțelege, modul în care ea se reflectă în conștiința elevilor săi ori a altor lingviști de mai tîrziu.

Giorge Pascu este tributar profesorului său și atunci cînd susține că limba noastră literară nu era încă definitiv închegată: „Limba comună românească, adică limba pe care o scriu, o vorbesc și o înțeleg toți românii din stînga Dunării, se formează din toate dialectele dacoromâne. Ea nu este încă nici deplin formată, nici definitiv fixată. La perfecționarea și fixarea ei trebuie să ținem seamă de toți factorii care o determină. Fonetismul este cel arhaic. Morfologia este aceea pe care o știm. În sintaxă trebuie să evităm, cît mai mult, influențele străine, franceze ori germane ori maghiare. Iar în lexic poate să se lese la latitudinea scriitorilor să întrebuințeze orice cuvînt li va suna frumos și li va traduce exact noțiunea pe care ei o au în minte. Vremea va aduce stabilitate" (*ibid.*, p. 7).

Spre deosebire de fonetică, fixată mai mult sau mai puțin la începutul limbii scrise, vocabularul se primenește, în mod sensibil de la epocă la epocă. Sărac în general, în secolul al XVI-lea cînd toate tipăriturile și majoritatea traducerilor aveau caracter religios, el se îmbogățește, în chip neașteptat, în secolul al XVII-lea, prin cronicari. Dacă în traducerile religioase numărul elementelor împrumutate din turcește nu se ridică decît foarte puțin, deasupra lui zece, în letopisețele lui Ureche și Miron Costin dar mai ales în cel al lui Ion Neculce ele se întîlnesc cu sutele[1]. Relațiile

1 În *Introducere* la ediția pe care ne-a dat-o (1959), p. 74-75, Iorgu Iordan înșiră peste 120 de cuvinte de origine turcească, utilizate de Neculce în Letopisețul său. Cu vremea, după cum e ușor de înțeles, prelungirea relațiilor țărilor noastre cu Poarta a dus la creșterea, în continuare, a cuvintelor turcești în limba română. În general se susține că numărul lor n-ar depăși cifra de 150, în vorbirea obișnuită și că le întîlnim mai ales în Moldova și în Muntenia. În limba literară, însă, lucrurile nu se prezintă tot așa. Împotriva faptului că multe dintre ele și-au

politico-administrative ca și cele militare, pe care țările noastre le aveau în această vreme cu turcii, au dus la împrumuturi masive de cuvinte din limba lor.

Componența vocabularului românesc se schimbă, din nou, în secolul al XIX-lea, odată cu intrarea, în limba noastră, a unui număr mare de neologisme latino-romanice, cum am arătat în articolul *Neologismul latino-romanic în cadrul vocabularului limbii române* (An LXXVI, 1977-1978, pag. 35-43). În tot acest timp, particularitățile fonetice se păstrează aproape neschimbate.

Diferența de vocabular se resimte și înainte de secolul al XIX-lea. Mai întîi, în lucrările lui Dimitrie Cantemir, „primul latinist român" și apoi spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea în scrisul ardelenilor, la care întîlnim, de asemenea, multe neologisme de origine latină.

Spre deosebire de cronicari la care așa cum am afirmat mai sus, înregistrăm un număr apreciabil de cuvinte turcești, opera lui Cantemir ne pune la îndemînă zeci și chiar sute de neologisme provenite din limba latină.

În raport cu împrumuturile masive, din latinește, numărul cuvintelor turcești din opera lui Dimitrie

---

pierdut dreptul de actualitate și, din cauza aceasta, o carte ca *Ciocoii vechi și noi* a lui Nicolae Filimon, anumite *Scrisori* ale lui Ion Ghica, către Vasile Alecsandri și chiar unele povestiri ale lui I. L. Caragiale nu pot fi citite de lectorul obișnuit decît cu dicționarul în față, Mihail Sadoveanu, prin tematica foarte variată a cărților sale, ne dă, singur, imaginea completă a întinderii influenței turcești asupra limbii noastre. Împrumutînd subiecte din viața tuturor categoriilor sociale, și din toate epocile istorice, Sadoveanu a repus, în circulație, aproape toate cuvintele împrumutate din turcește (circa 650), iar plasarea lor în frază este în așa fel făcută încît nimeni nu întîmpină dificultăți la înțelegerea lor. Iată doar două exemple : „...după socoteala călăreților osmanlîi, care se chiamă *akingii*..." (Opere XVIII, 939) ; „Mehmet s-a supărat, domnule Panainte. S-a supărat pe *cădii* — S-a supărat pe *judecători* ?" (*Ostr.*, 225).

Scanned with OKEN Scanner

Cantemir este aproape de neluat în seamă. În orice caz, din acest punct de vedere „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor" se găsește mai degrabă în vecinătatea „Cazaniei" lui Varlaam, unde numărul elementelor turcești nu depășește cifra zece, decît de cronicile moldovenești, în care ele ating, cred, cifra cea mai mare din toate scrierile noastre vechi.

Foarte importante sînt, în această vreme cuvintele împrumutate din greceşte, cu atît mai mult cu cît ele, spre deosebire de împrumuturile turcești, se vor dovedi mai rezistente, se vor păstra, adică, mai mult timp în limba noastră.

Părerea lui Philippide și-a însușit-o se pare, și M. Gaster și, mai tîrziu, Garabet Ibrăileanu. Acesta din urmă a difuzat-o prin intermediul cursurilor de literatură, pe care le-a predat între anii 1909-1934, la Universitatea din Iași, a popularizat-o în rîndul studenților săi și a fost unul dintre cei mai hotărîți și mai consecvenți apărători ai ei. Afirmațiile, în acest sens, sînt relativ dese, atît în cursurile de istoria literaturii române, rămase netipărite cît și în celelalte lucrări ale lui Ibrăileanu. Din cauză că m-am ocupat, mai pe larg, de poziția fostului meu profesor, în această problemă, în altă parte[1], aici mă voi rezuma, doar la două afirmații ale sale, din două lucrări diferite :

„Unificarea limbii literare trebuie să se facă prin colaborarea tuturor graiurilor. Aceasta au înțeles-o scriitorii din veacul trecut, și nimeni n-a spus-o mai bine decît Eminescu. Atît scriitorii munteni, cît și cei moldoveni au încetățenit în limba literară comună

---

[1] Cfr. volumul *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970, p. 279-290, precum și „Cronica", 12 martie 1966 p. 8 11, și în „Steaua", aprilie 19 80, pag. 18-19.

forme din graiul provinciei respective. Mai în urmă și unii scriitori ardeleni, ca Coșbuc și Goga, au dat limbii literare unele expresii din poeziile lor" (*Cultură și literatură*, f.a., p. 69-70).

„Un scriitor care s-a adresat tuturor subdialectelor românești, este Eminescu ; el a umblat și a călătorit prin toate provinciile locuite de români ; avea conștiința națională și, de aceea, întrebuințează cuvinte din toate dialectele. *El a procedat cam în felul în care s-a format vechea limbă literară*" (*Epoca Conachi*, 1909, p. 291 ; *Opere* VII, 1979, p. 118).

Trebuie să fac, aici, observația că graiurile ardelenești au participat la formarea limbii literare cu mult înainte de apariția literaturii lui Coșbuc și Goga. Afirmația lui Ibrăileanu este condiționată de concepția pe care o avea autorul despre limba literară, la formarea și definitivarea căreia ar fi contribuit numai literatura beletristică.

La formarea acestui punct de vedere a mai contribuit ceva. Ibrăileanu n-a urmărit, în mod special, activitatea cărturarilor ardeleni pentru că îi cunoștea mai mult indirect, din cercetările altora. Și, apoi, în general vorbind, generația lui Ibrăileanu nu a prea avut răgazul să se oprească și să cîntărească, la dreapta ei valoare, contribuția ardelenilor la formarea limbii literare în cazul perioadei de început, din secolul al XVI-lea, ori la consolidarea ei, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după apariția Școlii Ardelene, cînd am putea spune că centrul de greutate în direcția formării limbii literare nu se mai găsește nici în Muntenia, nici în Moldova, ci în Transilvania. Între anii 1780, data apariției, la Viena, a gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai (*Elementa linguae daco-ro-*

Scanned with OKEN Scanner

manae sive valachicae) și 1830, vreme de 50 de ani, deci, aproape toată cultura românească este dirijată de ardeleni și majoritatea cărților care se tipăresc, în această perioadă, la Buda, Brașov sau Sibiu, apar sub îngrijirea lor. Deosebit de important este faptul că Heliade însuși a tipărit gramatica sa la Sibiu, în anul 1828. Din rîndul ardelenilor s-a ridicat I. Budai-Deleanu a cărui operă literară constituie începuturile beletristicii românești moderne. Valoarea acestei opere literare a fost subliniată de mai multe ori de Ovid Densusianu:

„Pe cînd în mediul înecat de orientalism răsunau asemenea îngînări stîngace și suspine monotone în care vorbea mai mult sensualismul decît simțirea înnobilată, cu strecurări din cînd în cînd de accente făcîndu-ne să ne gîndim la poezia autentică, în altă parte un scriitor puțin cunoscut de contemporanii săi și cu predispoziții care-i îndreptau munca și în alte direcțiuni purta în mintea lui planul unei alcătuiri poetice cum nimănui dintre ai noștri nu-i trecuse prin gînd. Scriitorului acestuia, trăind retras, dar împărtășindu-se în singurătatea lui din comorile literaturilor clasice de care știa că nu trebuie să rămînă strein pentru cultivarea talentului său — era, într-adevăr, dintre cei bine înzestrați — numai tîrziu, foarte tîrziu, după moartea lui, i s-a făcut dreptatea de a i se recunoaște locul care i se cuvenea în literatura noastră și atunci s-a aflat că-i zicea Ioan Budai-Deleanu". (*Lit. rom. mod.*, I 1925, p. 105-106).

Densusianu subliniază, în continuare, rolul poeziei populare, în activitatea lui Budai-Deleanu, și numai cu totul tangențial atinge și problema limbii, mai precis a vocabularului din „Țiganiada". Iată de ce a

simțit nevoia, după cîțiva ani, să se oprească, din nou, asupra problemei, insistînd, de data aceasta, asupra elementelor care ne interesează, direct, în preocupările noastre. Din citatul de mai jos, extras din cursul intitulat *Evoluția estetică a limbii române* (1929-1930) pag. 367-369), se vede cum Densusianu a subliniat, printre cei dintîi, una dintre particularitățile fundamentale ale modului de lucru al artistului I. Budai-Deleanu.

„La Budai-Deleanu apare o notă foarte des relevată. Oricît de ardelean era, de multe ori, totuși, ardelenismele lui au o notă plăcut impresionantă și apoi nu a trăit numai în Ardeal, ci a pribegit și prin Bucovina, Galiția, Lemberg, a venit în contact cu moldovenii și muntenii și foarte stăruitor a observat graiul unora și al altora. *De aceea limba lui literară are cuvinte ce circulă și în Moldova, Muntenia sau Bucovina. Fondul însă e ardelenesc. Acest mozaic de vocabular n-a reușit să-l armonizeze întotdeauna. Totuși, ca și Eminescu, era foarte preocupat de a lua de ici și colo unele forme care i se păreau că variază în vocabularul nostru literar.* O spune într-un pasaj, unde arată că a îndrăznit să pună cuvîntul *țirră* cu sensul de zdreanță sau lucru de nimic, urmînd lui Omer „care în poezia sa au trebuințat cuvinte din toate dialecturile fără osebire". *Prin urmare, el și-a zis că în ce privește limba noastră literară, nu trebuie să ne mărginim la ceva local, ci să căutăm să-i dăm un aspect cît mai variat și mai complet românesc. E o stăruință care înseamnă mult, mai ales pentru vremea aceea, cînd nici prin mintea Văcărești lor, nici a altora nu treceau aceste idei de unificare a limbii literare, evitînd regionalizarea; și apoi chiar dacă ar fi trecut prin gîndul contemporanilor săi, n-ar fi putut păstra măsura lui Budai-Deleanu, pentru că el am văzut*

că s-a străduit să nu fie exclusiv ardelean, nici să recurgă la muntenisme sau moldovenisme care să poată fi curînd repudiate. Nu era în posibilitățile sale să realizeze complet această operă. Totuși, pentru atît cît a făcut, în raport cu vremea lui și pentru noutatea intuiției acesteia, opera lui Budai-Deleanu are o valoare cel puțin de premergător" (*Opere* III, 1977, p. 327).

Caracterizarea, foarte justă, pe care i-o făcea Ovid Densusianu lui I. Budai-Deleanu pune în lumină, cum nu se poate mai clar, rolul scriitorului ardelean, și nu numai al lui, în privința modernizării limbii literare și ne arată, în același timp, că afirmația lui Ibrăileanu are nevoie de o retușare.

Dar din citatul de mai sus mai observăm că Densusianu se apropie de concepția lui Philippide, în privința formării limbii române literare, în sensul că aceasta nu este produsul unui singur subdialect, ci s-a închegat pe baza eforturilor tuturor cărturarilor, din trecut, din toate provinciile istorice românești.

Printre elevii lui Philippide care și-au însușit punctul său de vedere cu privire la originea limbii române literare trebuie să-l pomenim și pe Iorgu Iordan. În articolul intitulat *Preocupări lingvistice în opera lui G. Ibrăileanu*, publicat în „Viața românească" XXVIII (1936), nr. 4-5, p. 45-55), citim *„împotriva părerii, destul de răspîndită, că limba noastră literară ar fi dialectul muntenesc fixat cu vremea în scris, Ibrăileanu susține că această limbă s-a format prin colaborarea celor două graiuri principale, muntenesc și moldovenesc, iar dacă ni se pare că primul predomină, asta se datorește împrejurării că, din punct de vedere fonetic, el este mai apropiat de limba literară, care, ca orice produs de acest fel, prezintă multe particularități arhaice"* (p. 49).

Scanned with OKEN Scanner

Ideea va fi reluată de Iordan, mai pe larg, în articolul *Limba literară. Privire generală* (v. „Limba română" III, 1954, nr. 6, p. 52-77), unde, după ce amintește de fonetismul muntenesc, mai apropiat de cel al limbii literare, se exprimă în felul următor: „Această situație nu ne dă, cred, dreptul să afirmăm pur și simplu că la baza limbii literare românești stă graiul muntenesc. Influența acestuia a început să se exercite, mai ales asupra celui moldovenesc, cu începere din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar, pînă la unirea principatelor, aproape numai în ce privește fonetismul (ca scriere, nu și ca pronunțare). Numai după 1859, cînd Bucureștii devin capitala României, adică centrul politic și economic, iar apoi, drept consecință logică, și centrul cultural al țării, graiul muntenesc exercită o influență din ce în ce mai puternică asupra celui moldovenesc, ba, de la o vreme, chiar înainte de 1918, și asupra celor de peste munți" (p. 76) și, un alineat mai departe, pe aceeași pagină: „Împotriva ideii că graiul muntenesc stă la baza limbii literare (fără nici o precizare sau rezervă) vorbește foarte elocvent, după mine, însăși literatura noastră modernă. E de ajuns să amintesc că în prima jumătate a secolului al XIX-lea și cîtva timp după aceea, majoritatea scriitorilor noștri buni și foarte buni sînt moldoveni, că cele mai multe publicații periodice sînt de asemenea moldovenești și că, în sfîrșit, lupta cea mai dîrză contra curentelor lingvistice dăunătoare au dus-o tot moldovenii. Putem admite, deocamdată strict logic vorbind, că această bogată activitate culturală desfășurată în Moldova tocmai în epoca de constituire a literaturii și a limbii naționale a rămas fără efect asupra varietății literare a acesteia din urmă?

Scanned with OKEN Scanner

Nu știu cine și cum ar putea răspunde afirmativ la această întrebare" (p. 76).

Nu putem ști cu siguranță, dacă Philippide a exercitat sau nu vreo influență asupra lui George Coșbuc, în cazul căruia putem vorbi de preocupări mai mult sau mai puțin constante și de lungă durată, în problemele limbii literare, ori asupra lui C. Hogaș care intervine în discuție mai mult întîmplător și, aș zice, de pe poziția unui simplu amator. Iată mai întîi punctul de vedere al lui Coșbuc: „Firește, unii neorientați cred că limba literară ni-e formată și construită, iar baza ei ar fi graiul muntenesc. Aceștia au să țipe grozav împotriva moldovenismelor și ardelenismelor și mai știu eu împotriva ce, nu pentru alt motiv, ci numai fiindcă acestea nu sînt muntenisme. Frumos criteriu de a face selecțiune între elementele unei limbi, care este și trebuie să fie una și de toți românii înțeleasă, nu numai de o parte dintre ei"[1].

Calistrat Hogaș ne-a lăsat două mărturii care îl apropie de părerea lui Philippide. Una, în conferința intitulată *Cultura în Moldova*, iar cealaltă în *Moldovenisme*. Le reproducem pe amîndouă, după volumul al II-lea din ediția 1947. *(Pe drumuri de munte)*:

„Ce este limba literară românească? E, cum firesc trebuie să se știe, limba veche a cărților bisericești, pe care s-au altoit neologisme, intrate fatal în limbă odată cu importarea de noțiuni nouă, și elementele populare, datorite curentului poporan, început de școala Alecsandri-Kogălniceanu-Alecu Russo-C. Negruzzi-Bălcescu etc. *Nu e, deci, graiul muntenesc sau moldovenesc sau ardelenesc*" (pag. 202).

---

1 „Viața literară", 19 februarie 1906, p. 1, col. 2. Cfr. și George Coșbuc, *Despre literatură și limbă*. Mica Bibliotecă Critică, nr. 69, București, 1960, p. 119-120.

Scanned with OKEN Scanner

„Mai întîi, limba literară românească nu e limba din Muntenia — asta cred că n-o poate crede decît un sergent-major. *La noi nu s-a întîmplat, ca în Italia de pildă, ca un dialect, grație unor împrejurări culturale, să ajungă limbă literară. Limba noastră literară s-a format în toate părțile locuite de români și e limba cărților bisericești*" (p. 198).

Poziția scriitorului este, după cum se vede, în general, cea a moldovenilor, care nu pot accepta ideea că graiul lor și al ardelenilor n-ar fi participat la formarea limbii române literare. În al doilea citat, întîlnim și o afirmație cu care nu putem fi de acord, deși ea a fost reluată, în vremea noastră, și de unii lingviști. Din cauza concepției, învechite, asupra noțiunii de *dialect*, Hogaș crede că lucrurile nu s-ar fi petrecut ca în Italia și, după părerea noastră, ca în multe alte părți. În realitate, și la noi, un singur dialect stă la baza limbii române literare. Este dialectul dacoromân, înțeles în totalitatea lui, nu în sensul pe care i-l dădea Hogaș, de subdialect, sudic, al acestuia.

În comunicarea prezentată la Academie, în ziua de 1 februarie 1955, și intitulată „Despre limba literară" M. Sadoveanu apără și el, pînă la un punct, părerea exprimată de Philippide. Marele scriitor vede problema originii limbii literare ca și ceilalți „moldoveni" pomeniți, aici, imediat mai sus, dar trece, discret, peste data propusă de Philippide și exprimă un punct de vedere sensibil deosebit de al acestuia: „Puțini scriitori din generația nouă au cetit pe Grigore Ureche, Miron și Neculai Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, cronicarul anonim al Istoriei Țării Românești de cînd au descălecat românii, Radu Popescu,

Scanned with OKEN Scanner

Radu Greceanu ; și mai puțini au răsfoit bibliile, evangheliile și psaltirile tipărite cu slove chirilice. Mă întreb cîți dintre ultimii noștri prozatori și poeți au ținut în mînă didahiile lui Antim Ivireanu. Avut-a vreun poet tînăr curiozitatea să se aplece asupra cărților populare ; asupra documentelor din trecut, unele scrise în limba română încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea ?

Limba literară a românilor nu s-a format după 1 800. O găsim formată în textele de care pomenesc. Dezvoltîndu-se și progresînd, limba noastră literară merge încă spre înflorirea ei deplină.

Constatarea aceasta o facem ca să lămurim o discuție, ca să nu zic o ceartă, între scriitorii de peste munți, de dincolo de Milcov și de la București în înțelesul că limba literară ar fi a provinciei istorice Țara Românească" (Opere, XX, p. 610).

Nu putem să nu subliniem faptul că, la un moment dat, se raliază acestui punct de vedere reprezentanți ai altor școli lingvistice decît cea a lui Philippide, elevi ai lui Ovid Densusianu sau ai lui Sextil Pușcariu. Este cazul, mai întîi, al lui Jacques Byck care, în „Gazeta literară" din 24 mai 1956, p. 2, col. 1, a afirmat că: *„Existența unei limbi literare nu corespunde unui moment din istoria unei limbi ; ea este opera unei colaborări îndelungate.* Și dacă recunoaștem în tipăriturile lui Coresi punctul de plecare al limbii noastre literare, nu putem să ne facem o imagine a formării acesteia, decît urmărind-o de-a lungul timpului"[1].

[1] Cfr. și volumul postum, al lui Byck, *Studii și articole*, București Ed. științifică, 1967, p. 258.

Scanned with OKEN Scanner

În vreme ce întreaga şcoală bucureşteană consideră că limba română literară era formată deja în secolul al XVI-lea, prin tipăriturile coresiene, iar şcoala clujeană, influenţată de N. Iorga, se oprea chiar la prima jumătate a secolului respectiv, la textele rotacizante, Jaques Byck exprimă punctul de vedere al lui Philippide, în sensul că nu admite un anumit moment, adică o dată fixă, în formarea limbii literare, ci o întreagă perioadă istorică. Lingvistul bucureştean consideră, ca şi Phillippide, că nu putem vorbi de o limbă literară românească înainte de secolul al XVII-lea ; atunci abia se pun bazele ei.

Sever Pop, reprezentant al şcolii lingvistice din Cluj, înclinat să facă concesii teoriei Bianu-Densusianu, ajunge pînă la urmă, să exprime şi el punctul de vedere al lui Philippide : „Limba română literară are astăzi la bază graiul din Muntenia, puternic influenţat de cel din Moldova ; ea se dezvoltă graţie unei contribuţii din ce în ce mai accentuate a graiurilor din Transilvania“[1].

Un punct de vedere asemănător cu al lui Sever Pop găsim la Emil Petrovici, reprezentant, şi el, al aceleiaşi şcoli lingvistice din Cluj : „...limba noastră literară, atît cea scrisă cît şi cea vorbită, este o limbă comună, o χοινή rezultată din contopirea vechilor χοινή vorbite şi scrise de oamenii culţi din capitala celor două ţări româneşti, la care s-au adăugat şi se adaugă necontenit elemente din celelalte graiuri româneşti („Limba română“ IX, 1960, pag. 78).

Mai interesant este că Puşcariu însuşi ajunge, spre sfîrşitul deceniului al patrulea, să renunţe la teoria

[1] *Grammaire roumaine*, Berne, 1948, p. 14.

pe care o împrumutase de la N. Iorga și o impusese colegilor și elevilor săi de la Universitatea din Cluj[1], și să îmbrățișeze, cu toată convingerea, teoria lui Philippide. Susținută, mai întîi, sumar, în articolul *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, din RFR, mai 1937, p. 322(„... limba literară a apărut de la început ca o sinteză a limbii de pretutindeni, înțeleasă în toate colțurile dacoromâne"), ea avea să fie exprimată, fără echivoc, în articolul *Limba cărților sfinte*, publicat în „Biserica ortodoxă" LVI, 1938, p. 719: „Spre deosebire de alte popoare, întîia traducere în românește a celor mai importante părți din cărțile sfinte — evangheliile, apostolul și psalmii înainte de toate — *nu reflectă limba unui ținut, deosebită de graiurile vorbite în alte regiuni. Copiștii care ajutau ca manuscrisele să pătrundă pretutindeni, nivelau deosebirile dialectale, ce nu erau prea mari de altminteri. Astfel, s-a creat, prin contribuția tuturor graiurilor românești, limba noastră literară fixată prin cărțile sfinte. Și tot această limbă, pătrunsă din biserică în graiul comun, a fost una din cauzele esențiale care au păstrat unitatea limbii românești în provincii despărțite politicește veacuri de-a rîndul*".

După cum s-a putut vedea, din expunerea de pînă aici, ideea lui Alexandru Philippide, expusă foarte concis în 1894, și-a făcut drum cu destulă greutate în conștiința specialiștilor și a publicului. Multă vreme ea a fost umbrită de părerea școlii lingvistice din Bucu-

---

[1] „Știm astăzi bine (Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor*, București, 1904, p. 15 și urm.) că românii au început în secolul al XV lea sub influența mișcării husite, să folosească în biserică limba lor în locul celei slave și să traducă Biblia în românește" (Sextil Pușcariu, Cercetări și studii, București, 1974, p. 71-72). „De asemenea este atestat din punct de vedere istoric că în apropiere de Oradea mișcarea husită, sub ale cărei influențe au stat aceste scrieri, era cea mai puternică" (Id. ibid., p. 75).

Scanned with OKEN Scanner

rești, precum și de cea inițiată de N. Iorga și îmbrățișată de școala clujeană. Dar pe măsură ce specialiștii au început să cîntărească ei înșiși faptele și să refacă drumul pe care l-a parcurs limba noastră literară, din secolul al XVI-lea pînă astăzi, și nu s-au mai mulțumit să accepte, fără critica necesară, afirmații ale învățaților de dinaintea lor, adevărul n-a mai putut fi acoperit. De unde, pînă la moartea lui Philippide, părerile sale în legătură cu limba literară erau difuzate doar în cercurile ieșene, începînd cu sfîrșitul deceniului al patrulea ele conving pînă și pe „inamicii" de idei ai autorului „Originii românilor". Pe lîngă Pușcariu, ale cărui afirmații nu lasă nici un dubiu, din acest punct de vedere, am văzut că și Ovid Densusianu se îndepărtează, oarecum, de credințele sale mai vechi, cînd, vorbind despre I. Budai-Deleanu, susține că marele scriitor ardelean nu s-a mulțumit cu elementele de limbă pe care i le puneau la dispoziție graiurile provinciei sale natale, că a știut să recurgă și la celelalte graiuri românești. De aici, pînă la a conchide că limba noastră literară este o sinteză a tuturor eforturilor, din cele trei provincii ale Daciei, nu mai este decît un singur pas. Sinteza s-a realizat, se înțelege, nu într-un moment anumit, ci într-o perioadă de cîteva secole.

Avem convingerea că punctul de vedere al lui Philippide s-a instaurat, în mod definitiv, în conștiința specialiștilor, că el este singurul acceptabil, și, prin urmare, de necombătut cu argumente convingătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CÎND S-A FORMAT LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ?

Toate cele trei păreri de mai sus au fost exprimate mai mult tangențial, ca simple paranteze, cu ocazia discutării unor probleme apropiate de domeniul nostru. Lucrul merită să fie subliniat cu atît mai mult cu cît specialiștii respectivi au făcut afirmațiile menționate înainte de a se fi lămurit noțiunea de limbă literară, înainte de a se fi căzut de acord asupra definirii acesteia. Cînd definiția a fost dată, în sfîrșit, de Iorgu Iordan, ea a fost acceptată de toată lumea, în frunte cu cei care opinau că avem o limbă literară încă din secolul al XVI-lea. Dar definiția lui Iordan, foarte largă, pleacă de la realitățile actuale și se potrivește mai puțin pentru stările de lucruri de acum aproape 400 de ani. Pentru el, și pentru noi toți, „Limba literară este haina tuturor producțiilor culturale omenești, indiferent de domeniile cărora aparțin : literatură, știință, ideologie, politică, administrație etc."[1].

O serie de specialiști, care vorbesc de o limbă literară unică încă din pericada tipăriturilor coresiene, nu s-au declarat de acord cu așa numitele *dialecte literare*, care ar fi precedat limba unitară. Din cele spuse mai sus, despre aceste dialecte literare, s-a putut vedea că

---

1 LR III, 1954, nr. 6, p. 59.

ele pot fi contestate nu atît sub aspectul existenței unor particularități lingvistice locale, ci, mai mult, sub acela al modului cum au fost imaginate. Putem discuta justețea punctelor de vedere a celor care, ca G. Ivănescu ori, mai înainte, a lui B. P. Hasdeu și Ovid Densusianu, au crezut că anume texte vechi aparțin unui anumit „dialect literar". Nu va putea, însă, nimeni contesta că există diferențe de la text la text, că în anume traduceri predomină particularitățile de limbă din anume parte a țării, peste care s-au suprapus altele din altă zonă geografică. Admițînd, cum iarăși s-a văzut mai sus, că cea mai mare parte dintre traducerile noastre religioase sînt opere colective, nu le mai putem lega de anume regiune limitată, din motivul că în colectivele care au efectuat o traducere oarecare au intrat cărturari din toate provinciile istorice românești și limba cărților pe care ni le-au lăsat a tins, de la început, spre o sinteză. Acesta este adevărul adevărat și cine vede lucrurile altfel însemnează că a fost impresionat de particularitățile principale ale unui text, care, într-adevăr, ne duc cu gîndul, de la caz la caz, fie la sudul Transilvaniei, fie la Maramureș ori la Moldova, dar s-a văzut că, pe lîngă acestea, avem și alte trăsături care nu se mai încadrează în aria respectivă.

În ceea ce privește diferențierea dialectală a textelor noastre vechi, tot mai accentuată pe măsură ce ne îndepărtăm de perioada modernă, cred că nu poate fi combătută cu argumente apriorice. Am văzut că o intuise M. Gaster, unul dintre cei dintîi cercetători ai textelor noastre vechi, după cum a fost formulată de B. P. Hasdeu și Ovid Densusianu. Este în afară de orice îndoială că textele românești vechi, nedatate

Scanned with OKEN Scanner

și nelocalizate, pot fi identificate, în mare, după o cercetare cît de cît minuțioasă, numai cu ajutorul limbii, de oricare specialist în limba și literatura veche. Faptul acesta constituie, după părerea noastră, cea mai evidentă probă a caracterului lor regional[1]. Dar de aici nu trebuie să se înțeleagă că, încă din secolul al XVI-lea, numeroșii traducători și cărturari români nu-și unesc eforturile în vederea unificării drumului lor. Oricîte elemente regionale am întîlni într-un text, ele nu pot acoperi tendința de apropiere cu alte texte, din aceeași epocă ori anterioare, lăsîndu-ne mai mult decît impresia că se caută unele pe altele așa cum apele de munte se îndreaptă spre albia din șes, menită să le poarte spre locurile unde, toate, se constituie într-un singur fluviu, care, la rîndu-i, trebuie să mîie corăbiile încărcate spre mare cea mare. Pîraiele neînsemnate din secolul al XVI-lea s-au transformat, ulterior, în rîuri veritabile pe care nimănui nu i-a trecut prin cap să le neglijeze și din ele a crescut, impunător, fluviul pe care ne purtăm nu numai gîndurile cele mai îndrăznețe, ci și sentimentele cele mai adînci.

Un alt aspect, din concepția academicianului Iorgu Iordan care a stîrnit oarecare nedumerire este cel referitor la închegarea limbii literare abia în secolul al XIX-lea. De fapt ar trebui să vorbim, aici, nu atît de limba literară în genere, cît de limba literară modernă.

După concepția unor specialiști ca Ovid Densusianu[2], N. Iorga[3], G. Ibrăileanu[4], la care a aderat G. Ivănescu[5], și, apoi, majoritatea specialiștilor (ling-

---

[1] Cfr. *Caracterul regional al textelor noastre vechi*, în SC St. XIV, 1963, p. 7-18.
[2] *Literatura română modernă*, I, 1925, București, p. 1.
[3] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea.*
[4] *Istoria literaturii române. Epoca Conachi*, Iași, 1920, p. 163, 218-219.
[5] *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

viști și istorici literari), nu se poate vorbi de o perioadă modernă, în literatura noastră, înainte de 1780, înainte de apariția unor lucrări cu caracter teoretic, cum sînt manualele de toate felurile, ori de încercările ardelenilor de a crea o terminologie științifică proprie. Ideea aceasta vine, de fapt, de mai departe fiindcă o întîlnim și la A. Lambrior, *Carte de citire*, Iași, 1822, p. I[1]. Perioada modernă a literaturii nu poate fi concepută în afara unei limbi literare corespunzătoare, ale cărei începuturi nu pot fi mai vechi de sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dar aceasta n-a fost creată din nimic. Înaintea ei am avut pîrîiașele de care am vorbit. Trebuie să admitem că din numeroasele norme literare, cunoscute în istoria limbii noastre, unele s-au fixat încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și, pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, numărul lor crește și rîul se transformă în fluviu.

Se știe că în primul secol din care ni s-au păstrat texte scrise, majoritatea lor zdrobitoare o formează cele de natură religioasă. Ne aducem aminte de discuțiile scriitorilor din secolul al XIX-lea care se plîngeau de sărăcia ori de „neajungerea" limbii, de greutatea de a exprima în românește tot ceea ce simțeau sau gîndeau oamenii de atunci. Dacă ar fi existat o limbă literară pe deplin formată, ar mai fi avut nevoie Alexandrescu să se plîngă de sărăcia acesteia, în „Epistola către Voltaire", ori Vasile Alecsandri, în "biografia"

---

[1] „Schimbările ce a suferit limba în timpii din urmă (mai ales de pe la începutul veacului acestuia încoace), precum și dezbrăcarea ei de hainele ce le purtase mai multe sute de ani (lepădarea alfabetului chirilic), au făcut pe cei ce se ocupă de dînsa să numească limba monumentelor veacurilor al XVI-lea, XVII-lea și chiar al XVIII-lea *limbă veche*, față cu cea vorbită și scrisă astăzi, pe care o numesc *limbă nouă*".

lui C. Negruzzi ? Să-l ascultăm, mai întîi, pe autorul poeziei „Anul 1840" :

La toate-ai fost norocit : *nu crez c-atît izbuteai,*
D-ai fi avut să formezi limba în care scriai ;
Dar veacul te-a ajutat : *în vremea cînd te-ai născut,*
Stilul era curăţit şi drumul era făcut.
Altfel e-n ţară la noi : noi trebuie să formăm,
Să dăm un aer, un ton limbii în care lucrăm ;
Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim,
Şi nelucrate cîmpii de ghimpi să le curăţim[1].

Iată, acum, şi afirmaţia lui Alecsandri : „A sosi pe lume într-o ţară liberă şi civilizată, este o mare favoare a soartei ; *a găsi în acea ţară o limbă cultă şi avută, pentru a-şi exprima ideile şi simţirile, este un avantaj imens pentru acei chemaţi a culege lauri pe cîmpul înflorit al literaturii.* Un geniu muzical are facilitatea de a produce efecte admirabile de armonie, atunci cînd el posedă instrumente perfecţionate ; un cultivator harnic şi priceput are posibilitatea a produce mănoase recolte pe locuri deschise, ce au fost nu demult acoperite cu păduri spinoase ; însă dacă meritele acelui muzic şi ale acelui cultivator sînt demne de laudă, nu se cuvine oare cunună de lauri celui care a inventat şi perfecţionat instrumentele armoniei ; nu se cuvine un respect plin de recunoştinţă curajosului pionier, care a abătut pădurile sălbatice şi a pregătit pămîntul pentru holdele viitorului" ?[2]

---

[1] *Opere*, 1957, p. 170.
[2] *Opere complete. Partea a III-a. Proză*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec et Comp., 1876, p. 574.

Atitudinea celor doi scriitori citați, față de problemele limbii, nu este una izolată. Primul mare creator, din literatura noastră, ne mărturisește, în Prologul „Țiganiadei", că n-a putut crea o epopee națională, cu subiect serios, din cauza *„neajungerii limbii"*[1], lucru de care se plîngea, mai tîrziu, și Gheorghe Asachi[2].

Nici Cipariu nu credea că limba noastră literară era definitiv închegată în vremea lui:

„Au nu a venit și pentru ea timpul, ca fiii ei să n-o mai tracteze ca pe una barbară, să nu o mai schimbe după toate limbile cu carele vine în contact, ci să o cerceteze cevași mai cu deamănuntul ce este ce a fost și ce se cade să fie" ?[3]

Două pagini mai departe, problema este reluată și pusă în mod mai hotărît:

„...limba bisericească, cu toate calitățile ei și cele bune, nu poate să rămînă românului *clasică*. Ea după firea ei e numai și numai bisericească, și după origine caută să poarte și astăzi pe sine vînătăile crucifixiunii. Ea este clară, netedă, firească, cum se cade să fie toată cuvîntarea, care e anumită pentru toate clasele poporului, ca să o înțeleagă. Ea ne înfățișează, mai ales de la anul 1700 încoace, o pronunție mai bună decît multe altele și o ortografie mai regulată, care sînt calitățile ei cele bune. Însă, de altă parte, considerată mai de aproape, e cu mult mai săracă de cuvinte și de forme decît în periodul precedent..." „Atîta zicem numai: ca limba bisericească să ne fie de *bază*, pe care să se ridice murii solizi ai acestui edificiu important cătră culmea lui" (*Ibid.*, p. 8).

---

[1] Vezi ediția îngrijită de J. Byck, București, 1953, p. 64.
[2] *Opere I*, Ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, 1973, pag. XXV.
[3] *Principii de limbă și scriptură*, Blaj, 1866, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Cu atît mai mult problema nu putea fi definitivată pe la 1830, cînd se impune, prin ideile sale referitoare la modernizarea limbii, Ion Heliade-Rădulescu, despre care Lucian Blaga avea să scrie : „Elev al lui George Lazăr, spirit de o vioiciune și de o inteligență extraordinară, el și-a însușit prin talentul său nobil de autodidact tot ce cultura timpului îi oferea pentru înălțarea neamului său, *care era abia la începutul fixării limbii sale literare*"[1].

Părerea lui Blaga merită să fie reținută cu atît mai mult, cu cît ne gîndim că ea se apropie, în mare măsură, de o afirmație a lui Eminescu, făcută cu ocazia morții lui Simon Marcovici, cunoscutul colaborator al lui Eliade, spre mijlocul secolului trecut : „*Marcovici face parte din generația aceea care au prefăcut limba română în limbă literară. Scrieri originale nu are, dar limba traducerilor sale este aproape clasică și poate servi de model oricărui scriitor român*"[2].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se fac eforturi susținute pentru fixarea terminologiei științifice, în toate domeniile de activitate. Înainte de fixarea acestei terminologii, ne vine greu să credem că exista o limbă literară pe deplin consolidată și argumente prea numeroase, pentru susținerea acestui punct de vedere, nu-i necesar să aduc. Este suficient să comparăm limba poeziilor lui Conachi sau aceea a poeziilor Văcărești lor, cu a lui Eminescu ca să ne dăm seama, imediat, că în această perioadă s-a închegat limba noastră literară, s-au creat termenii proprii

---

[1] *Ceasornicul de nisip*, Cluj, Dacia, 1973, p. 174.
[2] „Curierul de Iași" din 6 iulie 1877, p. 3 ; *Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 330 ; *Opere* IX, București, 1980, p. 401.

Scanned with OKEN Scanner

pentru o mulțime de noțiuni noi, pe care nu le întîlnim nici la Conachi, nici la Văcărești. Atît la unul cît și la ceilalți abundă construcțiile silite, expresiile improprii, fonetisme strident populare și arhaisme ieșite din uz care, toate, dovedesc că limba noastră literară nu se maturizase încă.

Trebuie să pomenesc, aici, din nou, pe Ibrăileanu, care afirmă că pînă la Eminescu am avut mulți scriitori pe care nu-i mai putem citi din cauza limbii, că după Eminescu scriu corect românește chiar aceia care nu au talent din motivul că limba era pe deplin formată și munca scriitorului enorm ușurată din acest punct de vedere. De lucrul acesta și-au dat seama și scriitorii de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Merită să fie menționată, aici, atitudinea poetului Al. Macedonschi, din articolul „Evoluțiunea limbei române", publicat, inițial, în „Forța morală" I, 1901, și reprodus în Opere IV, București, 1946, p. 113-128. Iată concluzia lui: „Luptîndu-se, unii mai mult, alții mai puțin, producîndu-se o mișcare într-un fel și alta în altul, din cuprinsul acestui secol *limba română răsare astăzi aproape formată*" (Opere IV, p. 128).

Că nu putea fi vorba de o limbă literară absolut unitară, chiar după 1900, rezultă dintr-o afirmație a lui George Coșbuc, făcută în articolele sale din „Viața literară" (1906)[1]: „Ce este, deci, învinuirea noastră reciprocă în literatură, că unul ori altul aduce cuvinte provinciale în limbă? *În care limbă? În cea care se*

[1] *Provincialismele scriitorilor noștri* (19.II.1906); *Pentru limba românească* (19.III.1906) și *Cărțile bisericești* (16.IV și 7.V.1906).

formează acum ? Dar cu ce să se formeze dacă nu cu elementele pe care și le adună de pretutindeni" ?[1]

Ideea că limba literară din secolul al XIX-lea nu era pe deplin formată, o întîlnim și la unii specialiști din vremea noastră. E vorba, se înțelege, de unii dintre cei care s-au ocupat, în mod special, de epoca literară respectivă. Așa, spre exemplu, vede lucrurile I. Fischer, editorul cunoscut al operei lui Gr. Alexandrescu. El subliniază, de mai multe ori, ideea în „Nota editorului" (ed. 1972) :

„Dar ceea ce izbește cel mai mult pe cititorul ediției din 1863 este aspectul ei ortografic și lingvistic. Curentul latinist, care începuse să se afirme cu putere pe la 1850, ajunge la apogeu între anii 1860- 1880. Alexandrescu, atent la toate curentele literare și lingvistice ale timpului, nu putea rămîne neinfluențat de latiniști. *De altfel, rolul acestora în formarea limbii literare contemporane n-a fost suficient scos în evidență și cercetat, în parte din cauza ridicolului de care s-au acoperit extremiștii curentului"* (p. XC).

„Trebuie subliniat și alt factor, esențial : *în 1847 (și chiar la 1863) limba literară se afla într-o etapă de încertitudini derutante pentru scriitori, fără ca o normă unitară să se fi putut impune"* (p. XCIV).

„Am socotit necesar să acordăm o atenție deosebită nu numai variantelor care pot interesa pe istoricul literar sau pe stilist în urmărirea elaborării poeziilor, ci și pe acelea care oferă cercetătorilor limbii literare un material extrem de prețios : *epoca lui Alexandrescu fiind epoca de formarea limbii literare, orice amănunt este semnificativ și ajută la înțelegerea procesului de*

[1] Vezi *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 444-445, și, apoi, cartea noastră *Limba română literară*, București, 1970, p. 239.

fixare a normelor fonetice, morfologice și lexicale ale limbii" (p. XCVIII).

Pentru G. Ibrăileanu[1], procesul de unificare totală a limbii literare nu era încheiat nici în vremea lui Eminescu: „În privința limbii ni s-a pus o problemă foarte complicată. *Pe vremea cînd scria Eminescu, limba literară nu era încă formată*[2]. În lupta lui cu materialul lingvistic, Eminescu întrebuința pentru același cuvînt forme diferite: cînd forma populară, cînd cea literalizată în diferite feluri. (De exemplu: *jaratic, jeratic, jeratec* etc.)"

Ideea lui Ibrăileanu poate fi susținută și cu existența, în scrisul lui Eminescu, a unor paralelisme de tipul: *pe-pre*; *prin-pin*; *ceruri-ceriuri*; *primbla-preumbla* (dar forma literară, *plimbà*, nu apare); *visuri-vise*; *popor-popol* la care poetul ar fi renunțat, cu siguranță, dacă ar fi avut răgazul să-și pregătească singur ediția poeziilor pentru tipar; s-ar fi hotărît, adică, pentru una dintre cele două variante.

Afirmația de mai sus, a lui Ibrăileanu, nu apare la întîmplare. Ea este rezultatul unei meditații îndelungate și a unei observații atente a limbii literare. O găsim, mai înainte, în broșura *După război*, la pag. 44-45, expusă mai pe larg: „Acum, cînd s-a făcut Unirea cea mare, unitatea limbii literare găsește cele mai bune condiții de a se desăvîrși prin vechiul mijloc al unionismului lingvistic. Contactul mai strîns dintre românii de pretutindeni, va pune pe scriitori în situația de a împrumuta unii de la alții și le va pune la îndemînă o infinită bogăție lingvistică, din care se

---

[1] În „Prefață" la Mihail Eminescu, *Poezii* [1930], p. 17-18.

[2] Formularea este prea categorică. Nu atît despre „formare" era vorba, atunci, cît despre definitivare, adică despre unificare.

va alcătui o limbă comună bogată și nuanțată. Dar acest proces de formare, fiind un proces natural, de selecție și de adaptare, desigur că va mai trece încă multă vreme pînă la desăvîrșirea lui. Esențialul e că, acum, sînt puse la un loc, în retortă, toate elementele constitutive ale acelui compus, care trebuie să fie limba comună[1] a tuturor românilor.

Așadar limba literară s-a format prin colaborarea tuturor graiurilor românești, iar desăvîrșirea se va face tot pe această cale".

Fragmentul de mai sus face parte din articolul intitulat „Problema limbii literare", pe care îl întîlnim, fără modificări, și în *Cultură și literatură* (București f.a., BPT nr. 1459-1460), pag. 67-83, din care ne permitem să mai reproducem un citat:

„Lipsa unei limbi literare fixate este una din mizeriile culturii noastre. La noi încă se poate scrie și «curte» și «ogradă», și «pîine» și «pîne» etc., căci amîndouă cuvintele sau amîndouă formele sînt egal de literare sau neliterare, deoarece nici graiul «moldovenesc», nici cel «muntenesc» nu pot avea pretenția de limbă literară. Limba noastră literară are ca bază limba veche bisericească, iar aceasta n-a fost graiul vreunei regiuni, ci limba formată prin contribuția graiurilor tuturor ținuturilor locuite de români..." (pag. 68-69)[2].

În sfîrșit să mai menționăm că, pentru Ibrăileanu, limba literară nu era închegată nici în scrisul colaboratorului și prietenului său G. Topîrceanu[3]. Din cursurile sale, inițiate în anul 1909, la Universitatea

---

[1] Termen împrumutat de la A. Philippide.
[2] În *După război*, la pag. 42-43.
[3] Cfr. *Note și impresii*, Iași, 1920, p. 213.

din Iași, vedem că Ibrăileanu a acordat o atenție cu totul deosebită limbii literare, pe care am subliniat-o în mai multe rînduri, în articole speciale[1].

Nu numai în operele beletristice observăm distanța de care am vorbit, de la Conachi la Eminescu, ci și în lucrări de altă natură. Să compare, oricine, limba din „Observațiile" lui Ienăchiță Văcărescu sau din „Gramatica" lui Diaconovici-Loga, cu aceea din „Gramatica" lui H. Tiktin și se va convinge, imediat, că la 1787 și, respectiv, la 1822, nu aveam o limbă literară consolidată dar că ea exista după 1890.

În sfîrșit, să ne oprim și la terminologia științifică din alte domenii, eventual la terminologia filosofică. Vom observa, și aici, că, la începutul secolului trecut, ea era rudimentară, insuficientă, greoaie, necorespunzătoare, pe alocuri, și că abia după 1850 se definitivează. Mi se pare cu totul semnificativ faptul că atît G. Ivănescu, în *Formarea terminologiei filosofice românești* (vezi Contribuții la Istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea, București, 1956, p. 171-204), cît și N. A. Ursu, în teza sa de doctorat, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962, ajung la concluzia care întărește susținerile lui G. Ibrăileanu, că această terminologie era fixată în jurul anilor 1860. La aceeași dată se oprise, mai înainte, și G. Ibrăileanu, vorbind despre închegarea limbii literare moderne în beletristică, prin contribuția lui Vasile Alecsandri, în primul rînd.

O idee asemănătoare desprindem și din concluziile lui Petru V. Haneș la lucrarea sa de doctorat,

---

[1] Cfr. *Ibrăileanu despre limba literară*, (în „Iașiul literar", septembrie 1956, p. 104-113 și, apoi, în *Limba română literară*, București, 1970, p. 279-290); *G. Ibrăileanu și limba literară* (în „Cronica" din 12 martie 1966); *Concepția lui Ibrăileanu despre limba literară*, (în „Steaua", aprilie 1980, p. 18-19).

Scanned with OKEN Scanner

Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, București, 1904, p. 267-268:

„O jumătate de veac plină de frămîntări și discuțiuni aprinse! Ai crede că toată energia ce s-ar fi putut utiliza pentru limba literară românească s-a cheltuit numai de la 1800 la 1850. Niciodată, nici mai înainte de 1800, nici după 1850, nu s-au văzut atîtea strădanii în jurul chestiunilor de limbă. Neamul românesc întreg, dintre Dunăre, Tisa, Nistru și Carpați, a luat parte prin cîte unul din ai lui, la șirul acesta de încercări. Toți voiau să fim români și românesc graiul nostru, dar fiecare înțelegea altfel ceea ce dorea. Toți ziceau că limba noastră așa cum se scrie nu e satisfăcătoare, dar fiecare înțelegea altfel cum s-o îmbunătățească și s-o înnobileze. S-a întîmplat atunci că unii și-au paralizat altora acțiunea, că un moment au primejduit limba, ei care voiau, entuziast și sincer, s-o salveze.

Spre norocul acestei limbi și al poporului care o vorbea, scriitorii curentelor finale din jumătatea întîia a secolului al XIX-lea reușesc să creeze în Moldova o înțelegere dreaptă a chestiunii, dînd tuturor o pildă înțeleaptă și mîntuitoare. Triumful pildei acestia va veni încetul cu încetul, *căci la 1850-1860 limba noastră literară nu era încă formată. Altfel se scria în Transilvania, altfel în Țara Românească, altfel în Moldova, altfel în Bucovina. Și înăuntrul aceluiași curent stabilitatea de asemeni nu apăruse... Nesiguranța domnea încă pretutindeni. Neologismele în special nu-și găsiseră adevărata lor formă, fiindcă unul le reproducea într-un fel, altul în alt fel. A trebuit jumătatea a II-a a secolului al XIX-lea ca o parte din neregularități să se uniformizeze și va mai trebui încă timp pînă să se fixeze în caractere speciale și bine definite limba literară românească*".

Scanned with OKEN Scanner

„Neregularitățile" despre care vorbește Haneș sînt evidente, cu deosebire, cînd ne referim, la situația din Transilvania. În Moldova și în Muntenia „războiul limbilor" s-a cam încheiat pe la 1860, cînd a triumfat curentul realist fundamentat pe limba populară. Scriitorii care s-au manifestat după această dată au discutat problemele mai mult din punctul de vedere al intereselor personale, al modului în care urma să se folosească ei înșiși de limbă literară, în lucrările proprii ; ei nu se mai aflau pe poziția unui Alecu Russo, ultimul moldovean care se arăta îngrijorat de soarta limbii noastre literare, nu în totalitatea ei, ci, în manifestările cîtorva cărturari care nu vedeau orientarea nouă spre limba vorbită.

În Transilvania, în special, problema luase mai mult un aspect ideologic decît unul literar propriu-zis sau, altfel spus, vorbitorii de acolo vedeau în limbă mai ales o armă de luptă decît un instrument, perfecționat, de comunicare. Și dacă ar fi să sprijinim această afirmație pe anume texte din epocă am putea recurge, printre altele, la cuvîntul inaugural al Astrei, ținut de Timotei Cipariu, în 1861 : „Să ne adunăm la părinții noștri cu acea mîngîiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne mai numi fiii lor : limba românească", ori la unele dintre articolele lui George Coșbuc, incluse în volumul *Din-tr-ale neamului nostru* (1903) : „Limba e cea mai puternică legătură a unui neam. Ea e sufletul neamului, e firea și ființa lui" (p. 86).

În provinciile de peste munți am avut, pînă după 1918, o terminologie juridico-administrativă deosebită de cea din Moldova și Muntenia și chiar limba presei și a literaturii beletristice se deosebea de cea de din-

Scanned with OKEN Scanner

coace de Carpați[1]. Dacă George Coșbuc, Octavian Goga, Șt. O. Iosif și, mai tîrziu, Lucian Blaga nu recurg decît extrem de rar la elemente regionale ardelenești, dacă I. Slavici a tins, toată viața, spre o limbă care să se confunde cu cea a scriitorilor din Moldova și din Muntenia și, cu excepția lucrărilor de tinerețe, a evitat sistematic regionalismul, dacă, în sfîrșit, Liviu Rebreanu și-a început cariera la București, cu subiecte neardelenești, cu elemente de limbă care aproape nu mai aduc aminte de Transilvania eroii lui I. Agîrbiceanu, în schimb, sînt, aproape fără excepție, ardeleni, iar limba vorbită de ei abundă de elemente proprii graiurilor de peste munți. Cîteva dintre acestea ne-au servit la localizarea textelor vechi, la determinarea limbii de care s-au folosit cărturarii din secolul al XVI-lea.

Integrarea limbii literare din Transilvania, în limba literară din Moldova și Muntenia, se va face abia după primul război mondial, cînd, așa cum a arătat Iorgu Iordan[2], asistăm la o perioadă de „zbucium", determinată, în primul rînd, de dificultățile de asimilare ale unor tendințe diferite de care se resimțea scrisul românilor din provinciile atunci integrate statului român.

Nu putem să nu subliniem faptul că procesul acesta de integrare a vorbirii ardelenilor avea să fie îngreuiat, într-o măsură oarecare, de orientarea diferită din cele trei provincii. Spre deosebire de Transilvania, unde elementele de cultură erau introduse prin intermediul

---

[1] Faptul a fost demonstrat de Doina David, în lucrarea sa de doctorat *Contribuții la studiul limbii române literare din Transilvania* (1880-1920), publicată, sub titlul *Limbă și cultură*, Editura Facla, Timișoara, 1980.

[2] *Limba română actuală, O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, p. 15.

limbilor latină și germană, în Moldova și Țara Românească ele ne veneau, în primul rînd, prin filieră franceză și, mai puțin, italiană. Sextil Pușcariu avea dreptate cînd afirma[1] că „Limba literară trece printr-una din cele mai mari primeniri, avînd să-și asimileze un număr uriaș de cuvinte nouă, luate din limbile franceză și italiană".

Toate rezervele de mai sus sînt formulate de pe poziția observatorului contemporan care a urmărit, de-a lungul dezvoltării sale, limba noastră literară și a constatat că o bună bucată de vreme, cam pînă în secolul al XVIII-lea, ea este dominată de spiritul religios, că majoritatea textelor noastre de pînă atunci au caracter bisericesc. Mai mult decît atît, chiar textele cu conținut istoric, juridic sau de altă natură dau impresia, după modul cum sînt scrise, că stau tot sub semnul literaturii religioase. Faptul a fost remarcat de Ovid Densusianu într-unul din cursurile sale ținute la Universitatea din București, *Evoluția estetică a limbii române*, 1929-1930, p. 80-81 :

„În primul rînd ne întrebăm : care au putut fi factorii care au înlesnit perfecțiunea exprimării noastre în scris sau în vorbire ? Chestiunea aceasta este în strînsă legătură cu limba noastră literară. S-a recunoscut de mult că dacă s-a ajuns să se fixeze de la un moment dat un anumit aspect al limbii noastre ca manifestație culturală, aceasta se datorește în primul rînd bisericii. Trebuie să facem însă o distincție în ceea ce privește rolul bisericii. În primul rînd biserica a avut cu deosebire un rol hotărîtor în unificarea limbii noastre, adică ceea ce a pornit din secolul al XVI-lea

[1] *Limba română și graiul din Ardeal*. Extras din „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul", volumul II, 1918-1928, București, 1929, p. 8.

cu cărțile lui Coresi s-a transmis mai departe și în felul acesta s-a ajuns cam pînă în secolul al XVIII-lea să se înlăture unele divergențe care altfel ar fi durat".

Mai explicit este Densusianu două pagini mai departe (83-84):

„Vedeți, prin urmare, că este o deosebire enormă între ceea ce s-a întîmplat în Franța și ceea ce s-a petrecut la noi. Dar referindu-ne prin contrast la împrejurările din Franța, la noi n-a existat acest mediu social, mediu spiritualist pe care îl întîlnim acolo. De aceea limba noastră, din cauza unor împrejurări deosebite, a progresat mai repede și manifestațiunile estetice s-au accentuat în Franța mai mult decît la noi. *La noi, în păturile de sus, se vorbea mai mult grecește. În clasele noastre superioare se vorbeau limbi străine și atunci aceste clase nu au putut contribui la modelarea limbii noastre cum s-a întîmplat în Franța.* De aceea limba noastră apare cu unele aspecte bisericești la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea. Chiar la cronicari se vede o înrîurire a exprimării bisericești, a exprimării biblice sau a exprimării omului cu oarecare cultură, însă, totuși, cu un fond de ceva rustic. De aceea în epoca extrem modernă întîlnim o limbă care s-a format sub influența bisericii și în contact cu clasele mai de jos ale societății nespiritualizate".

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, după aceea, pînă prin preajma anilor 1830, cu tot pasul mare realizat de cei care țineau un condei în mînă, limba noastră continuă să aibă un aspect vechi, pe care și-l menține și în poezia lui Conachi și a Văcărești lor.

Ideile acestea l-au călăuzit și pe Mihail Sadoveanu cînd, în comunicarea academică de la 2 februarie 1955 (*Limba povestirilor istorice!*), spunea: „Nu stăruiesc

asupra greutăților acestor începuturi ale vorbirii noastre scrise. *Aceste începuturi nu sînt încă literatură.* Tălmăcitorii care au dat poporului o Alexandrie, o Esopie, o poveste bogumilică sînt niște umili monahi, ori dascăli, ori preoți de țară. Necunoscători ai meșteșugului, nu-i interesează ortografia și punctuația, nu cutează să iasă din alinierea literală a operei pe care o traduc. Sărmani truditori, adormiți în gropnițile mănăstirilor ori sub cetinile cimitirelor din munte... *Alcătuirile lor nesigure au fost ca picături de izvor din care s-a adunat în curgerea anilor, șuvoiul literaturii de creație, oglindind ținuturi, sate, oameni care se străduiau cu amar să iasă la lumina unei vieți mai bune.*

Îndată după aceste exemple umile, se cuvine să pomenim pe scriitorii eclesiastici care au tradus pentru popor evangheliile și psalmii; pe Antim Ivireanul mitropolitul, care a mustrat pe cei mici și pe cei mari în didahiile lui ce ni s-au păstrat scrise; în sfîrșit, pe cronicarii care au însemnat anii slavei trecute, precum și nevoile și răutățile timpului de decădere a țării.

Ne vom opri ceva mai stăruitor asupra unui cronicar excepțional înzestrat, povestitor artist, Ion Neculce, acel care a însoțit la împărăție, după bătălia de la Stănilești, pe vodă Dimitrie Cantemir, pribeag la curtea țarului Petre Alexeevici" (*Opere* XX, p. 632-633).

De la Neculce, Sadoveanu trece mai departe, spre timpurile mai apropiate de noi: „Către sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, această limbă relativ curată a cărturarilor de țară s-a împestrițat de invazia levantină. Casta suprapusă a vorbit grecește; nu mult după aceea franțuzește. Vorbele *tată* și *mamă* au devenit într-un timp *babà* și

nenè, mai pe urmă *papa* şi *maman*. S-au mai amestecat şi latinizanţii. *În suta asta de ani, pînă la 1860, numai poporul muncitor a rămas ca o lume deosebită şi ostilă în veacul lui vechi.*

Această suprastructură a limbii a trecut totuşi, ca nourii de lăcuste de care pomeneşte Miron Costin. *Scriitorii timpului nou au luat legătura cu trecutul. Eminescu şi Creangă, Alecsandri, Grigore Alexandrescu şi Bălcescu au răspuns ecourilor cronicarilor şi poporului*" (*ibid.*, p. 642-643).

De aceleaşi idei era călăuzit pe la mijlocul secolului trecut, şi Gheorghe Asachi, susţinător al limbii române, în şcoală, împotriva celor care ar fi vrut să instaureze limba franceză în învăţămînt. Iată aceste idei formulate în broşura intitulată *Expoziţia stării învăţăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire, 1828, pînă la 1843 şi un proiect pentru a lor reformă*, p. 2 : „Prin această sistemă a streinilor, limba română scăzuse la gradul unui dialect vulgar, şi moldovenii se împărţeau în două naţii : *acii ce osteneau vorbea limba patriei, cei ce se folosea vorbeau greceşte, încît limba română ce mai înainte de epoha aceasta ajunsăse a fi reaşezată în driturile sale ca organul bisericei şi al diplomaţiei, se văzu deodată înfrînată în zborul ce luase sub domnia lui Vasilie V. V., cînd s-au fost ilustrat prin scriirile Movililor, Dosofteilor, Evstraţilor. De aceea, pe cînd limbile moderne treptat agiunsese la culmea culturei lor, a noastră, de-abie acum trezită din litarghia sa, în vîrstă de copilărie, spre a agiunge la gradul culturei acelora, în loc de a păşi cătră formarea ei gradat, este nevoită a îndesa paşii şi a face deodată mai multe reforme decît le poate deprinde publicul*".

Scanned with OKEN Scanner

Din cele spuse de Asachi și de Sadoveanu e ușor de înțeles că, la un moment dat, limba noastră literară, cu toată consolidarea ei de pînă atunci, a început să-și piardă caracterul relativ unitar și în locul unui drum întins a luat-o pe unul cotit ; elementele grecești, mai întîi, și cele de origine franceză, după aceea, utilizate în mod abuziv de reprezentanții clasei dominante, au îndepărtat limba scrisă de poporul care a creat-o. Îngrijorările cărturarilor și ale scriitorilor, din preajma anilor 40 ai secolului trecut, trebuie privite în funcție de această realitate. Firul vechi se rupsese și altul nou nu fusese găsit. Limba veche, se vedea bine, nu se mai potrivea nevoilor epocii, iar cea nouă întîrzia să se arate în toată splendoarea ei.

Am reprodus numai o parte dintre părerile celor care au afirmat că limba noastră literară nu-și găsise unitatea adevărată nici spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Nu cred că este cazul să continuăm cu alte probe. Punctul de vedere ni se pare, în general, acceptabil și, fără să vrem, tragem concluzia că nu pot avea dreptate cei care plasează formarea limbii române literare în secolul al XVI-lea. Dreptate și mai puțină au cei care împing această dată în secolele anterioare, în perioada preliterară a limbii noastre.

Pe de altă parte, mai întîlnim unii cărturari, chiar în vremea noastră, care susțin că despre o limbă literară definitiv formată nu poate fi vorba nici astăzi. Într-un articol al lui Sextil Pușcariu, *Rostiri și forme șovăitoare*, citim : „În stadiul actual al civilizației, în care totul tinde spre standardizare, cînd toate limbile popoarelor apusene apar organizate, *graiul nostru are*

Scanned with OKEN Scanner

încă aspectul pitoresc al unei păduri pe care grădinarul-gramatic n-a schimbat-o încă într-un parc" [1].

Urmărind anume trăsături, proprii limbii literare din secolul al XIX-lea, constatăm, adesea, cum ele își pierd caracterul literar, sînt simțite ca dialectale și sînt ușor-ușor abandonate de scriitori. Exemplul cel mai potrivit mi se pare a fi acela al verbelor iotacizate. Scriitorii munteni, din secolul trecut, pînă la Caragiale și Delavrancea, întrebuințau de preferință variantele sudice *auz, văz, crez, simț, să rîză, să scoață* etc. La unii dintre ei le întîlnim în mod exclusiv, indiferent dacă vorbesc eroii sau autorii înșiși. Este și cazul lui Caragiale și Delavrancea. Spre sfîrșitul secolului trecut și, mai ales, în vremea noastră, muntenii au început să recurgă, în mod obișnuit, la formele neiotacizate *aud, văd, cred, simt, să rîdă, să scoată*, pe care, prin însuși acest fapt, le consideră literare și se folosesc de celelalte numai cu intenția de a sublinia originea locală a unui erou. Așa procedează, în linii generale, Damian Stănoiu, pe care îl surprindem, adesea, spunînd *cred, simt, văd*, în vreme ce eroii săi continuă să întrebuințeze variantele regionale *crez, simț, văz* din motivele subliniate deja. Exemple mai concludente, de natura aceasta, pot fi scoase din operele unor scriitori din rîndul celor care au început să se afirme în perioada de după 1944.

O particularitate pe care o semnalăm, la începutul secolului trecut, tot la munteni, și spre jumătatea acestuia e aproape generalizată, în toată limba literară, o constituie formele verbale analogice de tipul *ei alerg*;

[1] Cfr. RFR III, 1936, nr. 9, p. 567.

ele cînt ; ei zbor, pe care am explicat-o, altădată[1], prin influența identității formelor de persoana întîi și a șasea la verbe ca *eu dorm — ei dorm, eu fac — ei fac, eu merg — ei merg, eu scriu — ei scriu, eu stau — ei stau* etc. În cîteva zeci de ani fenomenul avea să se răspîndească în limba literară de pretutindeni căci îl întîlnim, foarte bine reprezentat, nu numai la munteanul Dimitrie Bolintineanu ci și la moldoveanul Vasile Alecsandri. Exemplele, numeroase, întîlnite în poezia lui Iancu Văcărescu, îl duceau pe G. Ivănescu la concluzia că ne găsim în fața unei trăsături care „caracterizează dialectul muntean"[2]. Deși în mare scădere spre sfîrșitul secolului trecut, fenomenul constituie prilej de discuție și George Coșbuc afirma, pe la 1895 : „Una dintre cele mai păcătoase greșeli de limbă e întrebuințarea falșă a formei verbelor de conjugarea I la a treia persoană plural : *ei cînt*, în loc de *ei cîntă*"... „Astăzi, în Muntenia, și mai ales între cărturarii care habar n-au de gramatică, forma falșă de care vorbim e singura stăpînitoare, așa că adevărata formă ar fi osîndită să dispară, dacă n-am avea scriitori buni care s-o țină în picioare"[3].

Fenomenul avea să-i rețină atenția și lui Ion Gorun, care, sub influența lui Coșbuc, probabil, s-a lăsat de multe ori antrenat în discuții privitoare la limbă. Contribuțiile sale, risipite, inițial, prin diverse periodice au fost adunate, mai tîrziu, într-un volum inti-

---

[1] Vezi „Iașul nou", 1951, nr. 1-2, p. 129. Cfr. și *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970, p. 146.

[2] *Contribuții la Istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, II, 1958, p. 64.

[3] „Vatra" II, 1895, p. 507. Citatele sînt reproduse după George Coșbuc, *Despre literatură și limbă*, București, 1960, p. 70, 72.

Scanned with OKEN Scanner

tulat *Știi românește* ? (București, Institutul Grafic „Eminescu", 1911). Cartea a fost publicată și în colecția „Biblioteca pentru toți", fără menționarea anului (nr. 844). Amîndouă cărțile sînt dedicate lui George Coșbuc. Ion Gorun, mai puțin îngrijorat decît Coșbuc, explica fenomenul în mod absolut științific. În 1951, cînd eu însumi m-am ocupat de el, nu reținusem explicarea lui Gorun care nu se deosebește fundamental de ceea ce spuneam eu : „Tot analogia îi face pe unii să nu mai vrea să țină socoteală de particularitatea unor verbe în limba românească de a rămînea neschimbate la persoana a treia a singularului și pluralului timpului prezent : de pildă : Senatorii *votez*, scrie un reporter parlamentar ; deputații *aplaud* — întocmai la fel cum ar zice senatorii *dorm* sau deputații *petrec*... Este și uniformizarea inversă : senatorii *doarme*, deputații *petrece*, după analogia senatorii *votează*, deputații *aplaudă*, dar trebuie să recunoaștem că această înnoire n-a intrat încă în limba scrisă ; vremea nu e pierdută". (ed. 1911, p. 18, Cfr. și pag. 92).

Exemplele date de Ion Gorun, și altele asemănătoare, puteau, fără îndoială, să nemulțumească pe Coșbuc. Dar poetul năsăudean este prea categoric în afirmarea caracterului negativ al formei respective. El a uitat că, la începutul cariei sale poetice, a recurs el însuși la acest prodedeu, cum ne-a arătat N. Drăganu, în studiul *George Coșbuc la liceul din Năsăud, și raporturile lui cu grăniceriii*[1], din care transcriem aici o singură poezioară, semnificativă pînă și în titlu :

[1] *Anuarul liceului grăniceresc „Gh. Coșbuc" din Năsăud.* Anul școlar 1925–1926, Bistrița, p. 33-112.

Unde zbor

Unde *zbor*, oh unde *zbor*
Lacrimile din amor,
Poate-n nori, poate-n furtună,
Poate-n cer, poate că-n lună.

Nu, menirea lor e sfîntă,
Nu se uscă nu se zvîntă,
Ci conduse de-un lung dor
Drept în inimă *scobor*,
Din ea ies, în ea scoboară
Ah, sărmana inimioară.

(p. 37)

Vom observa, de asemenea, că procedeul va fi utilizat de Eminescu însuși, nu ca o licență poetică ci din cauza „caratelor artistice" pe care le poate pune în lumină. Exemplele sînt extrase, deopotrivă, din antume și din postume :

Și nu sînt numai oameni
Ce îți admiră fapta, gîndirea-nchipuită,
Ci *te admir popoare*. .

(Poezii postume, 1908, p. 203)

În zidirea cea antică, sus în frunte-i turnul maur
Magul priivea pe gînduri în oglinda lui de aur,
Unde-a cerului mii stele ca-ntr-un centru *se adun*.

(*Egipetul*, Ed. Maioreseu, 76)[1]

Și apoi în Sfatul țării *se adun'* să se admire
Bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subțire.

(*Scris.* a III-a, ibid, 264)

1 Citatele sînt reproduse după ediția a doua, București, Socec, 188[illegible].

Cînd unii țes la haina vremii,
Ceilalți a vremii coji *adun*,
Viață unii dau problemei,
Ceilalți gîndirii o supun.

(*Poezii postume*, p. 103)

Au unde merge-n gîndu-i... În valea lui natală,
În codrii plini de umbră, prin rîpe ce *s-afund*,
Unde izvoarele-albe murmure dulci esală
Și *scapăr* argintoase lovindu-se de prund.

(*Ibid.*, 35)

Cînd marea turbează de valuri cuprinsă
Și-și scutură coama de spume și vînt,
Cînd nori-*alung* ziua din lumea cea plînsă,
Cînd tunete *cînt*...

(*Ibid.*, 24)

Aceste brațe *apăr* Pergamu-amenințat
Și-n lupta pentru sfinte a zeilor camine
Eu cad mîntuitorul al patriei-și-n fine
Cobor la rîul stygic de glorie cununat.

(*Ibid.*, 12)

De-odată-n fundul sălii, apare sub un arc,
Cu stînga-i rezemată de spada-i de monarc,
Nebunul Sarmis-care-i cu craiul frate geamăn,
Ca umbra cu ființa-i amîndoi *s-aseamăn*.

(*Ibid.*, 215)

Scanned with OKEN Scanner

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-acelaș vad,
Se pare cum că-i altă toamnă,
Ci-n veci aceleași frunze cad.

(*Cu mine zilele-ți adaugi*, 118)

Culcată jumătate, copila cu tristețe
Zîmbește. Plete blonde pe umeri-i *cobor*
Și cad pe albe perini. Iar buzele ei crețe
Arată nu amorul, ci setea de-amor.

(Poezii postume, p. 39)

Prin poarta cea-ngustă din murii
Grădinii cetății de stînci
Cobor în adîncul pădurii,
Izvoarele murmur'adînci.

(*Ibid.*, 196)

Parisul arde-n valuri, furtuna-n el se scaldă,
Turnuri ca facle negre trăsnesc arzînd în vînt
Prin limbile de flăcări, ce-n valuri *se frămînt*...

(*Împărat și proletar*, 134)

Se zguduie tot domul de pare-a fi de scînduri,
Și stînci în temelie clătindu-se vedem,
Plînsori sfîșietoare împinse de blestem
Se urmăresc prin bolte, se chiamă, *fulger*, gem
Și cresc tumultoase în valuri rînduri, rînduri.

(*Strigoii*, 225)

Zadarnic apelor stăpîn
Lumină discul zarea,

Scanned with OKEN Scanner

În al tău suflet *se îngîn*
Pustiul și moartea și marea.

(*Poezii postume*, p. 90)

Miroase-adormitoare văzduhul *îl îngreun*,
Căci vîntul adunat-a de flori de tei troiene
Și le așterne-n cale reginei dunărene,
Prin frunze aiurează șoptirile-i a lene,
Cînd gurile-nsetate-n sărutări *se-npreun*.

(*Strigoii*, 230)

În van tineri de-o vîrstă ciocnesc vesel pahare
Și l'ale lor petreceri pe dînsul *îl invit* ;
Ei nu vor să-nțeleagă zîmbirile-i amare
Dup-o perdea s-ascunde în visuri adîncit.

(*Poezii postume*, 35)

L'al orelor zile șirag rîzător
Se-nșir cele negre și mute,
Ce poartă în suflet mistere de-amor
Pălite, sublime, tăcute.

(*Ibid.*, 1)

Pe stradele-ncrușite de flăcări orbitoare,
Suiți pe baricade de bulgări de granit,
Se mișc batalioane a plebei proletare
Cu cușme frigiene și arme lucitoare,
Și clopote de-alamă răsună răgușit.

(*Împărat și proletar*, 134)

Scînteie marea lină, și placele ei sure
Se mișc una pe alta ca pături de cristal ;

Prin lunce prăvălite din tainica pădure
Apare luna mare cîmpiilor azure,
Umplîndu-le cu ochiul ei mîndru triumfal.

(*Ibid.*, 135)

Minciuni și fraze-i totul ce statele susține,
Nu-i ordinea firească ce ei a fi susțin.
Averea să le aperi, mărirea ș-a lor bine
Ei brațul tău înarmă, ca să lovești în tine,
Și pe voi contra voastră la luptă ei *vă mîn.*

(*Ibid.*, 129)

Cum din cer îngerii privesc la stele
Barzii cu dragoste *se uit* la ele
Din lungul horelor amestecate
Barzii *ridic* a lor glasuri bărbate.

(*Poezii postume*, p. 5)

Din nori curge-o bură de colb de diamante
Ce văile umple și dealuri înante
În față-le-i luna s-aud mii de șoapte,
Pe cer *se ridic* curcubee de noapte.

(*Ibid.*, 224)

Dar nu țin la nimic, căci nu mai cred nimic
Doar genele-ți umbroase în visu-mi *se ridic.*

(*Ibid.*, 279)

Prin codru jalnic trece vînt,
Se pleacă ramuri la pămînt,
Se scutur frunzele din vii...
De ce nu vii, de ce nu vii ?

(*Ibid.*, 69)

Scanned with OKEN Scanner

Zboar'al nopții negru flutur
Cu-a lui aripi ostenite,
Pe cînd crengile *se scutur*
Pe cărări înțelenite.

(*Ibid.*, 93)

Grădina-i străluce cu flori felurite
Ce tremur ca-n soare, frumoase, topite,
Aleile *scutur* de rouă o ploaie
Și soarele-nalță-al lui disc de văpaie.

(*Ibid.*, 225)

O cojiță de alună trag locuste, podu-l *scutur* ;
Cu musteața răsucită șede-n ea un mire flutur ;

(*Călin*, 216)

Multe flori sînt, dar puține
Rod în lume o să poarte ;
Toate bat la poarta vieții,
Dar *se scutur* multe moarte.

(*Criticilor mei*, 301)

Singur numai cavalerul suspinînd privea balconul
Ce-ncărcat era cu frunze, de îi *spînzur* prin ostrețe
Roze roșie de Șiras și liane-n fel de fețe.

(*Satira* IV, 268)

Dacă deschide-n evii-i el buza cu mînie
Și stelele *se spulber* ca frunzele de vie,
El mînă în uitare a veacurilor turmă
Si sorii îi negrește de pier fără de urmă.

(*Poezii postume*, p. 216)

Scanned with OKEN Scanner

De treci codrii de aramă, de departe vezi albind
Ș-auzi mîndra glăsuire a pădurii de argint.
Acolo, lîngă izvoare, iarba pare de omăt,
Flori albastre *tremur* ude, în văzduhul tămîiet.

(*Călin*, p. 213)

Codrii negri aiurează și izvoarele-i albastre
Povestesc ele-n de ele numai dragostele noastre,
Și luceferii *ce tremur așa reci prin negre cetini*,
Tot pămîntul, lacul, cerul, toate, toate ni-s prieteni

(*Satira* IV, 2171)

Limba veche aproape nu cunoaște această construcție. Am întîlnit-o o singură dată în *Biblia de la București* (1688) :

„...măcară că pentru zavistia stăpînitorilor celor tirani *să chem* și ei feciori de domn cu alt nume..." (BRV I, 1903, p. 288) și de două ori, pe baza aceluiași verb, la Antim Ivireanul : „Eu, o dragoste mincinoasă, voi să-ți sfărîm săgețile, care fără de rană *omor* ; eu, Luceafărule, voi să-ț sparg toate mrejele și-ț voi piiarde tot vicleșugul" (*Predici*, 1962, p. 120) ; „Egypetul iaste lumea aceasta, neascultătoare și vicleană, întru care iaste întins întunerecul păcatului, unde *să omor* toate întîi născute, adecă sufletele cele cuvîntătoare, unde să prefac apele în sînge, adecă faptele omenești în sudălmi și în batjocură lui Dumnezeu, unde stăpînește lăcusta și omida, adecă apucăturile, strîmbătățile, ura, zavistia și vrajba (*ibid.*, p. 274-275).

Ceva mai bine reprezentat este acest fenomen în manuscrisul moldovenesc al traducerii *Istoriei*... lui Herodot (1645, 1649) publicat de Nicolae Iorga în 1909 (Vălenii de Munte) „Și apoi și pînticile cu zmirnă

Scanned with OKEN Scanner

curată, pisată și cu casie și alte mirosuri, alegînd de tămîie, împlînd pînticile, *îl cosu* (p. 116) ; „Și într-acest chip fimeile săvromaților petrec cu obiceile vechi, și ies la vînat cu bărbații lor și fără bărbați, și la război încă ies, și haine ca și bărbații *port*" (p. 244) ; „...și mulți boi ard cu dînșii, și mulți și *scap*, pentru că le ardi proțapul..." (p. 228) ; „De dimineață pînă la prînz iaste foarte cald, încît, de căldură, *să ud* cu apă..."(p. 188).

Dialectologii nu i-au semnalat prezența în studiile pe care ni le-au dat pînă acuma, și Emil Petrovici, în *Textele dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943, nu-l înregistrează decît într-un singur exemplu, din Larga, județul Iași : „Ș-apoi, după ce mănîncă, iau paharul dulce, mesenii, și fiecare, care iau paharul, dau bani, cît îi lasă inima. După aceea, apoi, *se scol* de la masă și joacă ; cîntă muzicanții și joacă, un ceas-două. Și gata" (p. 210).

În volumul al VII-lea din ALR, serie nouă, București, 1972, în care se urmăresc numai formele verbale, din limba noastră, nu avem nici un exemplu pentru construcția care ne interesează ; verbele pentru care ni se indică toate cele șase forme ale persoanelor, la prezent, sînt de tipul *aud, bat, beu, duc, lau, rămîn, scriu, sînt, țin, văd, vreau, zic*. Ele au, în limba literară, forme identice pentru persoanele pe care le urmărim noi aici (1,6) și, prin urmare, nu sînt concludente pentru probele în discuție.

Fenomenul este, totuși, popular. Originea confundării celor două forme verbale trebuie căutată în graiuri. Și dacă specialiștii n-au semnalat particularitatea respectivă în studii, mi-au confirmat prezența ei în graiul bănățean doi dintre lingviștii de astăzi, originari din partea locului, colegii I. Pătruț și Petru Neiescu. În anchetele întreprinse în vederea elaborării atlasului

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic al Banatului au fost înregistrate formele *ele cînt* (punctul 23, Vărădia, Jud. Caraș-Severin), *ei dobor* (punctul 69, Turnu-Ruieni, jud. Caraș-Severin) și, mai ales, *ei omor*, forma întîlnită în predicile lui Antim Ivireanul, cum am văzut. În graiul bănățean, de azi, ea este cunoscută pe „o arie foarte mare în centrul, nordul și vestul provinciei respective. Fără să fie urmărită printr-o întrebare specială, în chestionarul atlasului, a fost înregistrată și forma *ei scobor*, în localitățile Sanovița, jud. Timiș (comunicat Eugen Beltechi) și în Ohaba-Forgaci, același județ (comunicat I. Pătruț).

Împotriva originii exclusiv muntenești a limbii literare pledează scriitorii noștri clasici, moldoveni și ardeleni, mult mai numeroși decît cei proveniți din Muntenia, fără contribuția cărora nici nu poate fi imaginată limba literară. Nici Negruzzi, nici Alecsandri, nici Alecu Russo, nici Creangă, nici Eminescu, nici Slavici, nici Coșbuc, nici Sadoveanu, nici Goga, nici Rebreanu, nici Blaga n-au scris în graiul muntean. Iar Titu Maiorescu, conducătorul celei mai importante reviste literare din trecut, la care au colaborat Alecsandri Caragiale, Creangă, Eminescu, Slavici, Coșbuc și atîția alți creatori de seamă, deși a trăit în perioada cea mai importantă a activității sale, în Moldova, era, după cum se știe, ardelean. Rolul lui în limpezirea apelor, în punerea unor baze noi în ortografie, în crearea criticii științifice și a terminologiei filosofice românești, în lupta dusă împotriva curentelor extremiste și retrograde a fost, după cum se știe, foarte important. Dintre mînuitorii cu adevărat mari ai limbii noastre numai Caragiale, Odobescu și Marin Preda sînt originari din Muntenia. Dar Odobescu, spre exem-

Scanned with OKEN Scanner

plu, a considerat dialectale o serie de fonetisme muntenești sau forme verbale, cum ar fi prefectul simplu, și nu le-a întrebuințat, în scrisul său, decît în scopuri stilistice. De asemenea, el scria *mîne, pîne,* nu *mîine, pîine,* fiindcă se orienta și după realitățiile din limba veche. În ce-l privește pe Caragiale, se știe că limba operelor sale are o pronunțată funcție critică ; ea nu caracterizează atît vorbirea autorului, care ar trebui imitată, cît pe cea a eroilor săi, care, în cele mai multe cazuri, nu poate constitui un model pentru nimeni.

Dar nu numai în secolul al XIX-lea scriitorii originari din altă parte decît Muntenia dau tonul în problemele referitoare la dezvoltarea limbii. Să ne aducem aminte de felul cum pune problema Alexandru Philippide și să ne oprim la aprecierile lui Al. Rosetti, care, în articolul „Observații asupra limbii cronicii lui Grigore Ureche-Simon Dascălul" (în volumul *Studii lingvistice,* București, 1955, p. 18) spune textual : „Cu toată influența modelelor străine, care se poate observa uneori în cronica lui Gr. Ureche-Simion Dascălul, și deseori la Miron Costin, *scrierile cronicarilor Moldoveni, deschid limbii literare românești o eră nouă, prin fundarea stilului artistic al limbii literare pe limba poporului*". Să nu uităm, apoi, că în cronica lui Neculce avem, după expresia lui Sextil Pușcariu[1], *„cele mai strălucite pagini literare în tot cursul literaturii noastre vechi"*, idee pe care n-a combătut-o, după cîte știm, nici unul dintre specialiștii de autoritate ; dimpotrivă, ea a fost mereu subliniată în tot felul de studii și de tratate.

Problema poate fi discutată chiar și numai sub aspect religios fiindcă și aici contribuția ardelenilor

1 *Istoria literaturii române. Epoca veche,* Sibiu, 1930, p. 154.

și a moldovenilor este mai importantă decît cea a muntenilor. Lăsînd la o parte tipăriturile și manuscrisele provenite din secolul al XVI-lea, localizate toate în Transilvania, constatăm că și în secolul al XVII-lea întîietatea o dețin tot provinciile din nord, Moldova și Transilvania, prin Varlaam (1643), Simion Ștefan Dosoftei (1673, 1682-1686). *Biblia de la București* (1688) *nu face decît să sintetizeze, prin caracterul ei de colaborare largă, eforturile tuturor provinciilor românești, să „totalizeze" după expresia lui George Călinescu*[1], *rezultatele obținute* de toți cărturarii noștri din perioada 1558 (și chiar mai înainte)-1688, așa cum am arătat, în treacăt, ceva mai sus.

In secolul al XVII-lea, preocupările traducătorilor noștri se lărgesc întrucît avem, din această vreme, și o literatură a cărților populare și literatură juridică și istorică. N. Cartojan a dovedit că Alexandria a fost tradusă prin părțile Hunedoarei[2] și, prin urmare, prin ea, rolul ardelenilor la închegarea limbii literare, crește. Literatura juridică s-a dezvoltat, cu deosebire, în Moldova și traducerile de aici au fost „adaptate" de munteni, iar în privința literaturii istorice ea a strălucit, cum se exprima, acum mai bine de un secol, munteanul Al. Odobescu, în prefața ediției din 1860 a *scenelor istorice din cronicele românești*, „mai vîrtos în Țara Moldovei".

---

[1] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 14.

[2] *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA LITERARĂ ȘI POEZIA POPULARĂ

Mai rămîne să spunem cîteva cuvinte despre o părere mai recentă asupra limbii noastre literare, exprimată mai întîi de Liviu Onu și îmbrățișată atît de I. Coteanu cît și de Al. Graur. Este vorba de rolul pe care l-a avut poezia populară nescrisă în dezvoltarea limbii noastre literare. Lingviștii pomeniți au susținut că limba română literară este mai veche decît primele noastre texte scrise. Astfel, Liviu Onu afirmă că „bazele limbii române literare trebuie căutate în primul rînd în limba creației populare orale și *că perioada de construire a limbii române literare nu poate fi fixată cu precizie*" („Steaua", iunie 1955, p. 121). Problema este reluată în aceeași revistă, în numărul din iulie 1955, p. 98: *„...limba română literară nu începe să se formeze în sec. XVI, ci cu mult înainte. Ea își are rădăcinile în limba creației populare orale.* Ori creația populară orală este mult mai veche decît primul document scris sau prima carte scrisă despre care avem cunoștință".

Reținem de aici ideea că „perioada de construire a limbii române literare nu poate fi fixată cu precizie", idee pe care noi înșine am exprimat-o în mai multe rînduri, cu deosebirea că o înțelegem cu totul sub altă formă decît Onu. Spre deosebire de cei care au

crezut că se poate pleca de la o anume dată, eventual de la o anume carte, în stabilirea originii limbii române literare, noi am susținut și continuăm să susținem că o asemenea dată, unică, nu există, că nașterea și consolidarea limbii literare a avut loc într-o perioadă de cîteva secole, aproximativ din secolul al XVI-lea pînă în al XIX-lea și mai departe, pînă în vremea noastră.

În toamna aceluiași, an, într-un articol intitulat *Există limbă literară nescrisă* ?, publicat în „Gazeta literară" din 24 noiembrie, p. 5, I. Coteanu afirma :

„Mă opresc la limba creațiilor populare de astăzi și de altădată. Avem dreptul să-i zicem și ei literară, deși la început și uneori vreme îndelungată nu este scrisă" ?

Mulți se codesc s-o denumească astfel, fiindcă nu îndeplinește toate condițiile cerute de ei limbii literare. Aplicînd cu o strictețe, nu totdeauna justificată, aceste condiții, unii cercetători au ajuns la concluzia că noi, de pildă, nu putem avea limbă literară decît cel mai devreme în secolul al XVI-lea. Alții, și mai exigenți, consideră că această dată este prea timpurie și ne propun secolul al XIX-lea. În orice caz, și unii și cei-lalți exclud creațiile populare din această socoteală".

. . . . . .

„N-am adus de la început exemplul Iliadei, al Odiseii, al vedelor, al bîlinelor sau al epopeilor nordice, n-am propus pentru discuție nici Miorița, nici Toma Alimoș, nici Iorgu Iorgovan, nici alte creații de mare amploare, fiindcă ne-ar fi îndepărtat de planul teoretic al discuției. Dar acum ne putem întreba dacă aceste opere sînt sau nu în limbă literară. *După părerea mea, simplul fapt că sînt în versuri este de ajuns*

Scanned with OKEN Scanner

pentru a le socoti compuse în limbă literară, căci versul nu este oare şi el o dovadă a creşterii răspunderii sociale faţă de comunicarea pe care o faci?"

. . . . . .

„Data de la care putem vorbi de limba literară română trebuie deci împinsă mult înapoi, spre vremea cînd apar primele manifestări ale culturii noastre populare în forma lor originală".

Ideea apare şi la Al. Graur, în articolul intitulat *Limba poeziei populare este neliterară* ?, publicat şi el, tot în „Gazeta literară" (30 august 1956, p. 5) : „Limba în care erau compuse operele artistice orale (poezia populară şi chiar basmele) diferea de cea a conversaţiei, era mai îngrijită decît aceasta din urmă, folosea unele clişee specifice, în sfîrşit, era uşor să le deosebeşti una de alta. Deci era o limbă literară".

Să spunem, de la început, că atît Coteanu cît şi Graur au desprins poezia populară de contextul ei adevărat ; au trecut peste faptul că limba în care a fost alcătuită şi ne este transmisă această poezia populară se caracterizează prin puternice trăsături regionale din cauza cărora ea rămîne în afara limbii literare. Limba textelor folclorice nu ţine seama de „normele" fără de care nu poate fi imaginată o limbă literară. Iar procedeele prin care, chipurile, se deosebeşte de limba conversaţiei nu apropie limba poeziei populare de limba literară ci privesc, doar, metodele de creaţie, aceleaşi pentru artistul popular şi cel cult.

Lingviştii care au îmbrăţişat punctul de vedere de mai sus s-au lăsat influenţaţi, fără îndoială, de frumuseţea poeziei populare, de imaginile şi comparaţiile pe care le întîlnim în ea, dar au neglijat două lucruri foarte importante şi anume : poezia populară

Scanned with OKEN Scanner

a început să fie cercetată cu atenție abia în secolul al XIX-lea, cînd apare colecția cunoscută a moldoveanului Alecsandri (1866), cea a munteanului G. Dem. Teodorescu (1885) și cea a ardeleanului A. Bîrseanu (în colaborare cu profesorul ceh Urban Jarnik !) (1885). Abia de la 1840, după apariția „Daciei literare", se poate vorbi de o influență sistematică a poeziei populare orale, asupra celor care se îndeletniceau cu scrisul. Pînă atunci literatura scrisă și cea populară s-au dezvoltat, paralel, fără îndoială, dar nu s-au influențat una pe alta decît într-o măsură neînsemnată. Dosoftei, Budai-Deleanu și Anton Pann sînt simple excepții, de la regulă. Chiar cînd a existat această influență, înainte de secolul al XIX-lea, ea s-a exercitat mai mult asupra conținutului decît asupra formei. Cazul lui Dimitrie Cantemir mi se pare cu deosebire grăitor, din acest punct de vedere.

Nu trebuie să uităm, în al doilea rînd, că poezia populară orală se caracterizează prin puternice particularități lingvistice regionale, mai ales de natură fonetică, care se opun normelor literare unice. De lucrul acesta ne putem da seama la o simplă foiletare a oricărei colecții de poezie populară, întrucît pretutindeni își spune cuvîntul zona geografică din care provine un text sau altul. Faptul este, se înțelege, și mai evident în textele transcrise, științific, de dialectologi, despre care nimeni nu va avea curajul să spună că ar putea sta la baza limbii noastre literare.

În considerațiile privitoare la influența poeziei populare orale, asupra limbii române literare și, în primul rînd, a originii ei, a fost pomenită, de mai multe ori, *Miorița*, socotită, în general, cea mai desăvîrșită capodoperă din întreaga noastră literatură populară. Dar

Scanned with OKEN Scanner

cei care au invocat-o n-au plecat de la o variantă populară ci de la cea „corectată" de Alecsandri, în care trăsăturile lingvistice proprii n-au mai fost păstrate, cum se păstrează în variantele incluse în cele mai multe dintre colecțiile de folclor, transcrise cît de cît științific (vezi, spre exemplu, varianta care circulă, sub formă de colindă, pe care am publicat-o, împreună cu A. Turculeț, în „Fonetică și dialectologie" VII, 1971, p. 226).

Atitudinea admirativă față de poezia populară, e foarte modernă ; de abia de la jumătatea secolului trecut ; pînă atunci nimeni n-a făcut dovada că era impresionat de frumusețea ei. De aici rezultă că ea n-a fost pusă, în mod conștient, la baza creației literare culte, iar limba în care e alcătuită a trecut aproape neobservată[1]. Valoarea excepțională a „Mioriței" a fost subliniată, mai ales, după 1900, de G. Ibrăileanu și M. Sadoveanu și, mai aproape de noi, de Tudor Arghezi : „Dacă ne gîndim la *Miorița* de pildă, putem spune că nici un poet cult n-a putut încă întrece pe poetul popular anonim"[2]. „Coșbuc, desigur, se ridică uneori pînă la poezia populară. Eminescu, *poate*, chiar pînă la *Miorița*"[3].

---

1 Dacă acceptăm teoria Onu, Coteanu, Graur, trebuie să admitem că limba din secolul al XVI-lea se confundă, pînă la un punct, cu limba poeziei populare. Nu vorbim de faza ei anterioară secolului al XVI-lea din cauză că nu avem texte scrise de atunci. Traducerile religioase din secolul respectiv, însă, nu ne lasă cîtuși de puțin impresia că limba în care sînt scrise ar pleca de la folclor. Dimpotrivă, așa cum a arătat, demult, B. P. Hasdeu, și după el Al. Rosetti, limba acestora este una „scrisă", ceea ce vrea să spună tributară unor modele străine, după care erau efectuate traducerile respective, deosebită sensibil de limba documentelor, pe care tot B. P. Hasdeu a numit-o „vorbită", incluzînd termenul chiar în titlul uneia dintre cărțile lui fundamentale (*Cuvinte din bătrîni. Limba română vorbită între 1550-1600*, tomul I, București, 1878).

2 G. Ibrăileanu, *Note și impresii*, Iași, 1920, p. 6 .

3 Id., *ibid.*, 74.

Interpreții de astăzi ai fenomenului literar și lingvistic au putut fi influențați, în considerațiile lor, mai ales de caracterizarea pe care i-a făcut-o M. Sadoveanu creatorului anonim care ne-a transmis „Miorița" și, apoi, acestei balade, socotită de el, a fi „fără pereche" în toate literaturile: „Acest dintîi poet al limbii noastre a dat dintr-odată valoare nemuritoare întregului peisaj. N-a cîntat nici vitejii, nici slavă, ci, simțindu-se element al naturii veșnic nouă, a privit moartea fără cutremur, ca pe-o eliberare și pe-o înnoire..."[1] „Balada asta constituie cel mai mare titlu de glorie al bardului de la Mircești. În rătăcirile lui romantice, urmărind, cu Russo și Negri, doinele și cîntecele bătrînești, tînărul poet de la 1840 a simțit deodată fiorul religios al marei literaturi nescrise. A simțit pătrunzîndu-l acel glas din veacuri al poporului obijduit; pînă la el nimeni nu-l auzise"[2]. „Cîntecul acesta bătrînesc rămîne singur între mii de cîntece, ca un pisc pleșuv. În el e tristețea de a trăi și chemarea fericiților morți. În el se înscrie sufletul de resemnare al rasei. În el e și vechimea și stăruința și sufletul ei blînd"[3].

Sadoveanu vorbește, aici, de „acel glas din veacuri al poporului obijduit", pe care, pînă la Alecsandri nimeni nu-l auzise. Cu alte cuvinte, pînă în vremea cînd a trăit Alecsandri poezia populară nu fusese descoperită și, prin urmare, influența ei asupra literaturii culte și a limbii literare nu poate fi probată. Abia de la 1840 încoace, poezia populară avea să fecundeze

---

[1] *Anii de ucenicie*, București, 1944, p. 303-304.
[2] *Ibid.*, p. 304.
[3] *Ibid.*, p. 305.

Scanned with OKEN Scanner

literatura cultă, odată cu istoria națională, alt izvor de bază pentru creatorii patruzecioptiști. De multe ori, cele două aspecte se bucură de o importanță egală în considerațiile de natură teoretică ale unor scriitori, ca în pasajul care urmează, din opera aceluiași M. Sadoveanu: „Pot spune istoricii că neamul părinților noștri se trage de la Traian și de la Roma. Socotind limba ca un factor important de comunicare, am totuși încredințarea că trebuie să ne căutăm noi înșine mai în adînc și mai în trecut, cînd cîntecele și legendele traduceau cu alte vocabule aceleași sentimente. Pot spune că neamul nostru se trage de la Roma, dar mai cu seamă se trage de la Carpați. Aș avea o dovadă foarte interesantă în variantele cîntecului bătrînesc al *Mioriței*, care, desigur, e mai vechi decît latinizarea noastră"[1].

La aprecierile făcute de G. Ibrăileanu și M. Sadoveanu, asupra „Mioriței", trebuie să adăugăm și spusele lui Tudor Arghezi, cu atît mai mult cu cît, prin perioada în care intervine el în discuție, am putea conchide că reprezentanții teoriei folclorice au fost influențați, în primul rînd, de el, și numai după aceea de Ibrăileanu și de Sadoveanu. Privind lucrurile mai mult sub raport estetic, Arghezi se îndepărtează, oarecum, de modul lui Sadoveanu de a pune problema, dar se apropie, pînă la identificare, de spusele lui Ibrăileanu: „Mi-aș permite afirmația incomodă că poezia cultă încă nu a putut să ajungă nivelul *Mioriței* decît poate în *Luceafărul* marelui nefericit Eminescu"[2].

---

[1] M. Sadoveanu, *Opere* XX, București, 1967, p. 106.
[2] *Contemporanul*, 29 oct. 1954, p. 1, col. 4.

Scanned with OKEN Scanner

Teoria emisă de Onu, Coteanu și Graur n-a fost acceptată. Critica îndreptată împotriva ei ni se pare a fi rezumată în următoarele cuvinte ale lui J. Byck, din volumul *Studii și articole*, București, 1967, p. 259-260: „Credem a fi arătat aici cît de neîntemeiată este concepția legată de existența unei limbi literare în secolul al XVI-lea. Ce să mai spunem despre părerea unora că limba noastră literară este mult mai veche? Argumentarea acestora din urmă sună cam așa: *Se pretinde că limba română literară apare în secolul al XVI-lea, fiindcă de atunci datează apariția scrisului în românește. Noi nu știm însă precis de cînd datează scrisul în românește, deoarece nu avem texte dinainte de secolul al XVI-lea. Dacă s-ar descoperi texte dinainte de secolul al XVI-lea s-ar dovedi că limba noastră literară e mai veche; dar nici nu e nevoie să se descopere asemenea texte fiindcă noi putem trage o asemenea concluzie chiar numai din faptul că înainte de a apărea o literatură scrisă noi am avut o literatură orală: literatura populară.* O primă eroare a acestei argumentări se află în referirea la teoria apariției limbii literare române în secolul al XVI-lea, teorie pe care am combătut-o mai sus. A doua eroare este că se iau în considerație nu faptele concrete care explică evoluția limbii noastre literare, ci unele presupuneri. A treia eroare este că se confundă istoria limbii literare cu istoria literaturii".

Punctul de vedere exprimat de Byck aduce, foarte bine, aminte de ceea ce a susținut, cu mult mai înainte, fostul său profesor Ovid Densusianu, în *Evoluția estetică a limbei române*, 1928-1930, p. 80-81 și 83-84, fapt subliniat de noi ceva mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

Autorii înşişi n-au mai înţeles să revină asupra teoriei[1] pe care au emis-o, iar dacă ar fi să ne conducem după cele afirmate în *Istoria limbii române literare*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1971, apărută sub semnătura lui Al. Rosetti, a lui B. Cazacu şi a lui Liviu Onu, unde, în critica adusă acestei teorii, sînt vizaţi doar Al. Graur şi I. Coteanu, trebuie să conchidem că al treilea susţinător al ei, Liviu Onu, a renunţat, între timp, la acest punct de vedere. Dar iată fragmentul care ne interesează : „În ceea ce priveşte limba română, unii cercetători (acad. Al. Graur, I. Coteanu) împing data apariţiei limbii literare, cu mult înaintea apariţiei scrisului în limba română şi consideră limba creaţiilor populare drept o limbă literară" (p. 52).

Dacă teoria respectivă ar fi întemeiată, ar trebui ca limba textelor din secolul al XVI-lea să ne dea posibilitatea să descifrăm o influenţă vizibilă a limbii poeziei populare, asupra ei. Dar această influenţă nu se vede sub nici o formă. Iată prima probă din Codicele voroneţean : „E elu dzise. Demănreaţă audzi-l-veri elu. Şi a doa dzi demănreaţa venrè Agripa şi Vernichie cu multu gîndu şi intrară întru ascultare cu miiaşii şi cu năroci̦ii cetaţiei. Şi deca dzise Fistu, aduseră Pavelu. Deci dzise Fistu : Agripo împăratu, şi toţi căţi au venritu cu noi bărbaţi ! vedeţi acesta priîntru elu toată mulţimea iudeiloru supărară-me întru Ierusalimu şi acicea, şi strigăndu, că nu i se cade viu a fi

---

1 Observ, totuşi, că în ultima vreme, cu ocazia apariţiei cărţii lui G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, Al. Graur îşi reafirmă punctul de edere : „De cînd datează limba literară ? Unii spun că din secolul al XIX-lea, alţii îi fixează începuturile în secolul al XVI-lea, odată cu apariţia tipăriturilor lui Coresi. Ivănescu plasează începutul în secolul al XV-lea, odată cu apariţia scrisului. *Alţii, printre care mă număr şi eu, socotesc că limba literară îşi are izvoarele în literatura populară, orală, care, fără îndoială, este mai veche de secolul al XV-lea*" („România literară" 29.V.1980, p. 8, col. 4).

elu mai multu. E eu înțelesu că n-au faptu nece ura vină, cumu se fie dostoinicu morției. Și însuși sciia acesta, clemă-se vătahulu, și giudecaiu se tremițu elu. Deci de elu alesu ce se scriu n-amu, domnu mieu, și adușu elu înraintea voastră, mai vrătosu între tire, Agripo împărate !" (ed. 1885, p. 72).

Se confirmă, după un asemenea text, spusele lui Ovid Densusianu în legătură cu caracterul neliterar al limbii din secolul al XVI-lea. Tot așa, avem ocazia să constatăm justețea afirmației lui B. P. Hasdeu și a lui Al. Rosetti, referitoare la impresia de „limbă scrisă", în opoziție cu cea vorbită, lipsită de construcții silite și, deci, improprii.

Lucrurile nu se prezintă altfel nici în *Psaltirea scheiană* și în *Psaltirea slavo-română*, a lui Coresi, din care reproducem un text paralel, cu observația că în varianta din Psaltirea scheiană lipsesc două scurte fragmente pe care, tocmai pentru aceasta, le-am subliniat în cealaltă :

Ps. Sch.	*Ps. Coresi*
Lăudați Dzeu în sfinții lui,	Lăudați Zeul în sfinții lui,
lăudați elu întru învărtoșare sileei lui	Lăudați el întru învîrtoșarea sileei lui.
	Lăudați el în silele lui.
Lăudați elu după pre multă mărire silelor lui.	lăudați el după prea multă mărirea sileei lui.
	Lăudați el în glas de bucinu,
Lăudați elu în psaltiri și cetiri	lăudați el în psăltiri și ceateri

Scanned with OKEN Scanner

Lăudați elu în tămpăne și zborure,	Lăudați el în tîmpăne și zborure,
lăudați elu în strune și organe.	lăudați el în strune și organe.
Lăudați elu în clopote bune glasure,	Lăudați el în clopote bune glasure,
lăudați elu în clopotu cu strigare.	lăudați el în clopot cu strigare.
Toată dîhania se laude Domnul.	Toată dîhania să laude Domnul
(ed. 1889, p. 480-481).	(ed. 1976, p. 603-604).

Textul reprodus din *Codicele voroneţean* poate fi comparat, prin intermediul ediției citate, cu variantele corespunzătoare din *Noul Testament* (1648) și din *Biblia de la București*. Nu le vom reproduce aici dar putem afirma că nici limba de acolo nu face proba unui progres evident. Au fost înlăturate unele umbre, fără îndoială, dar altele presistă încă și, din cauza lor, modul de exprimare al traducătorilor respectivi aduce aminte mai mult de secolul al XVI-lea decît de perioada în care limba română a început, într-adevăr, să se resimtă de influența, exercitată asupra aspectului ei scris, de vorbirea populară. Un pas înainte avea să facă Dosoftei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din a cărui *Psaltire în versuri* am ales același psalm 150, ca să putem face mai ușor comparația cu variantele anterioare :

Lăudați-l cu tot omul
Întru sfinții săi pre Domnul,
Lăudați-l în virtute
Ce-are Domnul de oști multe.

Lăudaţ fără tăcere
De-a lui sîlă şi putere;
Lăudaţî-l în mărire
De-a lui multă biruire.
Lăudaţ cu glasuri nalte
De bucine ferecate,
Lăudaţî-l în lăute,
În psăltiri pre viersuri multe.
Lăudaţ pre toate locuri
Cu tîmpene şi cu giocuri,
Lăudaţî-l să răsune
În organe tinse-n strune.
Lăudaţ cu bune viersuri
De chimvale într-alesuri,
Lăudaţ şi strigaţ tare
În ţimbale de cîntare.
Cîte-s vie şi tot omul,
Lăudaţî-l toţ pre Domnul

(ed. Ursu, 1974, p. 1053-1055)

Elementul popular a acţionat în limbă, în toate epocile, cu deosebirea că uneori el s-a manifestat cu mai multă putere iar alteori a rămas aproape neobservat. În unele perioade se impune în modul de exprimare a celor care ţin un condei în mînă, iar alteori influenţa lui aproape nu se poate descifra. Ne referim, se înţelege, la perioada anterioară secolului al XIX-lea.

Multă vreme, în trecut, rolul lui n-a fost pus în lumină din cauză că limba scrisă era mînuită, în special, de reprezentanţii clasei dominante. Unii dintre specialiştii noştri chiar au susţinut că limba română literară îşi are originea în vorbirea aristocraţiei. Faptul

Scanned with OKEN Scanner

acesta, însă, nu poate fi dovedit în nici o formă. Înainte de a avea o limbă literară formată, nu existau deosebiri importante între felul cum vorbea boierul și omul de rînd. Mai mult decît atît, unii boieri mari nici nu aveau școală. Au fost unii conducători de țară, ca Petru Șchiopul și Constantin Cantemir, tatăl învățatului Dimitrie, care „numai semnătura știau a o pune". Aristocrația era mai mult o noțiune cu caracter economic decît cultural, fapt remarcat, oarecum, de M. Sadoveanu, în „Cărți pentru popor" (*Opere* XIX, 47). Diferențierea lingvistică între boierime și poporul cel mult s-a ivit mai tîrziu și aș zice că ea nici nu s-a făcut în cadrul limbii naționale, din moment ce nu exista o limbă literară închegată; ea trebuie înțeleasă în sensul că boierii au început să învețe limba slavă pe care oamenii de rînd nu o cunoșteau.

Anume trăsături ale limbii populare se resimt, în scris, chiar în primele teste românești păstrate, care se caracterizează printr-o serie de particularități dialectale care ne ajută la localizare. Pe baza acestor trăsături s-a putut conchide că locul în care au fost traduse textele rotacizante coincide, aproximativ cu nordul Transilvaniei și cu Maramureșul.

În secolul al XVII-lea, literatura istorică pune și mai hotărît problema rolului limbii populare. Grigore Ureche și Neculce sînt moldoveni prin excelență. Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, cu toată cultura de care dispun, nu pot evita, din cărțile pe care ni le-au lăsat, elementele specifice moldovenești. Același lucru se poate spune despre munteni.

Chiar literatura religioasă poate fi ușor grupată pe regiuni, deși *Biblia de la București*, spre exemplu, nu reflectă graiul provinciei în care a fost tipărită. Dar *Noul Testament*, de la Bălgrad, este ardelenesc

Scanned with OKEN Scanner

după cum *Cazania lui Varlaam* și cărțile lui Dosoftei au la bază, în primul rînd, elemente de limbă din Moldova. Cu *Biblia* seamănă *Didahiile* lui Antim Ivireanu care, și ele, par a fi izvorîte din tendințele generale ale epocii.

Dacă în *Biblie* caracterul nemuntenesc se explică prin rolul pe care l-au jucat colaboratorii moldoveni și ardeleni la traducerea acestei cărți, cînd e vorba de Antim Ivireanu, de caracterul mai literar al lucrărilor rămase de la el, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că acest cărturar era străin și avea altă limbă maternă. Cînd a învățat limba română a învățat-o din cărți, și anume din cărți provenite de pretutindeni, nu numai din Muntenia. La toate acestea, aș mai adăuga un lucru pe care nu-l pot dovedi deocamdată dar, judecînd după felul în care au fost elaborate aproape toate cărțile cu conținut religios, mi se pare că nu poate fi trecut cu vederea. Este vorba de ceea ce eu aș numi spiritul colectiv în desăvîrșirea traducerilor respective.

Este tot mai răspîndită ideea că tipăriturile coresiene nu se datoresc diaconului de la Brașov, că meșterul Coresi era doar tipograf nu și traducător. Alte cărți, de mai tîrziu, de la *Palia de la Orăștie* (1582), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), *Biblia de la București* (1688), pînă la *Biblia* din 1938, tradusă de Vasile Radu și Gala Galaction și apoi la ultima transpunere a bibliei în românește, la cea din 1968, nu sînt decît lucrări de colaborare. Eu cred că în felul acesta ar trebui să considerăm că au fost efectuate și traducerile atribuite lui Varlaam, în Moldova, și lui Antim Ivireanu, în Muntenia. Personalități cu totul deosebite, cei doi mitropoliți au dus o viață relativ zbuciumată,

Scanned with OKEN Scanner

într-o vreme în care nu prea era îngăduită zăbava cărților. Treburile administrative și agitațiile stîrnite de reformele religioase, în cazul lui Varlaam, nestatornicia lucrurilor și țesăturile încurcate ale evenimentelor, în cazul lui Antim, au făcut ca ei să-și aleagă o serie de colaboratori care au dus greul în munca de traducători, rămînîndu-le lor cel mult sarcina de a revizui, în final, traducerile respective.

Ideea exprimată mai sus se mai poate sprijini și pe altceva. Se știe că între *Cazania* de la 1643 și între *Răspuns la catehismul calvinesc* (1645), amîndouă atribuite lui Varlaam, există deosebiri importante din punct de vedere lingvistic. Distanța mică, dintre ele, nu ne permite să conchidem că, între timp, Varlaam și-ar fi putut schimba orientarea și ar fi văzut, altfel, problemele limbii. Singura explicație, plauzabilă, trebuie căutată în faptul că cele două cărți au fost elaborate de colective diferite, din zone geografice deosebite și, deci, vorbind un grai cu numeroase particularități necomune.

Într-un studiu asupra *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) am arătat legătura care se poate stabili între această traducere, între *Codicele voronețean* și între *Biblia de la București* (1688), în sensul că versete întregi au trecut, nemodificate, din *Codicele voronețean*, cînd în *Noul Testament*, cînd în *Biblie*, cînd în amîndouă aceste texte din secolul al XVII-lea[1]. În alte cazuri, filiația se stabilește numai între *Noul Testament* și *Biblie* în sensul că traducătorii bucureșteni preiau, fără modificări importante, părți întregi din traducerea anterioară, cum au procedat, dealtfel, și în cazul *Paliei de la Orăștie* (1582).

---

1 Vezi MMS XLVIII (1972) p. 760-763.

Scanned with OKEN Scanner

În cazul *Bibliei de la București* avem, pe lîngă o colaborare în epocă, între munteni, moldoveni și, poate, și unii ardeleni, și o colaborare de altă natură care constă în confruntarea tuturor traducerilor anterioare în vederea reținerii variantei celei mai izbutite.

În cazul lui Antim Ivireanu, trebuie să ne mai gîndim la un lucru. Se știe că specialiștii văd în traducerile atribuite acestui cărtutar culmea cea mai de sus a literaturii noastre religioase. Aceasta presupune, în mod obligatoriu, și expresia cea mai înaltă. Dar se mai știe că Antim era străin și a învățat relativ tîrziu limba română. Ne vine foarte greu să credem că el i-a putut depăși, sub acest aspect, pe toți cei care moșteniseră deprinderea limbii din moși strămoși. Rezerva aceasta ni se pare cu atît mai întemeiată cu cît în primele traduceri atribuite lui Antim avem o limbă chinuită, plină de expresii nefirești, determinate de modelele străine pe care le-a avut la îndemînă. Cum am putea crede că, la puțină vreme după aceasta, el a reușit să scrie o limbă superioară tuturor înaintașilor săi ?

Pentru considerentele de mai sus, înclin să cred că majoritatea traducerilor noastre religioase au fost efectuate nu de o singură persoană ci de adevărate colective, organizate, de cărturari încercați. Excepție fac, doar, cele ale lui Dosoftei, cu un caracter oarecum aparte, și *Biblia* lui Samuil Micu (1795). Să se observe, însă, că amîndoi, acești cărturari, datorită unor împrejurări speciale, nu și-au risipit timpul cu activități de altă natură și au avut răgazul să se dedice, cu totul, muncii de traducător.

Cea mai veche traducere, cunoscută, a romanului popular „Alexandria" (1620) a fost localizată în sud-

Scanned with OKEN Scanner

vestul Transilvaniei numai prin examinarea particularităților de natură lingvistică, pe baza caracterelor regionale pe care le conține limba acestei traduceri.

Primele poezii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ca și cele de la începutul secolului al XIX-lea, nu se abat de la principiul stabilit.

Odată cu I. Budai-Deleanu, cu I. Barac și cu Vasile Aaron dintre ardeleni, ori cu Anton Pann și cu Barbu Paris Mumuleanu, dintre munteni, limba populară este folosită pe scară largă în poezie. La fel, în opera din prima perioadă a activității lui Heliade Rădulescu. Pe de altă parte, la „Albina românească" și la „Alăuta românească" predomină caracterele moldovenești, ca și la „Dacia literară", dealtfel. Limba operei lui Asachi, cunoscută acuma, foarte bine, datorită ediției științifice pe care ne-a dat-o N. A. Ursu, stă, în cea mai mare măsură sub semnul caracterelor specifice graiul moldovenesc.

Foarte important este rolul limbii populare în lucrările primilor latiniști, care, împotriva atitudinii teoretice pe care au avut-o, au fost profund influențați de graiul provinciei lor. Așa se explică de ce cărțile scrise de ei ridică mult mai puține dificultăți, pentru cititorul de azi, decît cele ale reprezentanților curentului latinist din a doua jumătate a secolului trecut.

Dar dacă pînă în prima jumătate a secolului trecut limba populară intervine în rostul scriitorului mai mult din motivul că acesta nu putea proceda altfel, după 1840 observăm că există o preocupare deliberată, în vederea cultivării acestei limbi, care urmează să îndeplinească funcții artistice dintre cele mai importante și, în același timp, să ducă la înlăturarea jargoa-

Scanned with OKEN Scanner

nelor răspîndite în epocă. Și dacă Alecsandri și Bolintineanu, cu generația lor, n-au reușit să ridice la culme această limbă, rolul respectiv îl va îndeplini, cîțiva mai tîrziu, Eminescu. Creangă va dovedi că se poate face artă numai cu elementele proprii limbii populare, fără ajutorul celor pe care ni le-au adus influențele străine recente. Slavici și Coșbuc aveau să îmbogățească aceste elemente cu ardelenisme. Delavrancea teoretizează, alături de Coșbuc, punînd în lumină frumusețea graiului viu al poporului de pretutindeni.

Scriitorii de după Eminescu reușesc să imprime un caracter nou, de intimitate, lucrărilor lor, tocmai cu ajutorul elementelor de limbă vorbită. Sadoveanu și Goga vor proceda la fel.

Slavici, Agîrbiceanu, Rebreanu sînt ardeleni, Sadoveanu, Cezar Petrescu, Păstorel și Ionel Teodoreanu, Otilia Cazimir nu se pot sustrage mediului lor moldovenesc, care se reflectă și în limbă, după cum în scrisul lui Caragiale, al lui Odobescu sau al lui Brătescu-Voinești și al lui Marin Preda ne întîmpină principalele caractere ale graiului din Muntenia.

Cu un cuvînt, anume ales, cu o formă caracteristică sau cu un fonetism, toți acești scriitori au reușit să plaseze acțiunea unei cărți în zona geografică din care și-au recrutat eroii.

Arghezi, ca și Sadoveanu, dealtfel, reușește să exprime într-o formă unică ideea necesară, cu ajutorul unui cuvînt (*uşure*, să zicem!) ori a unui fonetism (*deşte*!) care se vor impune, apoi, în scrisul tinerilor din perioada dintre cele două războaie mondiale.

Chiar scriitorii intelectualiști (Macedonschi, Galaction etc.) nu s-au putut sustrage influenței limbii populare.

Scanned with OKEN Scanner

Filosoful Blaga nu poate concepe cultura noastră națională în afară de sat și, oricît s-ar părea de curios, ideea aceasta este ilustrată cum nu se poate mai bine în întreaga lui operă. Pe de altă parte, terminologia sa filosofică, privită cu destulă rezervă de o serie de specialiști de acum 30-40 de ani, este, ea însăși, fundamentată, în mare măsură, pe terminologia populară românească, fie direct, fie prin reluarea unor înțelesuri existente în limba obișnuită, fie prin acordarea de valori noi unor cuvinte care, pînă la Blaga, circulau numai cu alte semnificații.

Numele scriitorilor care s-au dezvoltat sub impresia folclorului, și au lăsat să se vadă acest lucru în limba operelor lor, în perioada dintre cele două războaie mondiale, sînt mult mai numeroase și nu ne putem opri, aici, la toate. Vom mai pomeni, totuși, pe Ion Pillat care, împotriva originii sale și a mediului în care s-a format, a scris cîteva volume de versuri legate, în întregime, de viața satului și de concepția folclorică a poporului nostru.

Un fapt tot atît de caracteristic, în activitatea lui Ion Pillat și în relațiile lui cu folclorul, îl constituie afirmarea atașamentului la care m-am referit în lucrări cu caracter teoretic. Ne vom opri, doar, la o singură subliniere de natura aceasta, importantă, printre altele, fiindcă se referă la limba literară însăși :

„Printr-un fenomen remarcabil și aproape unic față de alte literaturi, poezia română, avînd ca singur model clasic în trecut numai poezia populară, a adoptat ca grai poetic graiul locuitorilor de la țară : graiul păstorului și graiul plugarului. Cu cît versul românesc de azi se apropie mai mult de acest izvor natural și nesecat care e geniul lingvistic popular, cu atît e apreciat ca

Scanned with OKEN Scanner

fiind mai perfect în expresie și mai pur ca limbă. Așa că printr-un straniu paradox și printr-un proces literar invers cu ce s-a întîmplat pretutindeni în Apus — graiul satului a devenit oarecum limba Academiei" (*Tradiție și literatură*, 1943, pag. 21).

Alături de I. Pillat trebuie citat V. Voiculescu nu numai pentru o bună parte din poezia pe care ne-a lăsat-o ci și pentru cele două volume de proză, apărute după moartea sa, care constituie o surpriză dintre cele mai mari și o adevărată revelație pentru cititorul avizat. Nu-l uităm pe Ion Barbu, „ucenic", îndepărtat în timp, al lui Anton Pann, în a cărui poezie găsim ecouri dintre cele mai semnificative din folclorul magic.

Despre rolul poeziei, în genere, nu numai al celei populare, se poate vorbi abia de la începutul secolului al XIX-lea, și faptul a fost subliniat, printre alții, de Ovid Densusianu, în cursul ținut la Universitatea din București, în anul 1929-1930 (*Evoluția estetică a limbei române*), de unde am luat citatul de mai jos: „Dacă limba română în timp de o sută de ani a ajuns la gradul de dezvoltare pe care-l cunoaștem, aceasta o datorăm în primul rînd și incontestabil poeziei. Ceea ce se referă din acest punct de vedere la limba română trebuie încadrat într-o privire generală la rolul poeziei în vorbire și în exprimarea literară" (pag. 84-85).

Iată, într-adevăr, o afirmație pe care o confirmă confruntarea poeziei cu limba literară din epocă: ea corespunde întru totul realității și e de mirare că tocmai elevii lui Densusianu au neglijat-o.

Cît privește rolul limbii vorbite, asupra celei scrise, el a fost subliniat, de mai multe ori, de G. Ibrăileanu, pentru perioada mai veche, după cum, pentru

Scanned with OKEN Scanner

epoca modernă, și pentru literatura lui Sadoveanu, în special, mi se par caracteristice următoarele rînduri :

„Scriitorii de la 1900 au moștenit știința de a utiliza limba, însă și ei au infiltrat limbii, ca și fondului, multă sevă. Avînd să zugrăvească o mai mare varietate de viață, și natura, și țărănimea, și mahalaua, și vremile trecute, au avut nevoie de mai multe resurse, prin urmare au introdus o mai mare cantitate de limbă populară. *Și fiindcă s-a întîmplat să avem scriitori ca Sadoveanu, care are cea mai mare bogăție de vocabular, la care cuvîntul sare în mod spontan, nu e căutat, de la 1900 avem o limbă foarte căutată*" (Opere IX, 1980, 103-104).

Din cele spuse pînă aici rezultă că limba noastră literară s-a găsit, în special în perioada modernă, într-o confruntare permanentă cu limba poporului, că ea s-a împrospătat, în continuu, din izvoarele acesteia, rămînînd, mereu, tînără. În același timp, mi se pare că trebuie să subliniem, fără nici o rezervă, cîtă dreptate avea B. P. Hasdeu cînd, în volumul al doilea din *Etymologicum Magnum Romaniae*, p. XII, apăsa asupra caracterului popular al limbii noastre literare, de la însăși originea ei, punînd în afara realității pe cei care credeau că această origine ar fi putut fi căutată în vorbirea aristocrației :

„Popor ! iată ceea ce deosebește pe știința limbii, născută în secolul nostru, de acele studii lingvistice de altădată, cari n-au lipsit pe ici pe colea nici chiar în negura veacului de mijloc. Oare de ce nu s-a putut plăsmui această știință în mințile cele semizeești ale unor uriași ca Aristotel sau ca Bacon ? De ce ? — fiindcă oricare națiune ceva mai înaintată se credea pe atunci a fi prea superioară celorlalte mai puțin dezvoltate,

și fiindcă în fruntea fiecărei națiuni se păuna cîte o clasă socială ridicată cu mult mai sus de straturile cele de jos, crezîndu-se datoare, a le disprețui și a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun — se zice — nu se uită niciodată la picioarele sale, căci sînt aspre și întunecoase. *Sub o asemenea aristocrație între națiuni și sub o asemenea aristocrație între clase, orice altă știință sau artă putea să propășească, dar nu lingvistica, al cărei material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi*".

Dacă amprenta limbii vorbite este vizibilă, peste tot, în operele cu caracter literar, în scrierile unor oameni de cultură care caută, în mod conștient, să înlăture din scrisul lor caracterele regionale, cu atît mai mult vor fi vizibile trăsăturile respective în literatura populară anonimă, unde intervenția omului trecut prin școală s-a ivit relativ tîrziu, în secolul al XIX-lea, cu ocazia publicării primelor colecții folclorice cunoscute. Intervenția respectivă a dus, adesea, la modificări, în sensul unei vădite apropieri de limba literară. Dar, împotriva acestui fapt, caractere dintre cele mai importante, ale vorbirii locale, au rămas, de cele mai multe ori, nemodificate și, în felul acesta, ne ajută la explicarea unor stări de lucruri pe care, altfel, nu le-am putea înțelege. Dacă în limba folclorului de astăzi se mențin numeroase particularități lingvistice locale, cu atît mai mult acestea ar fi trebuit să fie vizibile în limba veche, asupra căreia nu s-au putut exercita, cu forța de astăzi, tendințele de anihilare ale limbii literare. Iar dacă aceste tendințe nu pot fi întrevăzute înseamnă că teoria respectivă nu are o bază reală.

Scanned with OKEN Scanner

Cu deosebire evidente sînt asemenea particularități în textele transcrise fonetic, unde putem urmări absolut toate trăsăturile caracteristice ale vorbirii dintr-o anumită regiune. Să ne oprim, pentru exemplificare, doar la colecția de *Texte dialectale* a lui Emil Petrovici (Leipzig-Sibiu, 1943), de unde am notat, pentru Bihor (p. 137 urm.), exemple ca: *brîncă, teie, tip, întietură* (în loc de *cheie, chip, încheietură*); *pʼatră* (=*piatră*) *pʼele* (=*piele*); *indi* (=*unde*); *golă, rotă, sore, vîntoasă* (cu *o*, în locul diftongului *oá*); *ajunje, sînje, Sînjorj*; *tîlni*; *sclab*; *țîpa* (=arunca); *bai*; apă *curătoare*; *irimă*; *ciledîu*; *rît*; *pită*; *palțău*; *nuiaua*; *grițari* etc.

Din Maramureș (p. 156 urm.) *păcurar*, pentru cioban; *astară*; *comoră, icoană, sore, tomnă, totă*; *mînuri*; *șpitari*; *socăciță*; *hori, lotru* (fudul, îngîmfat); *șuhan* (=niciodată); *luceafăn* (luceafăr); *zvîri*. Cu deosebire importante sînt exemplele de palatalizare ale lui *f*: să *siie, sierbe* ori al lui *v*: să *zii, ziu* (adj.), *zierni* (=șerpi).

În textele din Rădăuți (p. 166 urm.), constatăm că se întîlnesc trăsăturile moldovenești cu cele ardelenești: *galuște, împarții, mamaligă, parău, tamîie, tarîță, vatajăl, coptil, struț* (=buchet), *lumnină, mnire*.

Din textele provenite din județul Bacău am notat: *a douza, nire, nireasă, harak* (pl), *păr* (=pînă), *hulpe, flecău*.

S-ar putea spune că Petrovici, în transcrierea textelor sale, a avut în vedere tocmai particularitățile de limbă dintr-o anumită regiune și, prin urmare, exemplele de mai sus nu pledează pentru ideea pe care o urmărim; limba lor nu este literară. Cînd am recurs la exemplele respective n-am intenționat să arătăm

Scanned with OKEN Scanner

decît că, de la regiune la regiune, există particularități specifice pe care nici un vorbitor nu le poate ocoli. Faptul acesta se face remarcat și în colecțiile de folclor datorate unor amatori. Alexandru Vasiliu[1], pentru Tătărușî, Victor Onișor[2] pentru comuna Zagra, Tit Bud[3], pentru Maramureș, Jarnik și A. Bîrseanu[4], pentru Transilvania, ne fac dovada cum creatorul popular pleacă de la realitățile lingvistice imediate, cum graiul său de acasă se reflectă, în mod obligatoriu, în limba alcătuirilor respective.

Poeziile populare ale lui Alecsandri, publicate la 1866, conțin, mai ales în vocabular, particularități care vorbesc în sensul raporturilor dintre moldoveni și ardeleni. În basmele lui Ispirescu avem, de asemenea, numeroase particularități ardelenești, explicabile prin originea unora dintre informatorii harnicului culegător muntean. Și exemplele pot fi extrase din orice colecție, de la cea mai importantă pînă la cea mai puțin însemnată. Lucrurile acestea se cunosc, în general, și n-aș vrea să întîrziem asupra lor. Să amintim, doar, pe Eminescu, cu poeziile populare adunate cu ocazia peregrinărilor lui, în care abundă elemêntele ardelenești. Avem aici, cea mai bună dovadă, că majoritatea acestor poezii provin din Transilvania. Să trecem, mai degrabă, la analiza, sub acest aspect, a unor culegeri recente, asupra cărora nu și-a spus, încă, nimeni cuvîntul. Este vorba, mai întîi, de o lucrare publicată

---

1 *Povești și legende*, București, 1928.
2 *Doine și strigături din Ardeal*, Iași, Saraga, f.a.
3 *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908.
4 *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885. Cartea aceasta avea să fie retipărită, fără glosarul în limba franceză... și fără prefața ediției din 1885, la Brașov, în Editura Librăriei Ciurcu, 1895.

Scanned with OKEN Scanner

în Editura Academiei maghiare (1968) de Domokos Sámuel, de la Universitatea din Budapesta, în limbile maghiară și română, sub titlul *Vasile Gurzău magyar és román nyelvü meséi* (Contes de langue hongroise et roumaine de Vasile Gurzău).

După cum rezultă din indicațiile autorului (v. pag. 9 și 211), povestitorul Vasile Gurzău este originar din satul românesc Méhkerék (în pronunțarea povestitorului, Micherești, v. pag. 253-269), comitatul Békés. Pînă la sfîrșitul primului război mondial, comuna respectivă făcea parte din comitatul Bihor. Aceasta explică marea apropiere, a vorbirii de acolo, de graiul moților noștri, cu care se înrudește sub toate aspectele.

La unele caractere fonetice, aproape general ardelenești, cum ar fi *adurmi, durmi, ai* (=ani), Ileana *Cosinteana* (=Cosinzeana), *înștimba* (=înschimba), *știop* (șchiop), *tinzui* (=chinzui, chinui), *direapta, fărină, hărăni* (=hrăni), *mînc* (=mănînc), *nost* (nostru), *on* (=un), *pălmi*, nu *poci, șpion, penzie, pușcà*, el *ști* (=el știe), *zuuă* (=ziua) se adaugă altele, foarte bine reprezentate, de tipul *ajunjem, aleje, arjint*, să *baje, beteje* (pl. fem.), *cîrlije, crenji* (*le*), *frije, o fujit, împunje, încinje, jejet* (=deget), *jene, jerunți, junere* (=ginere)[1], *leje, linje, marjine, plînje*, să te *roji, rujinat*, (ruginit), *sînje, smulje, suje, șterje, traje* etc., în care *gi* a fost înlocuit cu *j*, ori intercalarea unui *c* în grupul consonantic *sl*, fenomen specific, ca și cel de mai sus, numai graiului din părțile Bihorului: *sclab, sclăbi, scolobod, sclobozî, sclugă, sclughiță, sclujbă, sclujnică* etc.

---

1 Contaminație între *june* (cum trebuie să fie proaspătul căsătorit) și *ginere*, după ce se modificase *gi* (din ginere) în *j*.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două fenomene fonetice, asupra cărora ne-am oprit mai sus, bogat exemplificate în cartea lui Domokos, constituie proba cea mai evidentă pentru integrarea fără putință de contestare, a vorbirii din Méhkerék în graiul din zona Bihorului românesc, din care, de fapt, s-a desprins într-o perioadă nu prea îndepărtată. În același sens vorbesc și exemplele de tipul *mărjauă, nuiauă, zmiceauă*, pentru *mărgea, nuia, zmicea*, cunoscute, și ele, tot numai în zona Bihorului și, parțial, în Maramureș.

O mențiune specială se cuvine variantei *și*, proprie graiului crișan, în locul lui *să* (de la conjunctiv), a cărei frecvență este foarte mare: *și*-l întrebe (p. 253), *și* mă duc (255), *și* duc (257), *și* deie (269), *și* margă (285) etc. etc.

Un examen al vocabularului din povestirile lui Vasile Gurzău duce la aceleași concluzii. Imprumuturile maghiare nu sînt altele decît cele din Bihor: *ariștău* (=temniță), *băsădi, birău, bolt* și *bold* (=prăvălie), cu derivatele *boldaș* și *boldășiță, borbil* (=frizer), *căuaci* (=fierar), *chimeveș* (=zidar), *cilediu* (=copil), *clop, cocie, haznă, iosag, iștalău* (alături de grajd !), *jăb* (= buzunar) *legheleu* (=imaș), *mintenaș, poplon* (=plapumă), *sobă* (=cameră), *șogor* (=cumnat).

La acestea se pot adăuga o serie de cuvinte vechi, printre care unele cu origine obscură, întîlnite, și ele, în mod curent, în preajma Munților Apuseni: *brîncă* (=mînă), *ciubărar*, a se *cînta* (=a plînge), *cuminecà, foale* (=pîntece), *frăgar* (=agud), *horì* (=cînta), *păcurar* (=cioban), *pită, prunc* (cu derivatele *pruncaș*, și *pruncuț*) *etc*[1].

---

[1] Unele dintre ele depășesc, cu mult, aria respectivă: a *se cînta, frăgar, horì, păcurar, pită. Frăgar* apare și la unii scriitori ardeleni (Goga, Agîrbiceanu, Ana Blandiana).

Cercetarea noastră s-ar putea extinde și la alte aspecte ale limbii, care ne-ar permite să apropiem, și mai mult, vorbirea lui Vasile Gurzău de graiul din Bihor. Considerăm, însă, că probele aduse, în acest sens, nu pot fi contestate și, prin urmare, vom conchide că fiecare text popular conține particularități lingvistice specifice, cu ajutorul cărora putem localiza poveștile sau poeziile în cauză, fără nici un fel de alte elemente informative.

A doua culegere folclorică, asupra căreia ne-am propus să întîrziem puțin, se intitulează *Trandafir cu creanga-n apă* și a apărut, la Bistrița, în cursul anului 1970, sub îngrijirea lui Dumitru Vîrtic. Textele din acest volum provin, toate, din județul Bistrița-Năsăud. Cum, însă, în acest județ există mai multe zone folclorice și lingvistice, în funcție de originea istorică a locuitorilor și de relațiile pe care le-au avut cu oamenii din alte părți, se înțelege că și particularitățile de limbă prezintă un caracter amestecat. Unele dintre exemplele la care ne referim sînt cunoscute în întreg județul, eventual și în alte județe, pe cîtă vreme altele circulă numai pe arii restrînse, care nu sînt, se înțelege, totdeauna aceleiași. Importanța, însăși, a fenomenelor în discuție nu este aceeași. Unele dintre ele se constituie în caractere fundamentale ale graiului, în sensul că nu le mai găsim în alte părți, pe cîtă vreme altele au o însemnătate mai mică.

Dacă pronunțarea *ai*, pentru forma de plural a substantivului *an*, constituie o trăsătură cu ajutorul căreia nu putem localiza textele respective din motivul că această formă caracterizează vorbirea populară de pe o arie foarte largă, care depășește hotarele Transilvaniei, înlocuirea lui *chi* prin *ci*, în exemplele : *cemà*,

cetoare, cilọm, cureci, încirà, oaceș, oci, răcită, urece ne orientează, cu precizie, spre o arie mult mai restrînsă în care se include și zona Năsăudului, unde, aproape fără excepție, *chi* se reflectă prin *ci*, chiar în împrumuturile recente.

Cu fenomenul în discuție merge împreună și forma de palatalizare de tipul *cept, ceptari, ceptăna, ciperi, lupci* (pl), *Pciatra*, care e de presupus că nici nu ar fi putut apărea dacă n-ar fi fost pregătit terenul de prezența lui *ci*, în locul lui *chi*.

Pe o altă arie, restrînsă, *chi* a fost tratat ca *ti (muiat)* ca și în alte părți din Transilvania, și de aceea întîlnim *rotie*[1], în loc de *rochie, deștide* în loc de *deschide, teie, teiuță, tilie*, în loc de *cheie, chei(u)ță, chilie*. În această zonă se înțelege că și palatalizarea lui *p* se prezintă sub altă formă: *coptil, pticior, șerptii* (pl. al lui șarpe !).

Așa cum *ci* îi ia locul lui *chi* vom întîlni și înlocuirea lui *ghi*, prin *gi*, în cuvîntul *măgeran*[2], iar palatalizarea lui *b* ia și ea o formă specială, paralelă cu *p(ci)*, din cazul lui *p* : *bgiata*, (fundu) *colibgii, zbgerà*. Și de data aceasta cunoaștem, pentru o zonă restrînsă din județ, o variantă care corespunde lui *pt'i*: *bdiciului, gîrbditor*.

În cadrul palatalizării labialelor ne mai oprim la varianta, deosebită față de ceea ce întîlnim în alte regiuni, prin care este redat m+i : *mnere, mneu, mnisărnărie*.

---

1 Transcrierea, fără semne diacritice, nu ne poate duce la nici un fel de îndoială asupra valorii lui *t*, care trebuie interpretat ca un *t'*, adică *k'*.

2 Fonetismul aceste nu este general fiindcă, alături de el, mai întîlnim și pe *ghi*, în diminutivul *măgherănuț*, încă o dovadă că există mai multe zone dialectale în județ.

Scanned with OKEN Scanner

Nu putem insista, se înțelege, asupra tuturor particularităților pe care ni le pun la dispoziție textele din colecția lui Vîrtic.

Vom mai semnala, totuși, cîteva. Deosebit de important mi se pare faptul că o serie de cuvinte, de origine onomatopeică, au alt aspect fonetic în Transilvania, față de limba literară și de graiurile estice ori față de cele din sudul țării ; în locul lui *î*, din alte părți, avem *ă*, pe la Năsăud. În volumul de care ne ocupăm am întîlnit exemple ca următoarele : *cîrăi, cîrcălit, cîrțăitor, văsc.* Am discutat fenomenul și în legătură cu prezența lui în poezia lui Coșbuc : *bîlbăi, dîrdăi, mîrăi, șișăi, vîjăi*[1]. Iată, însă, că frecvența lui în scrisul unor ardeleni este mult mai mare. Exemplele sînt extrem de numeroase în cărțile lui Rebreanu, unde numai din cînd în cînd sînt concurate de varianta literară. Iată, notate mai mult la întîmplare, o parte dintre ele : *bîjbăi, bîlbăi, bîțăi, bîzăi, cîcăi, cîrăi, cîrăire, cîrăit, cîrcăli, dîrdăi, dîrlăi, fîlfăi, fîlfăit, fîsăi, fîșăi, fîșăit, gîdăli, gîfăi, gîfăială, gîfăit, gîfăire, gîfăitură, gîlgăi, gîlgăire, gîlgăit, hîcăi, hîrăi, hîrăit, hîșăi, mîngăia, mîngăiere, mîngăietor, mîngăios, mîrăi, pîcăi, pîlpăi, pîlpăire, pîrăi, pîrăit, pîrpălire, rîcăi, rîgăi, scîrțăi, scîrțăit, sfășia, sfîrăi, sfîrăit, sfîrăitor, sîcăi, sîcăitor, sîsăi, sîsăit, tălhar, tălhărie, tîrăi, țîrăi, țîrăit, țîțăi, țîțăit, vîjăi, vîjăit, vîjăitură, zbîrnăi, zgîlțăi.*

Cum cele mai multe dintre aceste exemple se întîlnesc, în cărțile lui Rebreanu, și sub forma obișnuită în Moldova și în Muntenia trebuie să conchidem că scriitorul nu s-a putut decide asupra uneia dintre

1 *St. Cercet. St.* XII, 1961, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

variante, pe care să o impună în scrisul său, și a recurs la un compromis. Nu-i imposibil ca el să fi opta pentru varianta din graiul său natal iar cealaltă varianta, cu *î* în locul lui *ă*, să se datorească tipografilor și, pentru edițiile publicate după moartea scriitorului, editorilor.

Variantele în *ă*, în locul celor în *î*, nu caracterizează numai vorbirea din nordul Transilvaniei ci și pe cea din sudul provinciei respective. Faptul poate fi dovedit atît de unele afirmații ale lui Sextil Pușcariu[1], cît și cu exemple concrete extrase din lucrările semnate de Aron Densușianu ori de alți cărturari ardeleni.

Revenind la colecția lui Vîrtic mai semnalăm exemple ca *hulpoaie* și *Ienoaie* (de la numele propriu, de familie, Ianu !) care vorbesc în sensul generalizării sufixului - *oaie* (ca în *iepuroaie, găzdoaie, lupoaie, ursoaie, zmăoaie* etc.)[2], spre deosebire de vorbitorii altor regiuni ori de limba literară unde s-a impus *oaică*.

Alte exemple, ca *să se limpadă, el lucră* (ind. prez.), *să mînce* etc. pledează pentru răspîndirea, în graiurile din Transilvania, a formelor verbale fără sufix, semnalate încă de Heliade Rădulescu (1828) și de Iordache Golescu (1840) în gramaticile lor.

Lumină pentru *lumînare, cură* pentru *curge, mere* pentru *merge, Brășău* în loc de *Brașov, cafei* în loc de *cafea, aor,* pentru, *aur, fărină, fomeie, giolgi, io* (=eu) *zvîri* etc. sînt fonetisme cunoscute și din alte părți și nu mai insistăm asupra lor. Dar nu putem trece sub tăcere pe *jîșînă* (=vișină) necunoscut în alte zone

---

1 Cfr. „Convorbiri literare" XXXIV (1900), p. 323.

2 Alături de *șerpoaică* (v.p. 181), excepție explicabilă atît prin faptul că ne găsim în fața unui cuvînt nou (care a înlocuit pe *gîndac, gîndăcoaie*, cuvintele obișnuite în partea locului), cît și prin tendința de a evita omonimia cu *șărpoaie*, sinonim al lui *frînghie, funie*.

Scanned with OKEN Scanner

geografice[1], ori pe *crișțai* (=cristal), *mode* (=modă), *rum* (=rom), *școulă* (=școală), *șpitari* (=spital), *șurț* (=șorț) al căror aspect fonetic nu poate fi explicat dacă cuvintele respective nu sînt privite în funcție de raporturile pe care românii din zona respectivă le-au avut, în trecut, cu ungurii și cu sașii.

Nu vom stărui, aici, asupra elementelor lexicale, numeroase, care ar putea intra în discuție. Dar vom spune că cele mai multe dintre ele depășesc aria județului Bistrița-Năsăud și caracterizează graiurile din aproape întreaga Transilvanie. În același timp, însă, nu putem încheia aceste scurte considerații ale noastre fără a sublinia faptul că textele lui Vîrtic ilustrează cum nu se poate mai bine una dintre trăsăturile fundamentale ale derivării. În graiul din nord-estul Transilvaniei sufixul diminutival — *uț(ă)* se bucură de o răspîndire foarte mare, mai mare, în orice caz, decît în vorbirea din alte părți. Simpla înșirare a exemplelor din colecția pe care o avem în vedere constituie o dovadă incontestabilă în sensul afirmației de mai sus: *Anucuță, bădiuț, bărbătuț, brîuț, cujăicuță, finuță, fiuț, flueieruț, grîuț, guruță, jocuț(ă), lășcuță, lumuță, măgherănuț, măruț* (diminutiv din măr !), *mîndruț, noruț, peteluță, poduț, pruncuț, puiuț, punguță, răruț, rujuță, scînteuță, strunguță, șicuță*[2], *șiuț*[2], *teiuță, turmuță, unduță, vîntuț.*

În raport cu acest sufix, foarte productiv cum se vede[3], celelalte se bucură de o răspîndire mult mai

---

[1] Pe care l-am înregistrat la Nepos (Vezi BIFR IV, 1937, p. 70).

[2] Transcrieri necorespunzătoare, pentru *șicuță, șiuț, zinuc.*

[3] În acest fel nu mai poate surprinde, în scrisul lui Rebreanu, originar din părțile Năsăudului, *gazetuță* (volumul Amalgam, p. 86).

redusă: *—uc(ă)*: *frătiuc, frunzucă, jinuc*[1], *mămucă, mîndrulucă, mîndruc, sorucă*; *- uică*: *ceteruică, miresu(i)că, păsăruică*[2]; *- ătură*: *făcătură, prichinătură*; *- aș*: *păcurăraș, păunaș, struguraș*; *- uliță*: *cizmuliță, frunzuliță*; *- os*: *legumos, zăbălos*. Alte sufixe apar și mai rar: *drumar, junincean, lăduțîie*[3], *mărătoare, mnisărnărie, păcurăresc, prunișor, puțînel, sutiță, șerpoaică, trebuială, vornicel, vorovitor, zîușă.*

Particularitățile extrase din textele lui Vîrtic sînt confirmate și de o altă colecție de poezii populare, din județul Bistrița-Năsăud, aceea a lui Olimpiu I. Barna, *Veselie, dor și jale* (Editura „Robu", Sighișoara, 1944), din care am notat, printre altele: *ceie, ceptari, cipăi, descide, despcica, încina, jupci* (pl), *mănunceș, muce* (=*muchie* !), *oceșică, oci* (=ochi), *opcîncă, pciatră, pcică, pcisocat, rocie, spcic, spcicuț, tălpcigi*; *arhangel, bgirău, geață, genunce, giungi* (=junghi), *măgeran, sabgie, trîmbgișoară, trîmbgiță, trîmbgiță, zbgera.*

Foarte numeroase sînt, și aici, diminutivele în *- uț*: *bănuț, brăduț, crănguță, cucuț, doruț, drăguț, drumuț, fiuț, frunzuță, gălbănuț, gînduț, grădinuță, grăjduț, iederuță, inimuță, legănuț, lumuță, măicuță, mămuță, mijlocuț, mîndruț(ă), murguț, năfrămuță, negruță, nevăstuță, păltinuț, pomuț, prunduț, ruguț, rujuță, sălcuță, singuruță, slovuță, spcicuț, tăleruț, tîrguț, vîntuț, vîrvuț, vîzdoguță.*

Frecvența mare a diminutivelor în *- uț*, se menține și în poeziile populare din colecția Jarnik și Bîrseanu: *bănuț, doruț, drăguț(ă), frunzuță, grădinuță, hicuț* (=fiuț), *inimuță, întreguț, măicuță, micuță, mir-*

---

[1] Vezi nota 2, pag. 251.
[2] Cf. moldovenescul *meliuică*.
[3] Derivat, cu siguranță, din diminutivul foarte frecvent, prin partea locului, *lăduță*.

luță, mîndruță, nevăstuță, părăuț, potecuță, rujuță, sălcuță, scînteiuță, tînăruță, trandafiruț.

Nu numai colecțiile de folclor prezintă interes, sub raportul particularităților lingvistice regionale, ci și unele opere literare, mai ales cînd e vorba de scriitori de mîna a doua, care nu s-au gîndit, numaidecît, la un număr mare de cititori, cînd au elaborat lucrările respective.

În anul 1974 s-a publicat, în editura „Dacia" din Cluj, un manuscris de la sfîrșitul secolului trecut datorat lui Gh. Nicola Stoian-Ogrineanu, originar din Oltenia. Manuscrisul, intitulat *Cronica din Bechet*, prezintă importanță deosebită sub raportul limbii în care a fost scris. El stă, în întregime, sub semnul limbii vorbite, în sensul că ne prezintă, cu regularitate, forme de plural de tipul: *bivoliță, brață, cară, ființă, grăunță, lubeniță, porumbiță, suferință, vapoară.*

Substantivele feminine prezintă, la genitiv-dativ, forme neliterare: *armatiii, brutăriii, familiii, istoriii, luptii, mitropoliii, mizeriii, moșii, patriii, robiii, sărăciii, turmiii* etc.

Articolul masculin *-l* este evitat, în scris, cu regularitate: *ajutoru, angajamentu, arendașu, bagaju, bastonu, bărbatu, binoclu, bîlciu, botezu, brațu* etc.

Fonetismele strident regionale nu lipsesc nici ele: *dupe, erea, picere, momental, fo* (=vreo), *arăni* (=hrăni), *halai.*

Foarte dese sînt construcțiile verbale de tipul *au duseră inginer; au cerutără; l-au dezbrăcatără; s-a făcutără; au fostără; au fugitără; am găsitără; au ieșitără; am luatără; au plecatără; am pornitără; l-au scosără; am traseră*, precum și acordurile vechi

specifice graiurilor sudice : *ele staționa ; ei ieșa ; se poate rcmânii făli ; va fi mari alergături* etc.

Vom nota, în sfîrșit, și unele schimbări de conjugare : „dar nu au putut *făcea*" (51) ; turcu nu poate *răspundea*" (92).

N-am urmărit, în cele de mai sus, o cercetare exhaustivă a textelor populare, în funcție de limba folosită în ele. Nu ne-am propus o analiză largă, a mijloacelor de exprimare, care nu-și avea locul aici. Nu ne-au interesat valențele artistice ale graiurilor populare.

Am vrut să arătăm, doar, măsura în care limba textelor populare, fiind una nesupusă normelor literare, poartă amprenta locului în care au fost create sau culese aceste texte. Cu ajutorul unor asemenea particularități, specialistul poate trage concluziile de rigoare. Cine a făcut cercetări folclorice, pe teren și s-a dovedit interesat și de problemele referitoare la limbă, a avut ocazia să constate cum, în anumite împrejurări, informatorul care îi comunica un text nu putea da răspunsul așteptat, în cazul unui cuvînt rar. El se mulțumea, doar, să spună : „nu știu, așa l-am auzit". Este vorba, în asemenea cazuri, fie de cuvinte ieșite din uz, pe care vorbitorii de azi nu le mai înțeleg, fie de un import, din altă regiune, necunoscut, nici el, informatorului în cauză.

Folclorul, prin limba sa cu caractere regionale, se subordonează, după cum am putut observa, dialectologiei și, în felul acesta, devine știință ajutătoare a lingvisticii, conducînd spre anumite concluzii referitoare nu numai la istoria limbii române ci și la definirea, mai exactă, a graiurilor ei actuale.

Scanned with OKEN Scanner

Această constatare întărește ideea că limba textelor folclorice trebuie lăsată nemodificată, fiindcă ea consemnează particularități care ne permit să dezlegăm „enigme" pe care, altfel, nu le-am mai înțelege niciodată.

În același timp, însă, dintr-o asemenea analiză rezultă că poezia populară ne este prezentată într-o limbă în care particularitățile regionale abundă și, prin urmare, se găsește, prin însuși acest fapt, în afara limbii literare. Scriitorul cult o urmărește nu atît sub aspectul normelor lingvistice, cît sub cel al conținutului pe care îl prelucrează, adesea, în operele proprii.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUZII

Ajunși la sfîrșitul expunerii noastre, se impune să formulăm cîteva concluzii :

1. Limba română literară nu a luat naștere la o dată fixă, ci s-a format și s-a consolidat în cursul unei perioade îndelungate, de cîteva secole.

2. Ea nu poate fi legată, strict, de o anumită zonă, restrînsă, ci trebuie să admitem că toate graiurile din nordul Dunării au contribuit la fundamentarea ei. De la epocă la epocă, punctul de greutate se mută, din Maramureș la Brașov și de acolo la Iași, pentru ca, la puțină vreme, să marcăm apariția unei cărți de epocă la Bălgrad, în Transilvania, și, după aceea, să ne mutăm iarăși la Iași, de unde vom trece la București, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea, observăm, multă vreme, o dezvoltare paralelă, în cele trei țări românești, dar, cu puțin înainte de 1800, Transilvania trece pe primul loc, cu Școala Ardeleană. De la 1780 pînă, aproximativ, la 1830, aproape toată cultura românească este dominată de ardeleni și majoritatea cărților românești apar în centrele unde activează ei : Buda, Brașov, Sibiu. După 1830, inițiativa este preluată de munteni, prin Heliade Rădulescu, dar nu pentru multă vreme căci, la 1840,

Scanned with OKEN Scanner

făclia trece în mîna moldovenilor de la „Dacia literară" și de la „România literară", de unde se prelungește, pe nesimțite aproape, la „Convorbiri literare". Și iarăși intrăm într-o fază în care țările noastre se dezvoltă paralel.

3. Perioada, lungă, în care se fundamentează și se definitivează limba literară, ușurează desfășurarea unei neîntrerupte activități colective, începută încă în secolul al XVI-lea. Această colaborare strînsă, între ardeleni, moldoveni și munteni pregătește drumul spre unificarea limbii literare și împiedică dezvoltarea literaturii cu caracter regional.

4. Timpul îndelungat, în care s-a elaborat limba literară, i-a pus pe români în contact, nemijlocit, cu toate curentele culturale, politice și religioase ale vremii și, în felul acesta, influențele exercitate asupra noastră sînt mai multe. Nu vom putea accepta, prin urmare, teoriile după care numai husitismul ori numai luteranismul ori numai catolicismul ne-ar fi determinat să scriem românește. Ideile reformatoare ne-au venit din toate părțile și au întărit așa-numitul imbold național. Ni se pare că acest adevăr, pe care Sextil Pușcariu l-a întrevăzut încă în anul 1929, nu poate fi contestat.

5. Nu ne-am putut declara de acord cu teoria după care limba română literară s-ar fi format pe baza graiului dintre Tîrgoviște și Brașov, nu din vreun motiv sentimental, care nu-și are rostul în cercetarea științifică, ci din cauză că, pînă în momentul de față, graiul muntean are numeroase trăsături dialectale, multe fonetisme, forme sau cuvinte care nu s-au impus în limba literară. G. Ibrăileanu a arătat o parte dintre ele, în cursul său de *Istoria literaturii române*, subin-

titulat *Epoca Conachi*. Pe baza textelor dialectale și a *Atlasului lingvistic român* pot fi aduse alte numeroase probe, în această direcție. O serie de scriitori contemporani subliniază caracterul dialectal al vorbirii unora dintre eroii lor, după cum unele cercetări recente pun în evidență marele număr de regionalisme la cîțiva dintre cei mai cunoscuți scriitori munteni din secolul al XIX-lea. Exemplificarea poate fi făcută, în primul caz, cu Camil Petrescu, Zaharia Stancu, Marin Preda, Marin Sorescu (în special în ciclul „La lilieci") și alții, iar în al doilea cu Barbu Paris-Mumuleanu, Anton Pann, Heliade Rădulescu.

6. Diferențele de limbă pe care le observăm de la text la text nu ne dau dreptul să vorbim de existența unor „dialecte" literare, nici în trecut, nici astăzi, din cauză că deosebirile respective nu sînt de adîncime iar, în al doilea rînd, drumul pe care îl parcurge limba română literară este unul ascendent în sensul că elementele comune din diversele scrieri se consolidează pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră și dimpotrivă, cele care individualizează o scriere oarecare ies din circuitul limbii literare și sînt abandonate, pînă la urmă. Forța centripetă, care face ca firele variate să ia forma unei țesături unitare, anihilează tendința contrarie, forța centrifugă, și din pîrîiașele care se îndreptau, la început, spre direcții nedefinite, se încheagă, de la o vreme, o albie unică, în care se adună toate apele. Deosebirile dialectale, din trecut, nefundamentale, nu pot duce la existența unor dialecte ; particularitățile respective n-au avut decît rostul de a sublinia diversitatea izvoarelor limbii scrise de altădată. Așa cum elementele regionale din scrisul lui I. L. Caragiale, Ion Creangă sau I. Agîrbiceanu nu ne îndreptă-

Scanned with OKEN Scanner

țesc să vorbim de trei dialecte literare, în cadrul limbii literare moderne, tot așa nu putem vorbi de deosebiri fundamentale, pe această linie, nici în trecut, cînd studiem limba din *Palia de la Orăștie*, din *Cazania lui Varlaam* și din *Îndreptarea legii*.

7. Ideea existenței unei limbi literare încă din sec. XV-XVI, eventual dintr-o perioadă și mai veche, cum am văzut că susțin unii, se opune existenței, în același timp, a dialectelor literare. Acestea, chiar în concepția celor ce le-au imaginat, se plasează într-o epocă anterioară limbii literare. Admițînd că ar fi fost, într-adevăr, o realitate, dialectele literare n-au putut coexista cu limba literară ; cele două noțiuni, distincte, nu pot fi concepute decît în epoci diferite.

8. Numărul mare de scriitori și de cărturari care au vorbit de lipsa unei limbi literare e o dovadă că ideea nu e lipsită de temei. Punctul de vedere la care am ajuns se desprinde, în mod logic, din urmărirea sistematică a închegării acestei limbi și nu are nimic forțat în el ; pleacă de la niște date peste care am văzut că n-au putut trece nici scriitorii și cărturarii din secolul al XIX-lea, care au întîmpinat dificultăți numeroase în activitatea lor, din cauza „neajungerii limbii".

Cel care studiază limba română literară de la origini pînă azi, în funcție de istoria poporului care a creat-o, se aseamănă cu călătorul care ar străbate pămîntul țării, cu interesul arheologului și al etnografului. Impresionant de deosebirile dintre cetate și cetate, el se străduiește să descifreze asemănările, punctele de contact și, în felul acesta, să lege verigile, fără valoare deosebită atît a timp cît sînt luate în mod

Scanned with OKEN Scanner

izolat, să scuture praful de pe ele, să le șteargă de rugină și, mai ales, să reconstituie lanțul care le dă adevăratul înțeles.

Studierea atentă a literaturii române, de la modestele traduceri rotacizante din prima jumătate a secolului al XVI-lea pînă la marii clasici de la sfîrșitul veacului trecut, în frunte cu Eminescu, Creangă și Caragiale, și, mai departe, pînă în vremea noastră, la Sadoveanu, Goga, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, George Călinescu și Marin Preda ne întărește convingerea că limba literară s-a închegat din contribuția eforturilor permanente ale tuturor cărturarilor din cele trei provincii istorice românești: Transilvania (cu Banatul, Crișana, Maramureșul împreună), Moldova și Muntenia, că ea s-a format și s-a desăvîrșit pe încetul, într-o lungă perioadă istorică, întocmai ca poporul care a creat-o, pe ambele versante ale Carpaților, de o parte și de alta a acestei „coloane vertebrale" a neamului nostru.

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRILE PROFESORULUI GAVRIL ISTRATE
REPERTORIU BIBLIOGRAFIC ÎNTOCMIT
DE CARMEN GABRIELA PAMFIL ȘI IOAN OPREA

LISTA ABREVIERILOR

AARPR — Analele Academiei R.P.R.
ACILFR — Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică.
AnL — Anuar de lingvistică și istorie literară, revistă ; Iași.
AnUI — Anuarul științific al Universității „Al. I. Cuza" ; Iași.
At — Ateneu, revistă ; Bacău.
AUI — Analele Universității „Al. I. Cuza" ; Iași.
AUT — Analele Universității din Timișoara.
Beitr — Beiträge zur romanischen Philologie, revistă; Berlin.
BIFR — Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide" ; Iași.
CL — Cercetări de lingvistică ; Cluj.
ConvLit — Convorbiri literare, revistă ; Iași.
Cont — Contemporanul, Serie nouă, revistă ; București.
Cr — Cronica, revistă ; Iași.
Cv — Cum vorbim, revistă ; București.
ERL — Études Romanes de Lund, revistă ; Lund.
FD — Fonetică și dialectologie ; București.
FI — Flacăra Iașului, ziar ; Iași.

Scanned with OKEN Scanner

IL — Iașul literar, revistă ; Iași
IN — Iașul nou, revistă ; Iași.
ÎI — Însemnări ieșene, revistă ; Iași.
LM — Lupta Moldovei, ziar ; Iași.
LR — Limba română, revistă ; București.
MMS — Mitropolia Moldovei și Sucevei, revistă ; Iași.
Op — Opinia, ziar ; Iași.
RLit — România literară, revistă ; București.
RR — Revue roumaine, revistă ; București.
RRL — Revue roumaine de linguistique, revistă ; București
Sc — Scînteia, ziar ; București.
SCL — Studii și cercetări lingvistice, revistă ; București.
SCSt — Studii și cercetări științifice, revistă ; Iași.
ScT — Scînteia tineretului, ziar ; București.
St — Steaua, revistă ; Cluj.
Tr — Telegraful român, ziar ; Sibiu.
Trans — Transilvania, revistă ; Sibiu.
VR — Viața românească, revistă ; Iași—București.
VSt — Viața studențească, revistă ; București.
ZN — Zori noi, ziar ; Suceava.

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRI PUBLICATE

1935

1. *Panait Istrati*, în „Vatra" Năsăud, I, 1935, p. 29.
2. *Veronica Micle*, în „Vatra" Năsăud I, 1935, p. 183-186.
3. Recenzie despre Nicolae Drăganu, *Numele proprii cu sufixul* - *șa*, în BIFR II, 1935, p. 269-271.
4. Indice la BIFR II, 1935, p. 296-317 (în colab. cu B. Handjiev și Gh. Milica).

1936

5. *Maria Cunțan*, în „Vatra" Năsăud, II, 1936, p. 88-89. [Semnat G. Savel].
6. Competință și superficialitate, în „Vatra" II, 1936, p. 90-92 [Semnat Eusebiu Mărgărint].
7. *Gavrilă Istrate* : *Fii mîndru, române* ! în „Vatra" Năsăud, II. 1936, p. 296-298.
8. Recenzie despre Sever Pop, *Din Atlasul lingvistic al României*, în BIFR III, 1936, p. 232-235.
9. Recenzie despre Sever Pop — Emil Petrovici, *Mînă cu pluralul*, în BIFR III, 1936, p. 245-246.
10. *Raport asupra activității Institutului de filologie română „Alexandru Philippide" pe anul 1935-1936*, în AnUI, 1935-1936, p. 188-189.
11. *Indice la BIFR* III, 1936, p. 251-278.

1937

12. *Raport asupra activității Institutului de filologie română „Alexandru Philippide" pe anul 1936-1937*, în AnUI, 1936-1937, p. 115-120.
13. *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BIFR IV, 1937, p. 50-97.
14. *G. Ibrăileanu*, în VR XXIX, 1937, nr. 45 (aprilie-mai), p. 82-83.

Scanned with OKEN Scanner

1938

15. *Indice la BIFR* V, 1938, p. 368-396 (în colab. cu M. Mereuță).
16. *Timotei Cipariu*, în ÎI II, 1937, nr. 9, p. 746-748.

1939

17. *Grai popular scris*, în BIFR VI, 1939, p. 132-150.
18. Recenzie despre Ladislas Gáldi, *Les mots d'origine néo-greque en roumain à l'époque des Phanariotes*, în BIFR VI, 1939, p. 280-282.
19. Recenzie despre N. Gh. Dragomirescu, *Sintaxa și stilistica propozițiilor independente*, în BIFR VI, 1939, p. 286.
20. Recenzie despre G. Ursu, *G. Ibrăileanu și Bîrladul*, în „Cuget moldovenesc" VIII, 1939, nr. 5-7, p. 60.
21. Indice la BIFR VI, 1939, p. 291-312.

1940

22. Recenzie despre Anuarul Arhivei de Folclor V, în ÎI V, 1940, nr. 2, p. 587-590.

1941

23. *Pe marginea unei anchete dialectale* în BIFR VII-VIII 1940-1941, p. 293-303.
24. *Octavian Goga*, în „Ardealul" I, 1941, nr. 23, 19-26 iulie, p. 4, 6 [Semnat Mihai Vărăreanu].
25. Recenzie despre *Actes du quatrième Congrès international de linguistes*, în BIFR VII-VIII, 1940-1941, p. 392-397.
26. Recenzie despre Mihail Eminescu, *Articole de politică românească* [ediția Gh. Chirițescu], în „Cuget moldovenesc" X, 1941, nr. 4-5, p. 158-159.
27. Recenzie despre Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*, ed. IV-a în „Cuget moldovenesc" X, 1941, nr. 6-7, p. 149-150.
28. Recenzie despre Ion Vlasiu, *Poveste cu năluci*, în „Cuget moldovenesc" X, 1941, nr. 6-7, p. 150-152.
29. *Indice la BIFR* VII-VIII, 1940-1941, p. 401-426.

1942

30. *Lui, cu funcțiune feminină*, în BIFR IX, 1942, p. 72-80.
31. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Nicolae Drăganu*, în BIFR IX, 1942, p. 220-221.
32. Recenzie despre Emil Petrovici, *Continuitatea dacoromână și slavii* în BIFR IX, 1942, p. 221-224.

Scanned with OKEN Scanner

1943

33. Recenzie despre Emil Petrovici, *Texte dialectale*, în BIFR X, 1943, p. 209-214.
34. *Un năsăudean: T. R. Silivan Dumitru*, în „Ardealul" III, 1943, nr. 2, 9 ianuarie, p. 6.
35. *Indice la Iorgu Iordan, Limba română actuală, O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, p. 530-555.

1944

36. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, în Trans, ianuarie 1944, p. 71-76.

1945

37. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Stilistica limbii* române, în „Ethos" II, 1945, nr. 3-4, p. 303-310.
38. *Noțiunea „femeie stricată" și terminologia animală*, în BIFR XI-XII, 1944-1945, p. 471-497.
39. Recenzie despre Al. Rosetti, *Scrisori românești din arhivele Bistriței*, în BIFR XI-XII, 1944-1945, p. 521-523.

1947

40. *Un fenomen sintactic ardelenesc la unii scriitori moldoveni în sec. XVII-XIX*, în BIFR XIII-XIV, 1947, p. 392-396.
41. *George, nu Gheorghe Coșbuc*, în BIFR XIII-XIV, 1947, p. 397-402.

1949

42. *Limba lui George Coșbuc*, în CV I, 1949, nr. 2, p. 4-6.
43. *Limba lui C. Negruzzi*, în CV I, 1949, nr. 6, p. 12-14.
44. *Casa Scînteii, casa noastră*, în Op. 3. decembrie 1949.

1950

45. *Note de lexicologie română*. în SCL I, 1950, p. 283-289.
46. *Marea cotitură în lingvistică*, în Op., 30 iunie și 1 iulie 1950.
47. *I. V. Stalin și problemele de lingvistică*, în IN II, 1950, nr. 8 (decembrie), p. 88-97.
48. *Eminescu și limba populară*, în LM, 16 ianuarie 1950.
49. *Să apărăm pacea*, în Op., 16 aprilie 1950.
50. *La un an de la înființarea Filialei Iași a Societății de științe istorice, filologice și de folclor*, în Op, 5 august 1950.

Scanned with OKEN Scanner

1951

51. *Eminescu și limba literară*, în Op., 14 ianuarie 1951.
52. *Eminescu și limba populară*, în IN III, 1951, nr. 1-2 (martie), p. 127-144.
53. *Cercetări dialectale în Moldova*, în IN III, 1951, nr. 5-6 (octombrie), p. 137-142.

1952

54. *Dicționarul limbii române* în SCL III, 1952, p. 75-78.
55. *Glosarul ediției Coșbuc*, în IN IV, 1952, nr. 4 (decembrie), p. 195-198.

1953

56. *Limba în drama „Ion Vodă cel Cumplit", de Laurențiu Fulga*, în IN, 1953, nr. 1 (martie), p. 165-170.

1954

57. *O nouă ediție a „Țiganiadei"*, în LR III, 1954, nr. 2, p. 83-92.
58. *Limba în poemul „Minerii din Maramureș" de Dan Deșliu*, în SCȘt V, 1954, nr. 3-4, 489-528.
59. *Freamăt tineresc la început de an școlar*, în FI, 5 septembrie 1954.
60. *George Coșbuc*, în FI, 12 septembrie 1954.

1955

61. *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL VI, 1955, nr. 1-2, p. 109-131.
62. *Bogăție relativă și principii care pot fi discutate [pe marginea Dicționarului limbii române literare contemporane]*, în Cont, 26 august 1955.
63. Recenzie despre *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în AUI, Secțiunea III, tom I, 1955, fascicula 1-2, p. 295-301 [O variantă prescurtată în FI, 20 septembrie 1955].
64. *Timotei Cipariu (cu ocazia împlinirii a o sută cincizeci de ani de la naștere)* în AUI, Secțiunea III, tom I, 1955, fascicula 1-2, p. 302-306 [O variantă și în FI, 2 martie 1955].
65. *Mihail Sadoveanu, maestru al limbii literare*, în SCL VI, 1955, p. 313-330 [Un fragment și în FI, 5 octombrie 1955].
66. *Jalnice unelte ale imperialismului*, în ScT, 26 februarie 1955.
67. *I. Budai-Deleanu*, în FI, 11 septembrie 1955.

1956

68. *Cercetările lingviștilor ieșeni în anii puterii populare*, în FI, 5 ianuarie 1956.
69. *O seară de neuitat* [acasă la M. Sadoveanu], în IL, 1956, nr. 4 (aprilie), p. 128-130.

Scanned with OKEN Scanner

70. *O lectură greșită în opera lui Creangă*, în IL, 1956, nr. 5 (mai), p. 122-124.
71. *Numele mic al poetului Coșbuc*, în SCL VII, 1956, p. 93-95.
72. *Samoil Micu*, în FI, 17 mai 1956.
73. *La 65 de ani de la moartea lui M. Kogălniceanu*, în FI, 20 iunie 1956.
74. *Ibrăileanu despre limba literară*, în IL 1956, nr. 9 (septembrie), p. 104-113.
75. *Construcții pronominale pleonastice*, în AUI, Secțiunea III, tom II, 1956, fascicula 1-2, p. 395-398.
76. Recenzie despre Grigore U r e c h e, *Letopisețul Țării Moldovei* [ediția P. P. Panaitescu], în AUI, Secțiunea III, tom. II, 1956, fascicula 1-2, p. 447-452.
77. *O problemă controversată : literarizarea*, în SCSt VII, 1956, fascicula 1, p. 1-46.
78. *Coșbuc și limba literară*, în FI, 14 octombrie 1956.

1957

79. *Ștefan, Ștefan, Domn cel Mare*, în FI, 12 aprilie 1957.
80. *Două variante ale Mioriței*, în IL, 1957, nr. 4 (aprilie), p. 38-41.
81. *Recenzie despre Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, în St. VIII, 1957, nr. 4 (aprilie), p. 114-116.
82. *Lingvistica românească în ultimii zece ani*, în IL, 1957, nr. 12 (decembrie), p. 123-126.
83. *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în AUI, Secțiunea III, tom III, 1957, fascicula 1-2, p. 77-96.
84. *Vasile Alecsandri*, în AUI, Secțiunea III, tom III, 1957, fascicula 1-2, p. 424-428.
85. *Ștefan Pașca* (necrolog), în AUI, Secțiunea III, tom. III, 1957, fascicula 1-2, p. 469-471.
86. *Vom munci și în viitor cu hotărîre de nestăvilit*, în FI, 22 august 1957.
87. *Început de an universitar*, în FI, 2 octombrie 1957.
88. *Aspecte din munca de educație a studenților, în Dezvoltarea învățămîntului superior din Iași în anii puterii populare*, Iași, 1957, p. 11-15.

1958

89. *Patru decenii de la moartea lui Coșbuc*, în St IX, 1958, nr. 5 (mai), p. 68-70.
90. Recenzie despre Grigore A l e x a n d r e s c u, *Opere*, I, ediția I. Fischer, în St. IX, 1958, nr. 6 (iunie), p. 114-115.
91. *Alexandru Philippide (1859-1933)*, în IL IX, 1958, nr. 8 (august), p. 107-108.
92. *Părerile lui Coșbuc despre limba literară*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, p. 443-447.
93. *Academicianul Iorgu Iordan la șaptezeci de ani*, în IL IX, 1958, nr. 9 (septembrie-octombrie), p. 138-141.

Scanned with OKEN Scanner

94. Recenzie despre George Coșbuc, *Poezii* ediția D. Micu în St. IX, 1958, nr. 10 (octombrie), p. 108-109.
95. *Iorgu Iordan la a șaptezecea aniversare*, în AUI, Secțiunea III, tom. IV, 1958, p. I-VI.
96. *Probleme de limbă în variantele unor poezii ale lui Coșbuc*, în AUI, Secțiunea III, tom. IV, 1958, p. 91-108.
97. *Sărbătorirea acad. Iorgu Iordan*, în AARPR VIII, 1958, p. 462-466.
98. Recenzie despre Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea al XIV-lea*, în SC St IX, 1958, fascicula 1-2, p. 189-192.

1959

99. *Cuvînt rostit la Adunarea activului U.T.M. și al Asociațiilor studenților din centrul universitar Iași*, în FI, 5.III.1959, p. 2, col. 5.
100. *Un phonétisme caractéristique de la „Psaltirea Scheiană"* în „Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IX-Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959", Bucarest, 1959, p. 299-303 republicat în românește în SCSt X, 1959, fascicula 1-2, p. 131-135 și în rusește în AUI, Secțiunea III, tom. V, 1959, p. 125-130.
101. *Dialectele limbii române în concepția lui Alexandru Philippide*, în LR VIII, 1959, nr. 3, p. 12-15.
102. Recenzie despre volumul *De la Varlaam la Sadoveanu*, în IL X, 1959, nr. 5 (mai), p. 93-94.
103. *Întîlnirea acad. M. Beniuc cu studenții ieșeni*, în IL X, 1959, nr. 6 (iunie), p. 124-125.
104. *Primele noțiuni de lingvistică marxistă*, în broșura *10 ani de activitate științifică*, Iași, 1959, p. 43-45.

1960

105. *Noul atlas lingvistic român*, în FD II, 1960, p. 141-168.
106. *Gramatica lui Radu Tempea*, în AUI, Secțiunea III, tom. VI, 1960, p. 17-34.
107. *Originea limbii române literare, Noi contribuții*, în AUI, Secțiunea III, tom VI, 1960, fascicula 2, (supl.), p. 67-78.
108. *Incontinuu*, în SCL XI, 1960, p. 527-532.
109. *Iorgu Iordan*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, II, p. 257-262.
110. *La centenarul Universității*, în AUI, Secțiunea III, tom VI, 1960, p. XXI XXVIII.
111. *Cuvînt înainte*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, I, p. 7-8 (nesemnat).

Scanned with OKEN Scanner

112. Recenzie despre Calidasa, *Sacontala, Poemă indiană. Traducere de George Coșbuc* Editura Tineretului, 1959, în SCȘt II, 1960, fascicula 1, p. 115-138.

1961

113. *Aspecte fonetice în opera lui Coșbuc*, în SCȘt, 1961, fascicula 1, p. 25-36.
114. Recenzie despre Cicerone Theodorescu, *Izvoare fermecate*, în SCȘt XII, 1961, fascicula 1, p. 105-109.

1962

115. Recenzie despre Ovid Densusianu, *Istoria limbii române* ediția J. Byck, în IL XIII, 1962, nr. 10 (octombrie), p. 74-75.
116. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, în IL XIII, 1962, nr. 11 (noiembrie), p. 81.
117. *Pregătim cadre pentru învățământul de cultură generală*, în FI, 25 iulie 1962.
118. *Participarea obștească a intelectualilor la activitatea culturală din regiune*, în Sc, 18 octombrie 1962.
119. *Cultură pentru toți*, în FI, 30 decembrie 1962.

1963

120. *Caracterul regional al textelor noastre vechi*, în SCȘt XIV, 1963, fascula 1, p. 7-18.
121. *Munca de îndrumare a formațiilor de amatori*, în „România liberă", 3 aprilie 1963.
122. *În vizită la Universitatea din Padova*, în VSt. 8 aprilie 1963.
123. *O călătorie în Italia*, în IL XIV, 1963, nr. 10 (octombrie) p. 45-49.

1964

124. *G. Ibrăileanu*, în IL XV, 1964, nr. 3 (martie), p. 74-76.
125. *Eminescu și problemele limbii*, în IL XV, 1964, nr. 5 (mai) p. 75-78.
126. *O disciplină lingvistică recentă : istoria limbii literare* în IL XV, 1964, nr. 9 (septembrie), p. 46-55.
127. *Limba postumelor lui Eminescu*, în AUI, Secțiunea III, tom X, 1964, fascicula 2, p. 117-172.
128. *Întîlnire cu poezia* [Otiliei Cazimir], în IL XV, 1964, nr. 2 (februarie), p. 21-24.
129. *Viața culturală în orașele și satele regiunii*, în FI, 23 august 1964.

1965

130. *Moment sărbătoresc* [50 de ani de activitate teatrală a lui Miluță Gheorghiu], în *Programul Teatrului Național*, 18 ianuarie 1965.

131. *Phénomènes spécifiques du roumain littéraire de la prémière moitié du XIX-e siècle*, în RRL, tom X, 1965, no 1-3, p. 149-154 republicat în limba italiană, *Fenomeni specifici al romeno letterario della prima metà del XIX secolo*, în AUI, Secțiunea III, tom XI, 1965, fascicula 1, p. 1-9 și în limba română, *Fenomene specifice limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Lucrări științifice, I, 1967, Galați, p. 193-199.

132. *Traducerea lui Coșbuc* [din Divina Comedie], în At, noiembrie, 1965, p. 12.

133. Recenzie despre Mario Ruffini, *Antologia romena dei secoli XVI e XVII* în AUI, Secțiunea III, tom. II, 1965, fascicula 2 p. 228-229.

134. *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, *București*, 1965, p. 417-421.

1966

135. Recenzie despre Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, [ediția G. Ivașcu], în St XVII, 1966, nr. 1 (ianuarie), p. 89-97.

136. *Două comemorări* „Viața românească" și G. Ibrăileanu, în IL, 1966 nr. 3 (martie), p. 22-24.

137. Recenzie despre Barbu Delavrancea, *Opere* [ediția Emilia Șt. Milicescu], în IL, 1966, nr. 5 (mai) p. 84-86.

138. Recenzie despre Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, în Cr, 5 martie 1966.

139. *G. Ibrăileanu și limba literară*, în Cr. 12 martie 1966.

140. *G. Călinescu*, în Cr., 9 aprilie 1966.

141. *O sesiune științifică la Suceava*, în ZN, 26 aprilie 1966.

142. *Primăvară la Suceava*, în Cr. 7 mai 1966.

143. *I. M. Marinescu*, în AUI, Secțiunea III, tom. XII, 1966, fascicula 1, p. 137-141.

144. Recenzie despre Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, în Cr, 2 iulie 1966.

145. *Vocabularul poeziei lui Coșbuc*, în Cr. 17 septembrie 1966.

146. *Orizontul studentului*, în FI, 20 octombrie 1966.

147. Recenzie despre Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea* [ediția G. Ivașcu] în Cr, 22 octombrie 1966.

148. *Gheorghe Șincai și limba națională*, în Cr, 5 noiembrie 1966.

149. *Cronica limbii*, în Cr, 19 noiembrie 1966.

150. *Margaretei, nu „lui Margareta"*, în Cr, 26 noiembrie 1966.

151. *Ortografia și reeditarea clasicilor*, în Cr, 17 decembrie 1966.

152. *Vasile Alecsandri și limba literară*, în AnL XVII 1966 p. 59-71.

153. *Cuvînt înainte*, în *Expoziția interregională-pictură-sculptură-grafică*, Iași noiembrie-decembrie 1966, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

154. *O frumoasă consfătuire studențească*, în FI, 15 decembrie 1966.
155. *150 de ani* [de teatru românesc cult], în Cr, 17 decembrie 1966 [și în *Programul Teatrului Național Iași*].

1967

156. *Pentru lărgirea continuă a orizontului tematic*, în „Îndrumătorul cultural" ian. 1967, p. 5-11.
157. *Eres*, în Cr, 4 februarie, 1967.
158. *Litere semichirilice* ? în Cr. 18 martie 1967.
159. *Pe marginea ultimei ediții a poeziilor lui Blaga* [ediția G. Ivașcu], în Cr, 27 mai 1967.
160. *Teorii privind limba română literară*, în „Astra", iunie 1967.
161. *Centenarul nașterii lui Coșbuc*, în AUI, Secțiunea III, tom XIII, 1967, fascicula 1 p. I-VI.
162. *Creație sau libertate nepermisă* ? în Cr, 15 iulie 1967.
163. Vezi nr. 131.
164. *Cuvînt înainte la „Contribuții la Bibliografia Regiunii Iași. Viața culturală și artistică 1944-1947"*, Iași, 1967 pag. 7-8.

1968

165. *Noul atlas lingvistic român*, în Cr, 13 ianuarie 1968.
166. *Laus labori* [Profesorul N. I. Popa] în Cr, 17 februarie 1968.
167. *Strașnicul suflet* [titlul dat de autor era : *Un nou proiect de istorie literară*], în Cr, 13 aprilie 1968.
168. *Sextil Pușcariu*, în St XIX, 1968, nr. 5 (mai), p. 50-55.
169. *Raport privind decernarea titlului de „Doctor honoris causa" al Universității „Al. I. Cuza" Iași, tovarășului academician Iorgu Iordan*, în AUI, Secțiunea III, tom XIV, 1968, fascicula 1, p. 123-127.
170. *Alexandru Philippide, creatorul școlii lingvistice ieșene*, în FI, 11 august 1968.
171. *C. Negruzzi*, în IL, 1968, nr. 8 (august), p. 55-59.
172. *Acad. Iorgu Iordan împlinește optzeci de ani*, în Cr. 14 septembrie 1968.
173. *Un mare prieten al limbii române : Alf. Lombard*, în Cr, 21 septembrie 1968.
174. *Limba poeziei lui Octavian Goga*, în IL, 1968, nr. 10 (octombrie), p. 53-66.
175. *Școala Ardeleană și rolul ei în dezvoltarea limbii noastre literare*, în St XIX, 1968, nr. 11 (noiembrie), p. 57-61.
176. *Cuvînt înainte* [nesemnat], în AUI, Secțiunea III, tom. XIV, 1968, fascicula 2, închinată lui Sextil Pușcariu.
177. *Locul lui Sextil Pușcariu în lingvistica românească*, în AUI, Secțiunea III, tom. XIV, 1968, fascicula 2, p. 145-174.

Scanned with OKEN Scanner

178. *Semicentenarul unirii Transilvaniei cu România : conștiință și unitate*, în FI, 21 noiembrie 1968.)

179. *Împlinirea marelui vis*, în IL, 1968, nr. 12 (decembrie), p. 16-18.

1969

180. *Permanențe* : Varlaam, în Cr, 4 ianuarie 1969.

181. *Academicianul Emil Petrovici*, în St. XX, 1969, nr. 1 (ianuarie), p. 68-69.

182. *Vocabularul operei lui M. Sadoveanu, „Creanga de aur"*, în IL, 1969, nr. 2 (februarie), p. 43-52.

183. *Ion Creangă* în St. XXI, 1969, nr. 3 (martie), p. 63-65.

184. *L'école transylvaine et son rôle dans le développement de la langue roumaine littéraire*, în ERL XVIII, 1969, p. 91-100.

185. *Dezvoltarea lingvisticii ieșene în anii puterii populare*, în AUI, Secțiunea III, tom. IV, 1969, p. I-V.

186. *Cuvînt la dezvelirea plăcii comemorative pe casa din curtea bisericii Trei Ierarhi din Iași, în care a locuit Eminescu*, în AUI, Secțiunea III, tom. IV, 1969, p. 147-48.

187. Recenzie despre Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, în AUI, Secțiunea III, tom. XV, 1969, p. 151-152.

188. *Moștenirea lingvistică a lui Alexandru Philippide*, comunicare prezentată în ședința Societății de lingvistică romanică, Filiala Iași, 10 mai 1969 [vezi rezumatul în Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane" VI, 1969, p. 135].

189. *O valoroasă achiziție* [o ediție V. Alecsandri cu autograful lui I. Creangă, la Biblioteca centrală universitară din Iași], în Cr, 21 iunie 1969.

190. *Deceniul Eminescu*, în suplimentul literar al ziarului „Clopotul" [Botoșani], august 1969.

1970

191. *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, 411 pagini.

Recenzii :

— Văsieș, Viorel, „Steaua roșie" [Tîrgu Mureș], 4 aprilie 1970.
— Valea, Lucian, „Clopotul" [Botoșani], 8 aprilie 1970.
— Zugun, Petru E, FI, 12 aprilie 1970.
— Țurlan, Valentin, „Viața nouă" [Galați], 17 aprilie 1970.
— Dan, Ilie, Cr, 25 aprilie 1970.
— Andrei, Const, „Vremea nouă" [Vaslui], 13 mai 1970.
— Dan, Ilie, ZN, 20 mai 1970.

— Dragoș, Elena, „Tribuna", 30 iulie 1970.
— Paul, Zam., MMS, iulie - august 1970, p. 454-457.
— Dumbravă, L., ConvLit, august 1970, p. 84-85.
— Lupu, Ștefan, „Ecoul" [Bistrița], 12 septembrie 1970.
— Milica, Gheorghe, „Curierul liceului I. L. Caragiale", [Ploiești], 1970, p. 33-34.
— Nica, Dumitru, At, februarie 1971, p. 13.
— Mihăilă, G, SCL XXII, 1971, nr. 4, p. 425-426.
— Šabršula, Jan, „Philologica Pragensia", 1971, nr. 3, p. 167.
— Macrea, D., RLit, 1972, 16 martie, p. 12 [reprodus, cu ușoare modificări formale, în volumul D. Macrea, *Limbă și lingvistică română*, București, 1973, p. 109-111].
— Cuțitaru, Virgil, *Cărți și idei*, Iași, 1972, p. 147-152.
— David, Doina, AUT, Secțiunea III, tom. X, 1972, p. 277-279.
— Alexandrescu, Ecaterina, AUI, Secțiunea III, tom. XX, 1974, p. 126-128.

192. *Terminologia cromatică în limba română*, în ACILFR I, 1970 p. 893-903.
193. *Interviu* [acordat ziarului], în „Ecoul" Bistrița, 24 ianuarie 1970, p. 8-9.
194. *George Călinescu, profesorul*, în Cr, 7 martie 1970, Reprodus în volumul Amintiri despre G. Călinescu, Iași, 1979, p. 89-99.
195. *Interviu* [*acordat revistei*], în Cronica, 13 aprilie 1970.
196. *Alecsandri și limba literară*, în Cr, 22 august 1970.
197. *I. Budai-Deleanu* (*150 de ani de la moarte*), în At, august 1970, p. 13.
198. *Ion Budai-Deleanu*, în Cr, 5 septembrie 1970.
199. *350 de ani de la prima traducere cunoscută a Alexandriei*, în At, septembrie 1970, p. 13.
200. *Uniformitate sau diferențiere* ? [în opera lui Sadoveanu], în At, octombrie 1970, p. 13.
201. *Sadoveanu și Iașii*, în FI, 7 octombrie 1970.
202. *Numele de oameni în opera lui Sadoveanu*, în Cr, 7 octombrie 1970.
203. *Poezia și limba ei*, în At, noiembrie 1870, p. 18-19.
204. *Elemente ardelenești în opera lui Sadoveanu*, în St XXI, 1970, nr. 10 (octombrie), p. 67-70.
205. *Limba operei lui Rebreanu*, în St XXII, 1970, nr. 11 (noiembrie), p. 27-33.
206. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Lingüistica Románica Evolución-corrientes-métodos*, în AnL XXI, 1970, p. 179-181.
207. *Tot ma i exigenți cu noi înșine*, în „Steagul roșu" Bacău, 12 august 1970.
208. *Profesoara de la Bratislava* [Jindra Hušková], în Cr, 17 octombrie 1970.
209. *Elev acum o jumătate de secol*, în suplimentul social-cultural al ziarului „Ecoul" [Bistrița], decembrie 1970.

Scanned with OKEN Scanner

1975

259. *Postumele lui Eminescu*, Comunicare prezentată în ședința Societății române de lingvistică romanică, Filiala Iași, din 16 ianuarie 1975 (vezi rezumatul în *Études romanes*, 1976, p. 165.
260. *Răspuns* (lui D. Macrea), în RLit, 13 martie 1975.
261. *L'expression atténuée dans l'oeuvre de M. Sadoveanu*, în RRL XX, 1975, nr. 4, p. 367-369.
262. *O ediție nouă a unei vechi opere literare* (*Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei), în FI, 15 noiembrie 1975.
263. *Miron Costin, Trei sute de ani de la scrierea letopisețului său*, în FI, 22 noiembrie 1975.
264. *Decența exprimării la Sadoveanu*, în ConvLit, noiembrie 1975, p. 13.
265. *Simpozion iugoslavo-român*, în AUI, Secțiunea III, tom XXI, 1975, p. 111—112.
266. *Călătorie spre viitor*, în „Ritmuri" (supliment al ziarului „Ecoul", Bistrița), decembrie 1975.
267. *Le premier essay d'unifier le roumain littéraire: la Cazania de Varlaam (1643)*, în RRL IX, 1975, nr. 6, p. 677-681.

1976

268. *Limba, factor al unității naționale*, în Sc, 4 martie 1976.
269. *Limbă și unitate*, în RLit, 1 aprilie 1976 (variantă a articolului de sub numărul precedent, cu neînsemnate modificări).
270. *Un mare lingvist contemporan : Iorgu Iordan*, în Cr. 2, aprilie 1976.
271. *Dosoftei printre noi* (cuvînt rostit cu ocazia dezvelirii statuii din Iași, la 29 decembrie 1975), în MMS III, 1976, p. 147-150.
272. *George Călinescu* (evocare) în *13 rotonde*, București, Muzeul literaturii române, 1976, p. 210-212 (Reprodus în volumul *Amintiri despre G. Călinescu*, Iași, 1979, p. 205-207).
273. *Locul Didahiilor lui Antim Ivireanu în istoria limbii române literare*, în MMS LII, 1976, nr. 5-6, p. 374-382.
274. *George Coșbuc, ein Nationaldichter*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1976 (14 pagini, litografiat ; retipărit în Beitr XVII, 1978/2, p. 311-316).
275. *Prefață* la Sextil Pușcariu, *Limba română* I, București, Editura Minerva, 1976, p. V-XXII.
276. *Vîntă* (*O creație a lui Dosoftei ?*) în AUI, Secțiunea III, tom. XXII, 1976, p. 35-37.
277. *Cînd a apărut prima ediție românească a Alexandriei ?* în AnL XXV, 1976, p. 197-203.

Scanned with OKEN Scanner

278. Recenzie despre Corneliu Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, în AnL XXV, 1976, p. 223-226.
— Vezi nr. 250.

1977

279. *George Coșbuc, poet național*, în Cr, 21 ianuarie 1977.
280. *Dosoftei — un moment al poeziei și limbii românești*, în St XXVIII, 1977, nr. 2 (februarie), p. 10, 14.
281. *Sextil Pușcariu, editor al lui Coresi*, în volumul *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu* (1877-1948). [comunicările simpozionului din 14 ianuarie 1977], Cluj-Napoca, p. 36-48.
282. *Războiul de independență și Transilvania*, în MMS LIII, 1977, p. 383-391.
283. *Povestiri din război* (de Mihail Sadoveanu) în „Ritmuri" supliment politic și social-cultural al publicației „Ecoul" (Bistrița), mai 1977.
284. *Făuritori ai unei tradiții filologice* în „Flamura" (Reșița) 25 octombrie 1977.
285. *Peisaj sadovenian*, în St. XXVIII, 1977, nr. 11 (noiembrie), p. 18-19.
286. *Cuvinte rare în opera lui Sadoveanu*, în CL XXII, 1977 nr. 2, p. 181-184.
287. *Sextil Pușcariu (O sută de ani de la naștere)*, în MMS LIII, 1977, p. 600-611.
288. *Limba poeziei lui George Coșbuc. Cîteva considerații de natură lexicală*, în „Arhiva someșană", (IV), 1977, p. 252-276.
289. *Alecu Russo și problemele limbii*, în „Analele Societății de limbă română", Zrenjanin, 1977, nr. 8, p. 110-116.
290. *Lingvistică și independență*, în AUI, Secțiunea III, tom. XXIII, 1977, p. I-II.

1978

291. *O ediție necunoscută a poeziilor lui Eminescu*, în St XXIX, 1978, nr. 1 (ianuarie), p. 32-33 (reprodus cu o omisiune în final și sub titlul *O ediție necunoscută a poeziilor lui Eminescu în fondul B.C.U. „M. Eminescu" din Iași*, în *Lucrările Simpozionului de biblioteconomie din 27-29 octombrie 1977*, Iași, 1978, p. 12-20).
292. *Album moldo-valah (o publicație patruzecioptistă necunoscută)*, în St XXIX, 1978, nr. 3 (martie), p. 19-20.
293. *B. P. Hașdeu* (la o sută de ani de la apariția primului volum din *Cuvinte din bătrîni*), în St XXIX, 1978, nr. 4 (aprilie), p. 14.
294. *Pictorul Constantin Hreamătă* (prezentare, în catalogul expoziției), Bacău, 1978.
295. *George Coșbuc, poet național* (altă variantă decît cea de sub nr. 279), în „Tribuna", 22 iunie 1978.
296. *Sextil Pușcariu* (o sută de ani de la naștere) în *Studii de limbă, literatură și*

folclor, vol. IV, Reșița, 1978, p. 395-410.

297. *Ion Neculce*, în MMS LIV, 1978 nr. 3-4 (martie-aprilie), p. 368-371.

298. *Noul Testament de la Bălgrad - 330 de ani de la apariție*, în „Telegraful român" (Sibiu) 1 septembrie 1978.

299. *Profesorul* (Iorgu Iordan) în RLit, 1978, 28 septembrie p. 8 (Reprodus cu unele modificări, în RR XXXIII, 1970, nr. 1, p. 128-130 (în limba franceză).

300. (Iorgu Iordan) *La Universitatea din Iași*, în Cr, 6 octombrie 1978.

301. *Les néologismes latins-romans dans l'ensemble du vocabulaire de la langue roumaine*, în Études romanes. Buletin de la Société roumaine de linguistique romane, XII, 1978, p. 73-88, Cf. și varianta în limba română, *Neologismul latino-romanic în cadrul vocabularului limbii române, în AnL XXVI, 1977-1978*, p. 35-43.

302. *Neologisme latinești în „Hronicul" lui Dimitrie Cantemir* în „Étude romanes. Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane" XIII, 1978, p. 313-317.

303. Recenzie despre Alexandru N i c u l e s c u, *Individualitatea limbii române între limbile romanice* (2), în Sc., 14 decembrie 1978.

— Vezi nr. 274

1979

304. Recenzie despre Iorgu Iordan, *Limba română literară*, în MMS LV, nr. 1-2, p. 194-195.

305. *Vasile Alecsandri și Unirea din 1859*, în Tr, anul 127, 15 ian - 1 febr., 1979, nr. 3-6, p. 7 col. 1-2.

306. *Activitate universitară, activitate civică*, interviu, în Cr, 23 febr. 1979, p. 3, col. 1-3.

307. *Alecsandri și Eminescu în paginile „Telegrafului român"*, în St, martie 1979, p. 4-6.

308. *Vocabular sadovenian*, în Cr, 7 iunie 1979, p. 3.

309. Recenzie despre Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, în FI, 11 VIII, 1979, p. 2.

— Vezi nr. 194.

— Vezi nr. 272.

310. *Puterea limbii românești*, în Tr. 1 oct. 1979, p. 2.

311. *Eminescu văzut de un cercetător sovietic*, în Cr, 19 oct. 1979, p. 8.

312. *Lingvistica românească în epoca socialistă*, în St, noiembrie 1979, p. 30-31.

313. *Les morts commandent aux vivantes*, în volumul *Mélanges à la mémoire de Louis Michel*, Montpellier, 1979, p. 299-304.

Scanned with OKEN Scanner

314. *Ion Creangă* (nouăzeci de ani de la moartea lui), în Tr, anul 128, 1 ianuarie 1980, nr. 1-2, p. 2, col 1-5.
315. *Drum bun* în „Steaua", foaie volantă a elevilor Liceului nr. 8 Buzău, ianuarie 1980, p. 2, col. 1-2.
316. *Amintirea unui profesor desăvîrșit : Dumitru Gafițanu*, în Cr, 8 febr. 1980, p. 8, col. 4.
317. *Limba română literară în concepția lui Iorgu Iordan*, în Conv. Lit, februarie, 1980, p. 17, col. 1-5.
318. *O carte epocală : Gramatica lui Samoil Micu și Gh. Șincai*, în Tr, din 1 și 15 aprilie 1980, p. 8.
319. *Concepția lui Ibrăileanu despre limba literară*, în St, aprilie 1980, p. 18-19.
320. *Un mare cărturar : Timotei Cipariu*, în Tr, anul 128, 1 mai 1980, p. 3, col 1-3.
321. *(A)leș, (a) leșui, (a)leșuire, (a)leșuitor, leșnic, leșuială, leșuitură*, în LR, mai-iunie 1980, p. 227-229.
322. *Vasile Alecsandri și unitatea limbii literare*, în Tr, anul 128, 1 iulie 1980, p. 3, col. 1-3.
323. *Elemente autohtone în limba română*, în Tr, 128, 1 și 15 august 1980, p. 6, col. 1-3.
324. *Nicolae Drăgan*, în „Ecoul" (Bistrița), 16 august 1980, p. 7, col. 2-5.
325. *După treizeci de ani*, în Bulet. SSF, 1980, p. 5-7.
326. *In memoriam. Dumitru Gafițanu (1896-1979)*, în Bulet. SSF 1980, p. 72-74.
327. *Trei scrisori de la Ion Breazu*, în St, octombrie, 1980, p. 42, col. 1-3.
328. *Din scrisorile lui Sadoveanu către Vladimir Nunchievici*, în Conv. Lit, octombrie 1980, p. 13-14.
329. *Transilvania în opera lui Sadoveanu*, în Cr, din 7 noiembrie 1980, p. 5, col. 1-4.
330. *Vocabularul lui Sadoveanu și Dicționarul Academiei* (în St., noiembrie 1980, p. 12-13).
331. *Unitate de limbă și unitate de acțiune* (în „Ritmuri" supliment social-politic al publicației „Ecoul" [Bistrița], decembrie 1980, p. 11, 13).

Scanned with OKEN Scanner

TABLA DE MATERII

Cuvînt înainte 7
Graiul dintre Tîrgovişte—Braşov sau cel din sudul Transilvaniei ? 13
Limba română literară şi textele rotacizante 146
Limba română literară în concepţia lui A. Philippide 170
Cînd s-a format limba română literară ? 187
Limba literară şi poezia populară 221
Concluzii 256
Indice de nume 261
Indice de cuvinte 266
Repertoriu bibliografic 281

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : DOINA FLOREA CIORNEI
Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1981. Format 61×86/16. Coli tipo 19.
Bun de tipar la 20.X.1981.
Editura Junimea, str. Gheorghi Dimitrov nr. 1
IAȘI — ROMÂNIA

Tiparul executat sub cd. nr. 98 la
Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49

Scanned with OKEN Scanner

JUNIMEA
IAȘI - ROMÂNIA

Studierea atentă a literaturii române, de la modestele traduceri rotacizante din prima jumătate a secolului al XVI-lea pînă la marii clasici de la sfîrșitul veacului trecut, în frunte cu Eminescu, Creangă și Caragiale, și, mai departe, pînă în vremea noastră, Sadoveanu, Goga, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, George Călinescu și Marin Preda, ne întărește convingerea că limba literară s-a închegat din contribuția eforturilor permanente ale tuturor cărturarilor din cele trei provincii istorice românești (...), că ea s-a format și s-a desăvîrșit pe încetul, într-o lungă perioadă istorică, întocmai ca poporul care a creat-o, pe ambele versante ale Carpaților, de o parte și de alta a acestei „coloane vertebrale" a neamului nostru.

G. ISTRATE

Scanned with OKEN Scanner